

КОРИШЋЕЊЕ ДИГИТАЛНЕ ТЕХНОЛОГИЈЕ, РИЗИЦИ И ЗАСТУПЉЕНОСТ ДИГИТАЛНОГ НАСИЉА МЕЂУ УЧЕНИЦИМА У СРБИЈИ

Др Драган Попадић и Добринка Кузмановић
Институт за психологију Филозофског факултета Универзитета у
Београду

Београд, децембар 2013.

САДРЖАЈ

РЕЗИМЕ	9
УВОД: МЛАДИ И ДИГИТАЛНА КОМУНИКАЦИЈА	13
Историјат дигиталних медија.....	13
Распрострањеност коришћења дигиталних медија	14
Ризици дигиталне комуникације.....	15
Дигитално насиље	16
Распрострањеност дигиталног насиља	18
ОСНОВНЕ ИНФОРМАЦИЈЕ О ИСТРАЖИВАЊУ	19
Циљеви истраживања	19
Проблеми истраживања.....	19
Одређење дигиталног насиља	20
Врста истраживања и инструменти	20
Опис узорка.....	20
РЕЗУЛТАТИ ИСТРАЖИВАЊА	27
Ученици	28
Поседовање дигиталних уређаја и приступ интернету.....	28
Активности ученика на интернету	38
Изложеност ученика ризицима на интернету	45
Ученици као жртве дигиталног насиља	55
Ученици као насилници.....	94
Ученици као сведоци дигиталног насиља.....	105
Родитељи	109
Наставници	120
ЗАКЉУЧЦИ	129
ПРЕПОРУКЕ	132
ЛИТЕРАТУРА	135
ПРИЛОЗИ	137
Прилог 1. Упитник за млађе ученике.....	137
Прилог 2. Упитник за старије ученике	137
Прилог 3. Упитник за родитеље.....	137
Прилог 4. Упитник за наставнике	137

СПИСАК ТАБЕЛА

Табела 1. Врсте ризика на интернету	16
Табела 2: Основне школе у узорку (број испитаних ученика, родитеља и наставника по школи)	21
Табела 3: Средње школе у узорку (број испитаних ученика, родитеља и наставника по школи)	22
Табела 4: Структура узорка ученика према региону и типу школе	23
Табела 5: Структура узорка ученика према величини места и типу школе.....	23
Табела 6: Структура узорка ученика према узрасту, полу и типу школе	23
Табела 7: Структура узорка родитеља према полу и типу школе	24
Табела 8: Структура узорка родитеља према полу, разреду детета и типу школе	24
Табела 9: Структура узорка родитеља према полу и образовању	24
Табела 10: Структура узорка наставника (пол и тип школе).....	25
Табела 11: Структура узорка наставника (пол и разред – основне школе).....	25
Табела 12: Структура узорка наставника (пол и разред – средње школе).....	25
Табела 13: Начини коришћења интернета (ученици 4. разреда основне школе - полне разлике)	39
Табела 14: Начини коришћења интернета (ученици 4. разреда основне школе - полне разлике)	43
Табела 15: Познавање техничких мера заштите на интернету.....	52
Табела 16: Како се ученици информишу о ризицима на интернету и начинима заштите (старији основци)	53
Табела 17: Како се ученици информишу о ризицима на интернету и начинима заштите (средњошколци)	53
Табела 18: Превентивне мере родитеља и наставника за заштиту деце од ризика - разлике међу узрастима.....	54
Табела 19: Превентивне мере родитеља и наставника за заштиту деце од ризика - разлике међу половима.....	55
Табела 20: Облици дигиталног насиља којима су изложени ученици 4. разреда основне школе у последњих годину дана	56
Табела 21: Облици дигиталног насиља којима су изложени ученици старијих разреда основне школе у последњих годину дана	58
Табела 22: Изложеност старијих основаца узнемиравању путем СМС порука (разлике међу половима и разредима)	60
Табела 23: Реаговање ученика када су изложени узнемиравању СМС порукама.....	62
Табела 24: Изложеност старијих основаца снимању мобилним телефоном или камером (разлике међу половима и разредима).....	63
Табела 25: Реаговање ученика у ситуацијама када су снимани мобилним телефоном или камером	65
Табела 26: Изложеност старијих основаца узнемиравању телефонским позивима (разлике међу половима и разредима).....	65
Табела 27: Реаговање ученика у ситуацијама када су узнемиравати телефонским позивима	68

Табела 28: Изложеност старијих основаца узнемиравању мејловима (разлике међу половима и разредима)	68
Табела 29: Реаговање ученика у ситуацијама када су узнемиравани мејловима	69
Табела 30: Изложеност старијих основаца узнемиравању на социјалним мрежама (разлике међу половима и разредима).....	70
Табела 31: Реаговање ученика у ситуацијама када су узнемиравани на социјалним мрежама	72
Табела 32: Други облици дигиталног насиља којима су изложени ученици старијих разреда основне школе у последњих годину дана	73
Табела 33: Облици дигиталног насиља којима су изложени ученици средње школе – последњих годину дана.....	74
Табела 34: Изложеност ученика средње школе узнемиравању СМС порукама (разлике међу половима и разредима)	76
Табела 35: Реаговање ученика средње школе у ситуацијама када су узнемиравани СМС порукама.....	78
Табела 36: Изложеност ученика средње школе снимању мобилним телефоном или камером (разлике међу половима и разредима).....	79
Табела 37: Реаговање средњошколаца у ситуацијама када су снимани мобилним телефоном или камером	81
Табела 38: Изложеност средњошколаца узнемиравању телефонским позивима (разлике међу половима и разредима)	81
Табела 39: Реаговање ученика средње школе у ситуацијама када су узнемиравани телефонским позивима	83
Табела 40: Изложеност ученика средње школе узнемиравању мејловима (разлике међу половима и разредима)	84
Табела 42: Изложеност ученика средње школе узнемиравању на социјалним мрежама (разлике међу половима и разредима).....	85
Табела 43: Реаговање ученика средње школе у ситуацијама када су узнемиравани на социјалним мрежама	88
Табела 44: Други облици дигиталног насиља којима су изложени ученици средње школе у последњих годину дана.....	89
Табела 45: Самопроцене ученика о сопственом насилном понашању (ученици 4. разреда основне школе).....	94
Табела 46: Самопроцене ученика о сопственом насилном понашању (ученици старијих разреда основне школе)	95
Табела 47: Самопроцене ученика о сопственом насилном понашању (ученици средње школе).....	97
Табела 48: Повезаност различитих облика трпљења и вршења насиља	101
Табела 49: Повезаност различитих облика трпљења и вршења насиља	102
Табела 50: Предиктори угрожености дигиталним насиљем.....	103
Табела 51: Предиктори угрожавања дигиталним насиљем	104
Табела 52: Ученици старијих разреда основне школе као сведоци дигиталног насиља (разлике међу половима и разредима).....	106
Табела 53: Ученици средње школе као сведоци дигиталног насиља (разлике међу половима и разредима)	107

Табела 54: Коришћење интернета у породицама.....	110
Табела 55: Шта деца раде када су на интернету – родитељска перспектива.....	111
Табела 56: Ранг листе реалне и процењене учесталости појединих активности ученика на интернету.....	112
Табела 57: Изложеност деце узнемиравању путем телефона и интернета – информисање родитеља.....	114
Табела 58: Улога школе у превенцији и решавању проблема дигиталног насиља	119
Табела 59: Начини коришћења интернета од стране ученика – наставничка перспектива .	121
Табела 60: Информисање наставника о дигиталном насиљу	125
Табела 61: Улога школе у превенцији и решавању проблема дигиталног насиља	126
Табела 62: Да ли школа информише ученике о томе шта је дигитално насиље	127
Табела 63: Да ли школа подучава ученике о начинима заштите од дигиталног насиља	128

СПИСАК ГРАФИКОНА

Графикон 1: Наставници - године рада у настави.....	26
Графикон 2: Поседовање мобилног телефона (ученици 4. разреда основне).....	28
Графикон 3: Коришћење рачунара (ученици 4. разреда основне школе).....	29
Графикон 4: Учесталост коришћења интернета (ученици 4. разреда основне).....	31
Графикон 5: Поседовање мобилног телефона (старији ученици основне школе).....	31
Графикон 6: Поседовање мобилног телефона (ученици средње школе).....	32
Графикон 7: Приступ интернету са кућног рачунара (ученици старијих разреда основне школе).....	33
Графикон 8: Приступ интернету са кућног рачунара (ученици средње школе).....	34
Графикон 9: Учесталост коришћења интернета (старији ученици основне школе).....	35
Графикон 10: Учесталост коришћења интернета (ученици средње школе).....	36
Графикон 11: Учесталост коришћења интернета (поређење основаца и средњошколаца) ...	37
Графикон 12: Начини коришћења интернета (ученици 4. разреда основне школе).....	39
Графикон 13: Укљученост ученика 4. разреда основне школе у социјалне мреже.....	40
Графикон 14: Начини коришћења интернета (ученици старијих разреда основне школе) ...	41
Графикон 15: Начини коришћења интернета (ученици средње школе).....	42
Графикон 16: Укљученост у социјалне мреже (поређење основаца и средњошколаца).....	43
Графикон 17: Заштита приватности података на социјалним мрежама (ученици старијих разреда основне школе).....	46
Графикон 18: Заштита приватности података на социјалним мрежама (ученици средње школе).....	46
Графикон 19: Информисаност родитеља о томе шта њихова деца раде на социјалним мрежама (ученици старијих разреда основне школе).....	47
Графикон 20: Информисаност родитеља о томе шта њихова деца раде на социјалним мрежама (ученици средње школе).....	48
Графикон 21: Излагање ризицима на интернету (ученици старијих разреда основне школе).....	49
Графикон 22: Излагање ризицима на интернету (ученици средњих школа).....	50
Графикон 23: Излагање ризицима на интернету (ученици старијих разреда основне школе).....	51
Графикон 24: Излагање ризицима на интернету (ученици средње школе).....	51
Графикон 25: Облици дигиталног насиља којима су изложени ученици 4. разреда основне школе.....	56
Графикон 26: Облици дигиталног насиља којима су ученици старијих разреда основне школе били изложени у последњих годину дана.....	59
Графикон 27: Други облици дигиталног насиља којима су ученици старијих разреда основне школе били изложени у последњих годину дана.....	73
Графикон 28: Облици дигиталног насиља којима су ученици средње школе били изложени у последњих годину дана.....	75
Графикон 29: Други облици дигиталног насиља којима су ученици средње школе били изложени у последњих годину дана.....	89
Графикон 30: Укупна изложеност дигиталном насиљу и узраст.....	90

Графикон 31: Мишљење ученика ко су били насилници	92
Графикон 32: Мишљење ученика ког су пола били насилници	92
Графикон 33: Интензитет узнемирености појединачним облицима електронског насиља ...	93
Графикон 34: Интензитет узнемирености - разлике између насилника и оних који никада нису били насилни	94
Графикон 35: Повезаност вршења дигиталног насиља са полом и узрастом	99
Графикон 36: Ученици као сведоци дигиталног насиља	105
Графикон 37: Поседовање рачунара код куће	109
Графикон 38: Родитељске вештине коришћења рачунара и интернета	110
Графикон 39: Реакција родитеља у ситуацијама када их деца информишу да су узнемиравана путем телефона	116
Графикон 40: Реакција родитеља у ситуацијама када их деца информишу да су узнемиравана путем интернета	116
Графикон 41: Информисаност родитеља о дигиталном насиљу	117
Графикон 42: Капацитети школе за превенцију и решавање проблема дигиталног насиља	118
Графикон 43: Наставничке вештине коришћења рачунара и интернета	120
Графикон 44: Информисаност наставника о дигиталном насиљу (сви наставници заједно)	122
Графикон 45: Реаговања наставника у случају узнемиравања ученика	123
Графикон 46: Угроженост школа проблемом дигиталног насиља	124
Графикон 47: Капацитети школе за превенцију и решавање проблема дигиталног насиља	127
<i>Графикон 1: Наставници - године рада у настави .....</i>	<i>26</i>
<i>Графикон 2: Поседовање мобилног телефона (ученици 4. разреда основне) .....</i>	<i>28</i>
<i>Графикон 3: Коришћење рачунара (ученици 4. разреда основне школе) .....</i>	<i>29</i>
<i>Графикон 4: Учесталост коришћења интернета (ученици 4. разреда основне) .....</i>	<i>31</i>
<i>Графикон 5: Поседовање мобилног телефона (старији ученици основне школе) .....</i>	<i>31</i>
<i>Графикон 6: Поседовање мобилног телефона (ученици средње школе) .....</i>	<i>32</i>
<i>Графикон 7: Приступ интернету са кућног рачунара (ученици старијих разреда основне школе) ..</i>	<i>33</i>
<i>Графикон 8: Приступ интернету са кућног рачунара (ученици средње школе) .....</i>	<i>34</i>
<i>Графикон 9: Учесталост коришћења интернета (старији ученици основне школе) .....</i>	<i>35</i>
<i>Графикон 10: Учесталост коришћења интернета (ученици средње школе) .....</i>	<i>36</i>
<i>Графикон 11: Учесталост коришћења интернета (поређење основаца и средњошколаца) .....</i>	<i>37</i>
<i>Графикон 12: Начини коришћења интернета (ученици 4. разреда основне школе) .....</i>	<i>39</i>
<i>Графикон 13: Укљученост ученика 4. разреда основне школе у социјалне мреже .....</i>	<i>40</i>
<i>Графикон 14: Начини коришћења интернета (ученици старијих разреда основне школе) .....</i>	<i>41</i>
<i>Графикон 15: Начини коришћења интернета (ученици средње школе) .....</i>	<i>42</i>
<i>Графикон 16: Укљученост у социјалне мреже (поређење основаца и средњошколаца) .....</i>	<i>43</i>
<i>Графикон 17: Заштита приватности података на социјалним мрежама (ученици старијих разреда основне школе) .....</i>	<i>46</i>
<i>Графикон 18: Заштита приватности података на социјалним мрежама (ученици средње школе)</i>	<i>46</i>
<i>Графикон 19: Информисаност родитеља о томе шта њихова деца раде на социјалним мрежама (ученици старијих разреда основне школе) .....</i>	<i>47</i>
<i>Графикон 20: Информисаност родитеља о томе шта њихова деца раде на социјалним мрежама (ученици средње школе) .....</i>	<i>48</i>
<i>Графикон 21: Излагање ризицима на интернету (ученици старијих разреда основне школе) .....</i>	<i>49</i>

Графикон 22: Излагање ризицима на интернету (ученици средњих школа).....	50
Графикон 23: Излагање ризицима на интернету (ученици старијих разреда основне школе).....	51
Графикон 24: Излагање ризицима на интернету (ученици средње школе).....	51
Графикон 25: Облици дигиталног насиља којима су изложени ученици 4. разреда основне школе ...	56
Графикон 26: Облици дигиталног насиља којима су ученици старијих разреда основне школе били изложени у последњих годину дана	59
Графикон 27: Други облици дигиталног насиља којима су ученици старијих разреда основне школе били изложени у последњих годину дана.....	73
Графикон 28: Облици дигиталног насиља којима су ученици средње школе били изложени у последњих годину дана.....	75
Графикон 29: Други облици дигиталног насиља којима су ученици средње школе били изложени у последњих годину дана.....	89
Графикон 30: Укупна изложеност дигиталном насиљу и узраст	90
Графикон 31: Мишљење ученика ко су били насилници	92
Графикон 32: Мишљење ученика ког су пола били насилници	92
Графикон 33: Интензитет узнемирености појединачним облицима електронског насиља	93
Графикон 34: Интензитет узнемирености - разлике између насилника и оних који никада нису били насилни	94
Графикон 35: Повезаност вршења дигиталног насиља са полом и узрастом	99
Графикон 36: Ученици као сведоци дигиталног насиља	105
Графикон 37: Поседовање рачунара код куће	109
Графикон 38: Родитељске вештине коришћења рачунара и интернета	110
Графикон 39: Реакција родитеља у ситуацијама када их деца информису да су узнемиравана путем телефона	116
Графикон 40: Реакција родитеља у ситуацијама када их деца информису да су узнемиравана путем интернета.....	116
Графикон 41: Информисаност родитеља о дигиталном насиљу.....	117
Графикон 42: Капацитети школе за превенцију и решавање проблема дигиталног насиља	118
Графикон 43: Наставничке вештине коришћења рачунара и интернета.....	120
Графикон 44: Информисаност наставника о дигиталном насиљу (сви наставници заједно)	122
Графикон 45: Реаговања наставника у случају узнемиравања ученика	123
Графикон 46: Угроженост школа проблемом дигиталног насиља	124
Графикон 47: Капацитети школе за превенцију и решавање проблема дигиталног насиља	127

РЕЗИМЕ

Последњих година сведоци смо рапидног повећања броја корисника дигиталне технологије и интернета, поготову међу децом и младима. Осим што пружа бројне могућности за учење и развој, савремена технологија носи са собом и потенцијалне ризике, међу којима је и ризик од дигиталног насиља.

Истраживање чије резултате приказујемо у овој публикацији имало је вишеструки циљ. Најпре, циљ је био да се утврди колико и у које сврхе млади користе дигиталне уређаје и интернет, да ли излажу себе и/или друге ризицима дигиталне комуникације, да ли су, и у ком степену, млади укључени у различите облике дигиталног насиља (као жртве, насилници или као сведоци) и како реагују у случају да су жртве или сведоци дигиталног насиља. Уз то, интзересовало нас је каква је веза између дигиталне виктимизације и дигиталног насилништва, као и каква је веза између класичних облика насиља и дигиталног насиља.. Осим наведеног, циљ нам је био и да утврдимо компетенције одраслих (родитеља и наставника) у коришћењу дигиталних технологија, њихов увид у дигиталну комуникацију младих и проблеме дигиталног насиља, као и њихову процену улоге и капацитета школе за превенцију и решавање проблема дигиталног насиља.

Носиоци овог истраживања су Министарство просвете, науке и технолошког развоја Републике Србије, канцеларија УНИЦЕФ-а за Србију и компанија Теленор. Истраживање је део пројекта „Зауставимо дигитално насиље“ који је покренут у оквиру програма „Школа без насиља - ка сигурном и подстицајном окружењу за децу“.

Истраживање је реализовано током новембра 2012. године, у 17 основних и 17 средњих школа са територије Србије (узорак је стратификован по региону, типу школе и величини места). Обухваћене су три узрастне групе ученика: ученици 4. разреда основне школе (узраста углавном од 10 година), ученици 6-8. разреда основне школе (12-14 година) и ученици 2-4. разреда средње школе (16-18 година). Спроведено истраживање је анкетног типа. Испитано је укупно 3.786 ученика, 3.078 родитеља и 1.379 наставника. За 2.897 ученика имали смо податке и једног од родитеља, тако да смо одговоре ових ученика могли да упоредимо са одговорима њихових родитеља.

Резултати овог истраживања показују да је међу ученицима из Србије веома распрострањено коришћење дигиталних уређаја и интернета, као и да се доступност и учесталост коришћења повећава са узрастом ученика. Док у 4. разреду основне школе 84%

ученика поседује мобилни телефон, на старијем основношколском узрасту мобилни поседује 94% ученика, док је у средњој школи само 1% оних који га немају. Преко 90% ученика из узорка користи рачунар, док 60% има свој рачунар. Међу испитаним ученицима, интернет не користи 17% ученика 4. разреда, 6,5% старијих основаца и 3% средњошколаца. Нема значајних разлика у коришћењу интернета између дечака и девојчица, ни на једном узрасту. На најмлађем узрасту деца из мањих места нешто ређе користе интернет него деца из већих места, али, на старијим узрастима се та разлика губи. Дакле, може се рећи да интернет у овом случају не ствара „дигитални јаз“ међу децом из мањих и већих места, већ нивелише разлике у контексту одрастања које су резултат величине места.

Активности ученика на интернету могу се сврстати у три групе: проналажење информација, забава и комуникација. Ученици најчешће користе интернет да би посећивали социјалне мреже (свакодневно или скоро свакодневно 69% старијих основаца и 81% средњошколаца), затим, да би гледали спотове, серије и филмове (свакодневно или скоро свакодневно 50% старијих основаца и 62% средњошколаца) и сурфовали по интернету (свакодневно или скоро свакодневно 35% старијих основаца и 49% средњошколаца). Највећем броју ученика 4. разреда основне школе интернет служи за играње игрица (95% ученика), док је на другом месту гледање спотова, серија, филмова (85% ученика). Најмање заступљене активности на интернету су: читање и писање блогова, посећивање форума и размењивање мејлова.

Рангови учесталости појединих активности, добијени на основу одговора ученика, високо корелирају са ранг листом добијеном на основу процена родитеља. Процене наставника су биле мање тачне и зависиле су од компјутерског знања наставника: они који поседују боље компјутерске вештине давали су боље процене. Што се учесталости појединачних врста активности тиче, родитељи су доследно потцењивали учесталост свих дететових активности на интернету, било да им је сврха образовање, забава или комуникација, док су наставници прецењивали релативну учесталост играња игрица а потцењивали релативну учесталост сурфовања и учења.

Када је реч о излагању ученика ризицима на интернету, 62% старијих основаца и 84% средњошколаца, у протеклих годину дана, бар једном се изложило неком од ризика на интернету. Основни облици ризичног понашања јесу дељење личних података, комуникација (порукама или четом) и сусрети са непознатим особама. Најчешће ризично понашање у обе узрасне групе било је прихватање позива за пријатељство на социјалним мрежама од непознатих особа (43% старијих основаца и 71% средњошколаца). Више од четвртине старијих основаца (28%) и више од половине средњошколаца (56%) изјавили су да су, једном или више пута у протеклих годину дана, комуницирали путем чета с непознатим особама, а неки су и прихватили састанке са особама које су упознали преко интернета (6% основаца и 15% средњошколаца).

Међу испитаним ученицима знатно је мање (између 10% и 15%) оних који су изјавили да су своје вршњаке излагали некој врсти ризика на интернету (оваквих ученика нешто је више међу основцима него међу средњошколцима). Овде се најчешће радило о прикривању

идентитета у комуникацији путем интернета, отварању и коришћењу туђег налога или профила на социјалној мрежи без пристанка власника, стављању слика или снимака и увредљивим коментарима.

Излагање ризицима директно је повезано с временом које се проводи на интернету. Дечасти су чеиће од девојчица укључени у ризичну комуникацију (чеиће излажу себе ризицима, али и друге). Постојала је висока корелација између ризичног понашања и изложености дигиталном насиљу ($r=0,40$). Старији ученици и девојчице заинтересованији су да се информишу о ризицима на интернету и начинима заштите него млађи ученици и дечасти. Ученици склони ризичном понашању склонији су и да друге изложе ризицима. Ученици склонији ризичном понашању склонији су и дигиталном насиљу.

Као што са узрастом расте учесталост коришћења дигиталних уређаја и учесталост ризичног понашања, тако расте и учесталост дигиталног насиља и број ученика који су у њега укључени, при чему угрожавање путем интернета све више доминира у односу на угрожавање позивима и СМС порукама путем мобилног телефона. У последњих годину дана, петина ученика 4. разреда основне школе бар једном је била изложена дигиталном насиљу (19% је доживело насиље преко мобилног телефона а 12% насиље преко интернета). Трећина старијих основаца је бар једном доживела неки облик дигиталног насиља (32% преко мобилног телефона а 39% преко интернета). Међу средњошколцима је још више, чак две трећине, оних који су бар једном доживели неки облик дигиталног насиља (42% је било узнемиравамо путем мобилних телефона, а 56% путем интернета).

Међутим, половина од укупног броја ученика који су доживели дигитално узнемиравање изјављује да их такво понашање није нимало узнемирило. Ученици су склони да нека понашања својих вршњака тумаче као непромишљеност, пријатељско задиркивање, шалу, а не као злонамерно наношење штете или повређивање. Ученици у већини случајева знају ко су они који су их узнемиравали - то су највећем броју њихови вршњаци, али скоро подједнако они из њихове школе и они који не иду у њихову школу.

У ситуацијама када су угрожени дигиталним насиљем ученици се најчеиће обраћају за помоћ својим вршњацима, а затим родитељима (чеиће млађи ученици), док се веома ретко обраћају наставницима (само 1% ученика).

Ученици су спремнији да признају да су били жртве дигиталног узнемиравања него да су они сами узнемиравали друге. Угрожавање других путем дигиталних медија признало је 10% ученика 4. разреда, 28% старијих основаца и 33% средњошколаца. Дигиталном узнемиравању су нешто више били склони дечасти и слабији ученици.

Утврђена је значајна повезаност виктимизације и насилништва, као и укључености у дигитално насиље и укључености у класичне облике насиља. Ученици изложени дигиталном насиљу истовремено су били склонији да сами буду дигитално насилни ($r=0,42$ на најмлађем узрасту и $r=0,49$ на старијим узрастима). Такође, постојала је јака повезаност између класичног и дигиталног насиља. Деца која су била угрожена класичним насиљем чеиће су била угрожена и дигиталним насиљем ($r=0,22$ на најмлађем узрасту и $r=0,31$ на старијим узрастима), као што су и деца склона класичном насиљу чеиће прибегавала дигиталном насиљу ($r=0,36$ на најмлађем узрасту и $r=0,33$ на старијим узрастима).

Међу испитаним ученицима било је и оних који су се нашли у улози сведока дигиталног насиља (17% ученика 4. разреда основне школе, 23% старијих основаца и 30% средњошколаца). У овим ситуацијама ученици се различито понашају: неки показују другарску солидарност (подучавају жртве како да се технички заштите, саветују им да насиље пријаве родитељима, пружају им подршку и разумевање), други су пасивни посматрачи (не желе или не знају како да помогну), а трећи се супротстављају нападачима и штите жртву на неконструктиван начин (претњама, силом и сл.)

Скоро две трећине испитаних ученика изјављују да родитељи поседују слабије вештине коришћења рачунара и интернета у односу на њихове (деца из других европских земаља боље процењују компетенције својих родитеља), па их самим тим ни не посматрају као партнере у дигиталној комуникацији. Приближно половини испитаних ученика (чеише девојчицама него дечацима) родитељи постављају правила коришћења интернета (ограничавају им време и врсту активности на интернету) и примењују техничке мере заштите, док друга половина ученика, бар што се тиче родитеља, има неограничен временски приступ интернету и нису саветовани на који начин да га користе. Међутим, према резултатима овог истраживања узнемиравање других повезано је са надзором родитеља, али је та веза слаба.

Када је реч о дигиталним компетенцијама одраслих, самопроцене родитеља углавном се поклапају са проценама деце. Чак 40% родитеља сматрају себе дигитално некомпетентним (14% не користи рачунар ни интернет, 25% зна само основне ствари). Отприлике, исти број родитеља недовољно је упућен у проблем дигиталног насиља. Међутим, 71% родитеља жели преко школе више да се информисе о дигиталном насиљу.

У односу на родитеље, наставничке дигиталне компетенције су веће (5% не користи рачунар и интернет, 23% поседује основне вештине), али не и информисаност о дигиталном насиљу.

И родитељи и наставници сматрају да се у школи не ради довољно на превенцији дигиталног насиља и да би једна од мера требало да буде увођење јаснијих правила коришћења интернета и мобилног телефона у школској средини (скоро две трећине наставника залаже се за забрану коришћења мобилних телефона у школи). И родитељи и наставници слажу се у својим проценама важности улоге школе у превенцији и решавању проблема дигиталног насиља, али такође и у ставу да сама школа не може много да учини по овом питању, већ да је неопходна координисана активност свих учесника у образовном процесу.

Игнорисање дигиталног насиља, на било ком нивоу, не може се уврстити у безбедно понашање. Постоји низ конструктивнијих начина на које вршњаци и одрасли могу и треба да реагују у оваквим ситуацијама. Мисли се пре свега на превентивне мере које би требало предузети пре него што се дигитално насиље догоди. Без обзира на чињеницу да дигитално насиље није искључиво везано за школу, већ се може дешавати са било ког места и у било које време, школа има неоспорну улогу у превенцији и решавању проблема дигиталног насиља. Ученике треба информисати шта се сматра дигиталним насиљем, и да се оно, исто као и други облици насиља у школи, неће толерисати. Нужно је систематски радити на сензибилисању ученика и развијању свести о негативним последицама злоупотребе

дигиталних медија. Информације о позитивним и негативним аспектима коришћења интернета, потенцијалним ризицима и начинима безбедног коришћења дигиталних медија неопходно је учинити видљивим и доступним свим ученицима (кроз обавезан наставни план и програм), наставницима и осталим запосленима у школи, али такође и родитељима. С обзиром на повезаност дигиталног насиља и класичних облика школског насиља, предузимање систематских превентивних мера за смањивање класичних облика вршњачког насиља допринело би и смањењу дигиталног насиља.

УВОД: МЛАДИ И ДИГИТАЛНА КОМУНИКАЦИЈА

Историјат дигиталних медија

Комуникација међу људима је, од пре отприлике два века, доживела огромне промене у односу на претходни период од неколико десетина хиљада година. Док се раније скоро целокупна комуникација одвијала лицем-у-лице, или је, ако је била посредована, била у писменој форми и брза онолико колико су били брзи људи и превозна средства, средином и крајем 19. века појављују се медији као што су електрични телеграф и телефон, који су људима омогућили да поруке од пошиљаоца до примаоца скоро моментално прелазе и хиљаде километара.

Док је телеграф остао резервисан за комуникацију између институција, телефон је брзо ушао у масовну употребу и, последњих деценија, постао распрострањено средство комуникације у свакодневном животу.

Телефонирање је доживело револуционарну трансформацију увођењем мобилних телефона који користе дигитални пренос информација. Мобилни телефони улазе у комерцијалну употребу средином 80-их година и постају изузетно популарни, поготову с појавом великог броја врло јефтених апарата. Комуникација постаје могућа са било ког места, у покрету, у отвореном простору, помоћу апарата који се не дели с другима – све што класично телефонирање није омогућавало. У Србији је дигитална телефонска мрежа уведена 1996. године.

Средином 90-их година, након деценије употребе, и сами мобилни телефони су доживели револуционарну промену. Постали су апарати који омогућују не само разговор, већ и слање кратких текстуалних порука, кратко названих СМС (енг. *Short Message Service*). Овај вид комуникације је брзо препознат као веома атрактиван и економичан, поготово међу младима.

Почетак 90-их година донео је још једну револуционарну новину у комуникацији – Интернет. Мада се његов проналазак смешта у 1969. годину, широка и јавна употреба интернетских сервиса какав је www почиње почетком 90-их година 20. века. Интернет постаје дотле незамислива база моментално доступних информација, између осталог вести, музике, филмова, књига. Интернет постаје и медијум за међусобну комуникацију, путем електронске поште, „четовања“ (дописивања у реалном времену), или интернет-телефонирања, са или без слике, програмима као што су Скајп и слични. Интернет омогућава и размену између великог броја појединаца и група: слање порука малтене бесконачно великој публици, „качење“ омиљених садржаја, властитих идеја, коментара,

реаговање на туђе поруке. Тако, почетком 2000-их блог постаје популарна и распрострањена форма саопштавања властитих мишљења и коментара, нешто попут јавних дневничких белешки.

Посебно значајну улогу у интегрисању нових медија има оно што је њихов заједнички именитељ, а то је дигитална технологија. Разноврсни садржаји као што су текстови, слике, видео-записи, музика, разговори могу се дигитализовати, складиштити и размењивати. Исти апарат постаје алатка која пружа све ове могућности. Најпре је то био кућни рачунар, а затим то постају преносиве и релативно јефтине справе какви су лаптопови и, посебно, мобилни телефони. Новија генерација мобилних телефона некад се назива и „паметни телефони“, због мноштва функција које имају, од којих телефонирање није најважнија. Њима се може телефонирати, али и слати текстуалне поруке, приступати интернету и свим услугама које интернет пружа, може се слушати музика, могу се гледати филмови, фотографисати и снимати видео-записи, и сви ти садржаји се могу лако размењивати.

Посебно популаран вид комуникације на интернету међу младима постале су социјалне мреже, које су настале крајем 90-их година прошлог века, али су наглу експанзију доживеле почетком 2000-их (најпопуларнија социјална мрежа, Фејсбук, формирана је 2003. године). Корисници социјалних мрежа имају могућност да креирају свој профил, представе себе на велики број начина, буду у сталном контакту са онима до којих им је стало, и да учествују у живој интеракционој мрежи.

Проналазак нових видова комуникације био је праћен и подједнако брзим технолошким достигнућима која су омогућавала да средства за овакву комуникацију буду веома јефтина и практично свима доступна. То је довело до експоненцијалног раста коришћења дигиталних медија. За непуне две деценије драстично се изменила комуникациона пракса међу људима. Људима одраслим у периоду пре доминације дигиталних медија преостало је да се привикавају брзим променама и вагају промене које им је дигитална технологија донела. Деци и тинејџерима је, међутим, свет у којем доминирају дигитални медији једини свет који они познају, дигитална комуникација је, такође, њихов матерњи језик.

Распрострањеност коришћења дигиталних медија

Као што смо споменули, за непуне две деценије дигитална технологија је прожела свакодневицу људи широм планете, а дигитални медији су постали свеприсутни, најраспрострањенији и најмоћнији медији. Употреба дигиталних медија обухвата све већи број људи као и све млађе узрасте.

Процењује се да 2013. године преко једне трећине човечанства (39%) користи интернет (највише у Европи 76%, а најмање у Африци 16%).¹

Скорашња истраживања у САД показују да две трећине деце млађе од 11 година има у свом домаћинству компјутер са интернетом; чак једна четвртина трогодишњака и половина петогодишњака свакодневно користе интернет, да деца узраста 5-9 година у просеку проводе пола сата онлајн дневно; 2% деце узраста 4-5 година и 31% деце узраста 8-10 година има свој мобилни телефон (Gutnick et al, 2010).

¹ Извор: http://en.wikipedia.org/wiki/Global_Internet_usage, приступљено 4. 10. 2013.

Стање слично овом у САД је и у другим развијеним земљама. Процењује се да је на интернет повезано 86% Норвежана, 74% Јапанаца, 71% Британаца, 67% Немаца. Међу децом узраста 6-10 година, интернет је користило у Финској њих 88%, у Шведској 77%, у Румунији 57%, у Немачкој 56%, у Италији 34% (подаци из Livingstone, 2009: 19-20).

Према резултатима истраживања о употреби информационо-комуникационих технологија које је објавио Републички завод за статистику Републике Србије 2012. године² (подаци се односе на 2011. годину), 84% домаћинстава поседује мобилни телефон, 55% домаћинстава поседује рачунар, 21% лаптоп (2010. било је 10%), 47,5% поседује интернет прикључак. Подаци који се односе на појединце показују да 86% људи користи мобилни телефон, 61% користи рачунар а 52% је користило интернет. У односу на претходну годину, број оних који приступају интернету преко мобилног се повећао са 15,7% на 37,2%. Чак 92% популације од 16 до 24 година која има интернет има налог на социјалним мрежама.

Драматичан раст се јасно види ако се подаци упореде са резултатима првог истраживања које је РЗЗС спровео само шест година раније³. Тада је констатовано (подаци се односе на 2005. годину) да 26% домаћинстава има рачунар, 1,7% лаптоп, 70% људи користи мобилни телефон, 43% је користило рачунар а 32% је користило интернет. Још ранија истраживања, због различитих методологија, дају неконзистентне резултате, али резултати у сваком случају говоре о експоненцијалном расту корисника интернета у Србији: према истраживању Стратеџик маркетинга, новембра 2001. године било је 12% корисника интернета у Србији без Косова, а према подацима Internet World Stats, у Србији и Црној Гори је 2002. године било је 6,1% корисника интернета (Голчевски и др., 2004, стр. 106).

Ризици дигиталне комуникације

Дигитална комуникација има низ специфичности које је и чине толико популарном. Дигиталне медије, најпре, одликује изванредна лакоћа достизања и ширења поруке. Порука послата и-мејлом или у виду СМС-а стиже скоро тренутно без обзира на географску удаљеност; ако пошиљалац то жели, може истовремено бити доступна огромном броју прималаца (атрактиван снимак окачен на ЈуТјуб за само један дан посети преко милион људи), а притом је та комуникација практично бесплатна.

Интернет комуникација је по правилу контролисанија од непосредне комуникације, јер особа може да бира како и када ће комуницирати и шта ће о себи открити. Комуникација путем тастатуре прекрива многе идентитетске маркере као што су пол, узраст, физички изглед и слично, које пошиљалац не жели да саопшти.

Неки стручњаци сматрају да дигитална комуникација усмерава на површну, осиромашену интеракцију, занемаривање непосредне комуникације и комуникације са укућанима, као и да, генерално, подстиче површност и пасивно-прималачки став (Terkl, 2010/2011).

Смањен чулни контакт међу саговорницима и већа анонимност доводе до мање инхибираног понашања него у комуникацији лицем-у-лице. Ова „дезинхибиција на интернету“ испољава се у спонтанијој комуникацији, лакшем ступању у контакт с

² <http://webrzs.stat.gov.rs/WebSite/Public/PageView.aspx?pKey=205>

³ <http://webrzs.stat.gov.rs/WebSite/repository/documents/00/00/10/63/PressICT2006.pdf>

непознатим особама, мањој бризи о утиску који се оставља и лакшем саопштавању интимних података. Дезинхибиција на интернету води и ка већој агресивности према другима, и коришћењу језика мржње који је иначе недозвољен у другим видовима комуникације.

Стручњаци упозоравају да специфичности дигиталне комуникације носе са собом и ризике које је лако превидети или потценити, а којима су посебно изложени млади. Тако, већа отвореност и поверљивост, повезани са лакоћом скривања правог и обликовања лажног идентитета, повећава ризик да млади ступе у контакт са недобронамерним особама и постану жртве преваре. У екстремнијим случајевима, млади могу постати плен „сексуалних предатора“, увучени у култове, изложени опасним идеологијама, упустити се у коцкање или нелегалне активности итд.

Једна класификација могућих ризика са којима се млади срећу на интернету приказана је у следећој табели:

Табела 1. Врсте ризика на интернету

	комерцијални	агресивни	сексуални	вредности
Садржај – дете као прималац	огласи, спам, спонзорство	насилни садржај, језик мржње	порнографски и непримерен сексуални садржај	расизам, погрешни подаци и савети (нпр. о дрогама)
Контакт – дете као учесник	евидентирање, коришћење личних података	изложеност силецијству, ухођењу, узнемиравању	контакти са непознатим, удварање	самоповређивање штетно убеђивање
Акција – дете као актер	коцкање, хаковање, недозвољено скидање садржаја	кињење и узнемиравање других	производња и качење порнографије	давање савета (нпр. о самоубиству, заступање анорексичности)

преузето из EU Kids Online: Hasebrink, Livingstone & Haddon, 2009

Дигитално насиље

Осим што пружа бројне могућности за учење и развој, савремена технологија опскрбљује младе људе читавим арсеналом оруђа за социјалну окрутност (Shariff, 2008). Зато се све чешће међу научницима, практичарима, али и у широј јавности, говори о новом облику насиља међу младима, тзв. *дигиталном насиљу*.

Уобичајени термин за означавање овог облика насиља је *cyber bullying*, што ћемо преводити као дигитално силецијство. У складу са одређењем класичног силецијства (*bullying*) као намерног повређивања (физичког и психичког) другог, при чему је то повређивање поновљено и постоји несразмера моћи између починиоца и жртве, дигиталним силецијством се сматра такво повређивање које се врши помоћу електронских уређаја

(мобилног телефона, компјутера). Према том одређењу, из дигиталног силедијства изузимају се једнократни агресивни поступци и агресивни поступци где не постоји разлика у моћи.

Међутим, већ и код класичних облика насилништва а поготову код дигиталног насиља тешко је утврђивати несразмеру моћи насилника и жртве као и репетитивност самог поступка (да ли код репетитивност слања нечијих компромитујућих фотографија изражава бројем особа којима су фотографије послате, или бројем фотографија, или бројем случајева у којима је такав материјал слат? зашто би отварање нечијих лажних профила или постабљање компромитујућих снимака на интернет морало да буде поновљено да би било препознато као наиле. Уз то, многи истраживачи не желе да ни на нивоу дефиниције појаве из предмета свог истраживања искључе једнократне случајеве насиља ни насилне интеракције између једнаких по моћи. Такво насиље се онда дефинише као *cyber (online, internet) harassment* или *attack* (Menesini & Nocentini, 2009). Додајмо да се и истраживачи који се држе дефиниције дигиталног силедијства ретко у својим истраживањима ограничавају само на поновљене случајеве насиља, а да се несразмера моћи ни не узима у обзир. Наше је мишљење да има пуно убедљивих разлога због којих сви који се баве насиљем не би требало да се ограниче на бављење само поновљеним случајевима насиља.

Под дигиталним насиљем (у употреби су и термини *електронско насиље, насиље у сајбер простору, online насиље, сајбер насиље, насиље на интернету* и др.), подразумеваћемо све оне случајеве када неко користи електронске уређаје (мобилни телефон, камеру, рачунар и сл.) да би другог намерно уплашио, увредио или понизио. Дигиталним насиљем не сматрамо случајно, ненамерно наношење штете и повређивање, као ни пријатељска задиркивања и препирке преко телефона или интернета.

Најважније специфичности дигиталног насиља у односу на традиционалне облике насиља јесу: висок степен анонимности насилника, стална доступност жртве, бесконачна публика и трајност учињеног. С обзиром на то да насилник прикрива свој идентитет, овај облик насиља неки аутори називају „кукавичким обликом насиља“ (Belsey, 2006). Анонимност охрабрује насилнике а појачава несигурност код жртве. Путем дигиталних уређаја насилници могу приступити жртви у било које време и са било ког места, жртва може постати стална мета виктимизације. Број особа које су укључене у насилне инциденте је тешко контролисати (он може бити практично бесконачан), информације се могу трајно сачувати и када се једном пласирају постају тешко уништивне. У специфичност дигиталног насиља може се убројити и подразумевајућа чињеница да је насилник поседује и уме да користи електронску технологију (што за жртву не мора да важи) као и да је, с бозиром на (не)јавност ових поступака, надзор одраслих минималан.

Наводи се више врста оваквог вида насиља (Willard, 2006, Kowalski et al, 2008):

- електронске поруке које садрже вулгарности и увреде (*flaming*);
- слање претећих порука;
- оцрњивање и оптуживање другог слањем гласина и лажи, да би се неке уништила репутација или покварили односи са другима;

- лажно представљање насилници се представљају као друга особа (користећи њен надимак или шифру и сл.), чинећи ствари које тој другој особи уништавају углед или је доводе у сукоб са другима;
- индискреција – откривање нечијих тајни, података и слика који нису намењени другима;
- искључивање – избацивање некога из форума, дискусионе листе и сл.;
- слање непримереног сексуалног материјала (*sexting*);
- снимање ударања (*happy slapping*).

Распрострањеност дигиталног насиља

Током деценије испитивања дигиталног насиља, обављена су бројна истраживања с циљем да, између осталог, утврде његову распрострањеност међу ученицима. Подаци о распрострањености веома варирају, пре свега због различитих средина у којима су рађени, различитих узраста и времена испитивања, али и због разлика у дефинисању дигиталног насиља и периода на који су се питања односила. Смит и Слоње у свом прегледу (Smith & Slonje, 2008) наводе распон жртава од 1% до 62%. У другом прегледу (Lindfors et al, 2012) наводи се да у западним друштвима проценат жртава дигиталног насиља варира од 9% до 34%, а проценат насилника од 4% до 21%. У једном новијем прегледу резултата 35 студија (Patchin & Hinduja, 2012), проценти жртава дигиталног насиља кретали су се од 5,5% (Riebel et al, 2009) до 72% (Juvonen et al, 2008) са просеком 24,4%. Проценти насилника, у 27 студија, кретали су се од 3% до 20%.

У страног литератури истраживања на ову тему све су бројнија, док код нас скоро да их нема. Током реализације иницијалног истраживања у оквиру програма „Школа без насиља“ утврђено је присуство неких облика дигиталног насиља међу ученицима основних школа у Србији. Међутим, како у том истраживању није фокус на дигиталном, већ на традиционалним облицима насиља (постоје само питања која се односе на претње и увреде СМС-ом и снимање мобилним телефоном), појавила се потреба за реализацијом додатног истраживања у оквиру кога ће бити прикупљени свеобухватни подаци о степену присутности, начинима манифестовања и решавању проблема дигиталног насиља међу и над ученицима основних и средњих школа.

ОСНОВНЕ ИНФОРМАЦИЈЕ О ИСТРАЖИВАЊУ

Истраживање коришћења дигиталне технологије, изложености ризицима и дигиталног насиља у основним и средњим школама у Србији реализовано је током новембра 2012. године. Носиоци овог истраживања су Министарство просвете, науке и технолошког развоја Републике Србије и канцеларија УНИЦЕФ-а у Београду, уз подршку компаније Теленор. Стручни тим из Института за психологију Филозофског факултета у Београду ангажован је на задацима израде инструмената, селекције узорка, координације теренског дела истраживања, анализе података и писања истраживачког извештаја. Теренски део истраживања реализовали су ментори у програму „Школа без насиља“, уз подршку стручних сарадника и наставника у школама учесницама у истраживању.

Циљеви истраживања

Истраживање је спроведено са циљем да пружи бољи увид у то колико и на који начин ученици користе дигиталне технологије, и колико се притом излажу ризицима а посебно дигиталном насиљу, као и са којим факторима су изложеност ризицима и дигиталном насиљу повезани. Такође смо желели да сазнамо колико родитељи и наставници доприносе компетентнијем и сигурнијем коришћењу дигиталних технологија и помажу у случају дигиталног насиља.

Резултати овог истраживања треба да послуже као основ за превенцију и спречавање злоупотребе дигиталних медија, јачање капацитета школа за борбу с дигиталним насиљем и шире гледано, за подизање свести свих о улози и значају дигиталних медија у савременим условима живота.

Проблеми истраживања

Специфичније, истраживање је требало да пружи одговоре на следећа питања:

- (1) колико често, у којој мери и на које начине данашњи ученици користе савремена средства за комуникацију;
- (2) који су потенцијални ризици којима су млади изложени приликом коришћења дигиталне технологије, и од којих фактора изложеност ризицима зависи;
- (3) колика је преваленција и етиологија различитих облика дигиталног насиља који се срећу међу ученицима основних и средњих школа у Србији, и од којих фактора изложеност дигиталном насиљу и реаговање на њега зависи;
- (4) колике су компетенције родитеља и наставника у коришћењу дигиталних технологија, колико они имају увид у дигиталну комуникацију младих и колико могу да им пруже адекватну подршку и помоћ.

Одређење дигиталног насиља

У нашем истраживању дигитално насиље смо дефинисали као коришћење мобилног телефона, рачунара, видео камере и сличних електронских уређаја да би се неко намерно уплашио, увредио, понизио или на неки други начин повредио. Дигиталним насиљем нисмо сматрали пријатељска задиркивања, односно ненамерно наношење штете и повређивање. Ово одређење дигиталног насиља наведено је родитељима, наставницима и старијим ученицима у инструкцији на почетку упитника. Временски период на који смо реферирали био је последњих годину дана.

У фокусу нашег истраживања били су следећи облици дигиталног насиља:

- Слање СМС порука увредљивог и претећег садржаја (увреде, претње, ружне шале и сл.)
- Узнемиравање телефонским позивима (лажно представљање, ћутање, вређање и сл.)
- Снимање мобилним телефоном или камером, прослеђивање и стављање снимака на интернет
- Узнемиравање мејловима (увреде, претње, ружне шале и сл.)
- Узнемиравање на социјалним мрежама (нпр. Фејсбуку и др.)
- Узнемиравање на веб страницама: прикривање идентитета, преузимање идентитета, лажно представљање, коришћење туђих налога, постављање фотографија и снимака других особа без њиховог одобрења, постављање неистинитих и увредљивих садржаја, слање вируса.

Врста истраживања и инструменти

Спроведено истраживање је неекспериментално, анкетног типа.

За потребе овог истраживања сачињена су четири упитника: за млађе ученике, за старије ученике, за родитеље и за наставнике (видети у Прилогу).

Питања у упитницима подељена су у три тематска блока: први се односи на доступност и коришћење дигиталне технологије, други на ризике, док је у трећем блоку питања фокус на дигиталном насиљу: на преваленцији и карактеристикама различитих облика дигиталног насиља и реаговањима на дигитално насиље. Коначне верзије упитника за ученике уобличене су након пробног испитивања и дискусија са ученицима.

Упитници су попуњавани анонимно. Ученици и наставници су попуњавали упитнике у школи, док су родитељи у неким случајевима упитнике попунили у школи, а у другим код куће.

Опис узорка

У истраживању су учествовале **34** школе са територије Србије (17 основних и 17 средњих). Узорак школа је стратификован по *региону* (Београд, Шумадија и Западна Србија, Јужна и Источна Србија и Војводина), *величини места* у коме се школа налази (преко 100 000, од 50 000 до 100 000, од 20 000 до 50 000 и испод 20 000) и *типу школе* (основне школе, гимназије и средње стручне школе: трогодишњи и четворогодишњи образовни профили). Седам основних школа је укључено у програм „Школа без насиља“.

Узорак је чинило **3 786 ученика** (60% односно 2 272 ученика из основних и 40% односно 1 514 ученика из средњих школа), **3 078 родитеља** (62% односно 1 916 родитеља из основних и 38% односно 1 156 родитеља из средњих школа, 6 родитеља није уписало школу) и **1 379 наставника** (53% односно 735 наставника из основних и 47% односно 644 наставника из средњих школа).

За 639 ученика 4. разреда основне школе и 2 258 старијих ученика (укупно за 2 897 ученика) имали смо и упитнике једног њиховог родитеља. За тај број деце били смо у могућности да вршимо анализу поређењем одговора родитеља и детета као и да нам породица буде јединица анализе.

У табелама 2 и 3 приказан је број испитаних ученика, родитеља и наставника у основним и средњим школама из узорка.

Табела 2: Основне школе у узорку (број испитаних ученика, родитеља и наставника по школи)

РЕГИОН	ШКОЛСКА УПРАВА	ШКОЛА	број ученика	број родитеља	број наставника
Београд	Београд	ОШ "Дринка Павловић", Београд (Стари Град)	155	98	33
		ОШ "Раде Кончар", Земун	118	112	43
		ОШ "Илија Гарашанин", Гроцка	134	76	47
Шумадија и Западна Србија	Крагујевац	ОШ "Ђура Јакшић", Крагујевац	97	74	29
	Чачак	ОШ "Вук Караџић", Чачак (ШБН)*	142	132	50
	Краљево	ОШ "Јово Курсула", Краљево (ШБН)	168	154	35
	Крушевац	ОШ "Доситеј Обрадовић", Крушевац	156	120	50
	Ваљево	ОШ "Сава Керковић", Љиг (ШБН)	130	123	46
	Ужице	ОШ "Милосав Стиковић", Пријепоље	118	99	28
Јужна и Источна Србија	Ниш	ОШ "Десанка Максимовић", Ниш	114	117	50
	Лесковац	ОШ "Јосиф Костић", Лесковац (ШБН)	139	137	80
	Пожаревац	ОШ "Свети Сава", Пожаревац (ШБН)	124	94	24
	Зајечар	ОШ "Вук Караџић", Неготин	137	128	48
Војводина	Нови Сад	ОШ "Никола Тесла", Нови Сад	142	139	37
	Зрењанин	ОШ "Петар Петровић Његош", Зрењанин (ШБН)	129	99	45
		ОШ "Милоје Чиплић", Нови Бечеј	125	129	43
	Сомбор	ОШ "Иво Лола Рибар", Сомбор (ШБН)	144	85	47
			2272	1916	735

* школе укључене у програм „Школа без насиља“

Табела 3: Средње школе у узорку (број испитаних ученика, родитеља и наставника по школи)

РЕГИОН	ШКОЛСКА УПРАВА	ШКОЛА	број ученика	број родитеља	број наставника
Београд	Београд	Прва београдска гимназија	89	52	20
		Медицинска школа "Надежда Петровић", Земун (четворогодишња)	118	104	62
		Средња школа, Гроцка (трогодишња)	76	15	40
Шумадија и Западна Србија	Крагујевац	Трговинско-угоститељска "Тоза Драговић", Крагујевац (трогодишња)	47	27	45
	Чачак	Гимназија, Чачак	108	106	44
	Краљево	Гимназија, Краљево	124	120	42
	Крушевац	Економско-трговинска, Крушевац (четворогодишња)	118	69	50
	Ваљево	Средња школа "1300 каплара", Љиг (четворогодишња)	104	84	30
	Ужице	Гимназија, Пријеполје	106	88	12
Јужна и Источна Србија	Ниш	Гимназија "Бора Станковић", Ниш	106	103	51
	Лесковац	Пољопривредна школа, Лесковац (трогодишња)	42	20	6
	Пожаревац	Политехничка школа, Пожаревац (четворогодишња)	100	70	30
	Зајечар	Музичка школа "Стеван Мокрањац", Неготин (четворогодишња)	28	13	19
Војводина	Нови сад	Саобраћајна школа "Пинки", Нови Сад (четворогодишња)	86	77	53
	Зрењанин	Гимназија, Зрењанин	111	108	35
		Средња школа, Нови Бечеј	85	40	44
	Сомбор	Средња техничка школа, Сомбор (трогодишња)	66	59	61
			1514	1156	644

Сада следи детаљнији опис узорка ученика, родитеља и наставника.

► Узорак ученика

Упитнике за ученике попунило је **3876** ученика оба пола, из основних и средњих школа и из различитих региона и места. Структура узорка ученика приказана је на следећим табелама.

Табела 4: Структура узорка ученика према региону и типу школе

регион	основне школе		средње школе		укупно	
	број	процент	број	процент	број	процент
Београд	407	59%	283	41%	690	100%
Шумадија и Западна Србија	811	57%	607	43%	1418	100%
Јужна и Источна Србија	514	65%	276	35%	790	100%
Војводина	540	61%	348	39%	888	100%
укупно	2 272	60%	1 514	40%	3786	100%

Табела 5: Структура узорка ученика према величини места и типу школе

величина места	основне школе		средње школе		укупно	
	број	процент	број	процент	број	процент
> 100 000	508	61%	328	39%	836	100%
50 000 - 100 000	528	58%	379	42%	907	100%
20 000 - 50 000	592	55%	484	45%	1076	100%
< 20 000	644	66%	323	34%	967	100%
укупно	2 272	60%	1 514	40%	3786	100%

Табела 6: Структура узорка ученика према узрасту, полу и типу школе

		основне школе				средње школе				укупно
		4. разред	6. разред	8. разред	укупно	2. разред	3. разред	4. разред	укупно	
			N	394	353	361	1108	423	41	
ученице	%	50%	47%	50%	49%	55%	35%	57%	54%	51%
ученици	N	396	396	362	1154	349	77	264	690	1840
	%	50%	53%	50%	51%	45%	65%	43%	46%	49%
укупно	N	790	749	723	2262	772	118	619	1509	3771*
	%	100%	100%	100%	60%	100%	100%	100%	40%	100%

* за 16 ученика недостаје податак о њиховом полу или разреду

► Узорак родитеља

Упитнике за родитеље попунило је **3078** родитеља, и то 1916 (62%) из основних и 1156 (38%) из средњих школа. У узорку родитеља знатно је више мајки него очева (69% према 31%). У следећим табелама приказаћемо структуру узорка родитеља према различитим социодемографским обележјима.

Табела 7: Структура узорка родитеља према полу и типу школе

		основне	средње	укупно
мајке	N	1344	755	2119
	%	70%	67%	69%
очеви	N	564	376	940
	%	30%	33%	31%
укупно	N	1908	1151	3059 (19)*
	%	100%	100%	100%

*у узорку је било укупно **3078** родитеља, 19 се није изјаснило ког су пола

Табела 8: Структура узорка родитеља према полу, разреду детета и типу школе

		основне школе			средње школе		
		4. разред	6. разред	8. разред	2. разред	3. разред	4. разред
мајке	N	495	446	403	427	29	317
	%	72%	71%	69%	69%	62%	66%
очеви	N	196	185	183	191	18	163
	%	28%	29%	31%	31%	38%	34%
укупно	N	691	631	586	608	47	480
	%	100%	100%	100%	100%	100%	100%
	N	1908			1145		

Табела 9: Структура узорка родитеља према полу и образовању

		основна школа	средња школа	виша школа	факултет, магистратура, докторат
мајке	N	148	1280	227	458
	%	7%	60%	11%	22%
очеви	N	54	581	104	197
	%	6%	62%	11%	21%
укупно	N	202	1861	331	655
	%	7%	61%	11%	21%

Највише родитеља из узорка (61%) има завршену средњу школу, трећина (33%) има високо образовање (11% вишу школу, 22% факултет, магистратуру или докторат), док је 7% оних који су завршили основну школу.

Као што је споменуто и у опису ученичког узорка, за 2 897 родитеља имали смо и попуњене и спарене упитнике њихове деце (њих 639 су били ученици 4. разреда основне школе и 2 258 старији ученици основне школе или средњошколци). За тај број деце били смо у могућности да вршимо анализу поређењем одговора родитеља и детета као и да нам породица буде јединица анализе. За 181 родитеља нисмо имали упитнике њихове деце.

► **Узорак наставника**

Упитник за наставнике попунило је укупно **1379** наставника и наставница, и то 735 (53%) из основних и 644 (47%) из средњих школа. Узорак није полно уједначен, чине га 992 наставнице (72%) и 378 наставника (22%) (диспропорција између броја наставница и наставника већа је у основним него у средњим школама). Разлог полне неуједначености узорка можемо потражити у чињеници да је међу запосленима у просвети знатно више особа женског него мушког пола, о чему се често говори као о феминизацији наставничке струке.

Табела 10: Структура узорка наставника (пол и тип школе)

		основне школе	средње школе	укупно
наставнице	N	571	421	992
	%	78%	66%	72%
наставници	N	160	218	378
	%	22%	34%	28%
укупно	N	731	639	1370 (9)*
	%	100%	100%	100%

*у узорку је било укупно **1379** наставника и наставница, 9 се није изјаснило ког су пола

У узорку је било наставника/ца свих разреда основне и средње школе. У следећим табелама приказано је колико наставника/ца из узорка предаје у појединим разредима. Неки наставници/це држе наставу у више разреда.

Табела 11: Структура узорка наставника (пол и разред – основне школе)

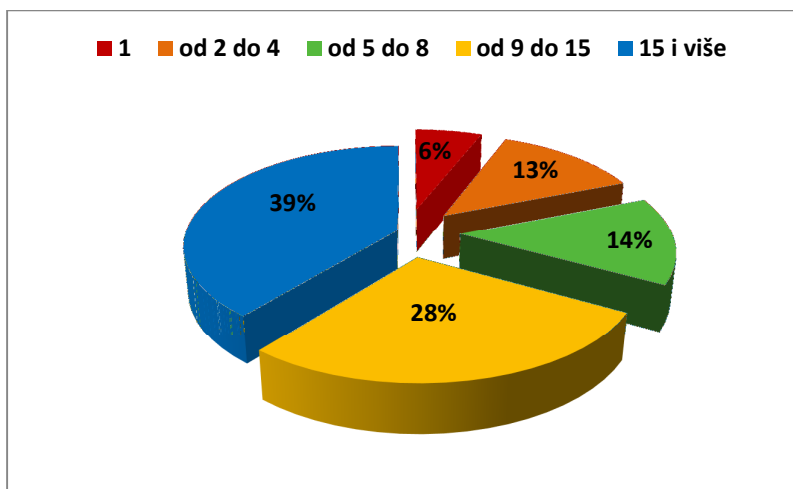
		основне школе							
		РАЗРЕД							
		1.	2.	3.	4.	5.	6.	7.	8.
наставнице	N	128	125	120	136	79	211	216	211
	%	84%	85%	83%	85%	65%	71%	71%	72%
наставници	N	25	22	25	25	43	88	88	82
	%	16%	15%	17%	15%	35%	29%	29%	28%
укупно	N	153	147	145	161	122	299	304	293
	%	100%	100%	100%	100%	100%	100%	100%	100%

Табела 12: Структура узорка наставника (пол и разред – средње школе)

		средње школе			
		РАЗРЕД			
		1.	2.	3.	4.
наставнице	N	283	296	193	258
	%	65%	66%	64%	65%
наставници	N	154	149	168	141
	%	35%	34%	36%	35%
укупно	N	437	445	461	399
	%	100%	100%	100%	100%

Међу испитаним наставницима и наставницама највише је оних који у настави раде 15 година или више (39% или 246 наставника). Више од четвртине наставника из узорка (28% или 176 наставника) имају између 9 и 15 година наставничког стажа. У школама је најмање наставника (18%) са мање од 5 година стажа у настави.

Графикон 1: Наставници - године рада у настави

РЕЗУЛТАТИ ИСТРАЖИВАЊА

Због обиља резултата и њихове међусобне повезаности, није их лако приказати на иоле прегледан начин. Не само што се добијени налази тичу веома великог броја тема, већ потичу из одговора три групе испитаника (ученика, родитеља и наставника), при чему се неки одговори различитих група односе на исту тему а неки су независни. Уз то, група ученика је толико хетерогена да је неопходно приказати податке за сваку групу понаособ.

Одабрали смо зато да најпре прикажемо резултате ученика, и то разликујући податке добијене на најмлађим ученицима и податке добијене на старијим ученицима. Ученици 4. разреда основне школе попуњавали су једноставнију и краћу форму упитника за ученике (Прилог 1), па је већ то разлог да њихови резултати буду приказани одвојено од резултата за старије ученике. Сем тога, претпостављамо да је искуство најмлађих ученика са дигиталним технологијама битно другачије него искуство старијих ученика, и да би упросечавање резултата за све ученике заједно, чак и тамо где би то било изводљиво, пружило слику која у ствари не би важила ни за млађе ни за старије ученике. Ученици старијих разреда основне школе (6. и 8. разред) и ученици средње школе (2, 3. и 4. разред) попуњавали су исту (сложенију) форму упитника за ученике (Прилог 2). Резултати за старије основце и средњошколце ће углавном бити обједињено приказани.

Приказујући податке о ученицима, најпре ћемо приказати резултате који се односе на коришћење дигиталних технологија, затим на ризично понашање, а затим на дигитално насиље. Слика коју дају ученици биће допуњена сликом која се може добити из одговора њихових родитеља. Након тога ћемо детаљније приказати одговоре родитеља и наставника.

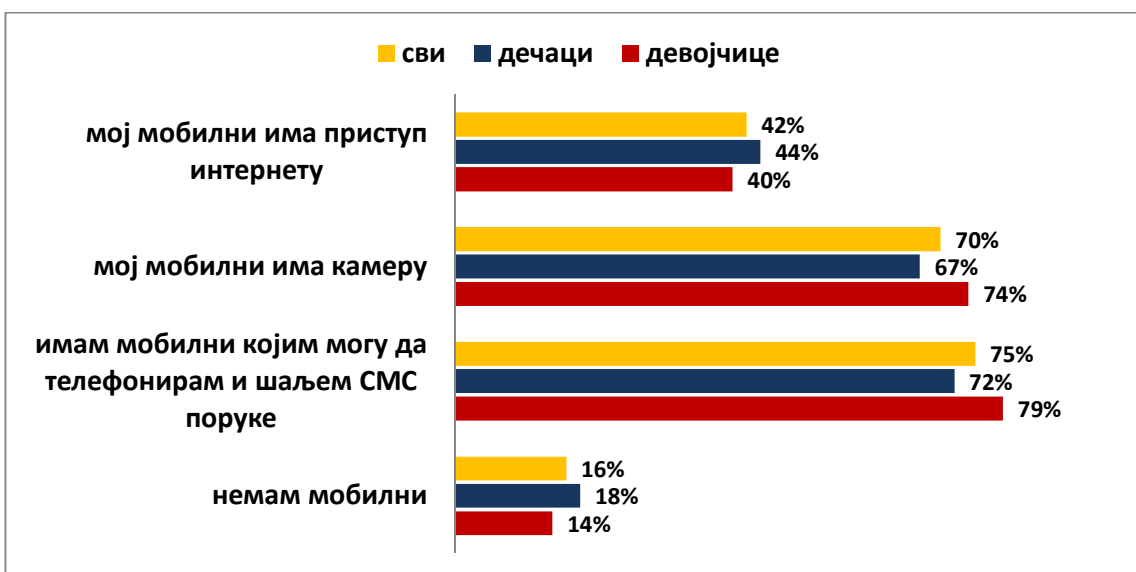
УЧЕНИЦИ

ПОСЕДОВАЊЕ ДИГИТАЛНИХ УРЕЂАЈА И ПРИСТУП ИНТЕРНЕТУ

► УЧЕНИЦИ ОСНОВНЕ ШКОЛЕ: ЧЕТВРТИ РАЗРЕД

Поседовање мобилног телефона. Ученике 4. разреда основне школе питали смо да ли имају свој мобилни телефон и, уколико га имају, какве су његове могућности. Одговори су приказани на Графикону 1.

Графикон 2: Поседовање мобилног телефона (ученици 4. разреда основне)

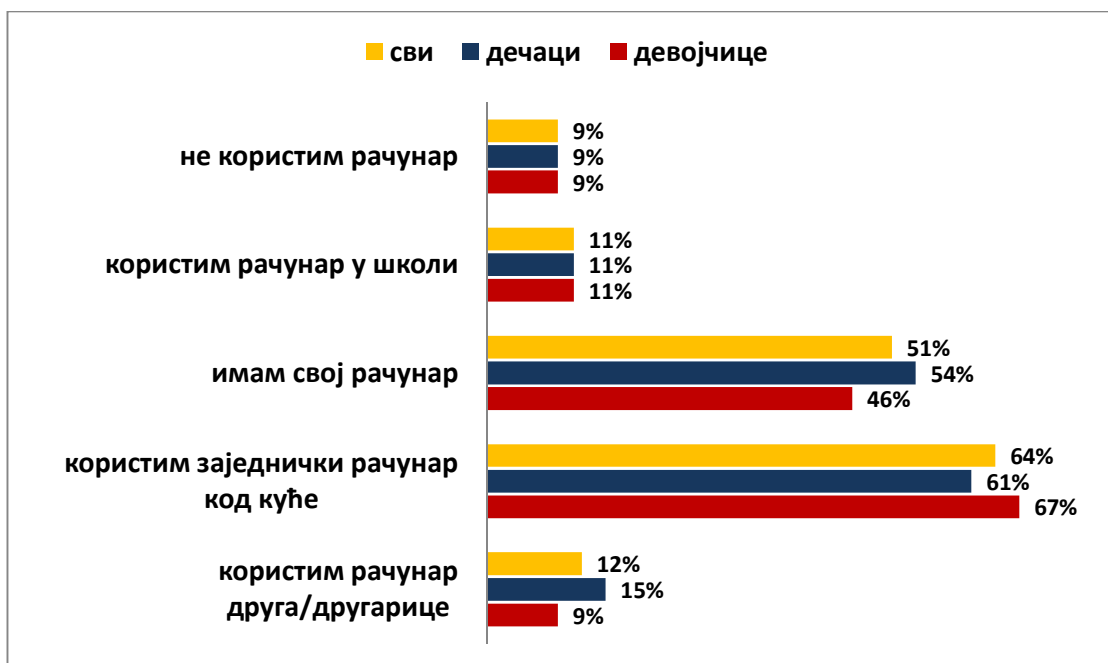
На овом узрасту, тек свако шесто дете (16%) нема мобилни телефон. Деца која имају мобилни телефон требало је да означе које све функције њихов телефон има, и могуће је да на овом питању један број деце није одговарао у складу са инструкцијом. Пошто сви мобилни телефони могу да се користе за слање СМС порука, требало би да су свих 84% који имају мобилне телефоне (а не само 75%) заокружили трећу опцију. Претпостављамо да 9% деце која имају мобилни са сложенијим могућностима није заокружило ову опцију већ само једну од прве две које говоре о томе да имају мобилни са већим могућностима. Зато закључујемо да мобилни телефон има 84% деце, од којих 15% њих могу само да телефонирају и шаљу СМС поруке, 70% уз то могу и да снимају камером, а 42% деце, или половина оних који имају мобилни, могу преко њега и да приступе интернету. Девојчице нешто чешће имају мобилне телефоне (86% према 82%), а дечаца нешто чешће имају мобилне са приступом интернету (44% према 40%).

Размењивање СМС порука. Више од половине ученика (60%), а две трећине оних који имају мобилне, размењују СМС поруке мобилним телефоном. У овој групи, 12% дневно размени (прими или пошаље) једну поруку, њих 23% размене 2 поруке, 3 поруке размени 16% ученика. Преостала половина ученика размени 4 или више порука, од чега 20% најактивнијих размени 10 и више порука.

Поседовање рачунара. Рачунар код куће (свој или заједнички) поседује 94% ученика четвртог разреда основне школе. Дакле, постоји један мањи број четвртака (3%) који још увек не користе рачунар, иако га имају код куће. Отприлике толико (3,4%) је и деце која немају рачунар у кући већ користе или школски или рачунар друга/другарице. Истоветну слику о поседовању рачунара пружају и одговори родитеља: 79% родитеља ученика четвртог разреда основне школе је рекло да код куће имају рачунар који је повезан на интернет, 14% да имају рачунар који није повезан на интернет и 7% да код куће немају рачунар.

Коришћење рачунара. Ученици четвртог разреда основне школе чешће користе рачунар него мобилни телефон (91% према 84%). Само 9% ученика и исто толико ученица изјавили су да не користе рачунар. Највећи број ученика (64%) користи кућни рачунар и то онај који деле са осталим укућанима. Свој рачунар поседује приближно половина испитаних четвртака (54% дечака и 46% девојчица).

Графикон 3: Коришћење рачунара (ученици 4. разреда основне школе)

Приступ интернету. Свој рачунар са приступом интернету има мање од половине испитаних ученика (43%) и то 48% дечака и 39% девојчица (дечаки чешће него девојчице имају приступ интернету и са мобилног телефона). Од 42% ученика који имају мобилни телефон са могућношћу приступа интернету, њих 17% приступа преко њега интернету. Укрштањем ових категорија, показује се да 12% деце може интернету да приступи и преко свог рачунара и преко мобилног, 32% деце само преко личног рачунара, а 7% само преко

мобилног. Сматрамо да су ове групе ученика (половина деце која приступа интернету) потенцијално највише изложене ризику од дигиталног насиља јер је реч о деци која могу да приступе интернету практично у било које време (и са било ког места), а да при том не буду под надзором одраслих особа.

Да закључимо, 83% најмлађих ученика може да приступи интернету, од чега три четвртине ученика из узорка (76%) има приступ интернету са кућног рачунара, било са свог или са заједничког, а 7% само са мобилног телефона.

Показује се да практично сва деца која могу да приступају интернету ту могућност и користе. Велика већина деце (87% или 674 ученика) је до тренутка испитивања излазило на интернет.

Ученици приступају интернету са више различитих места, али, највише је оних који за приступ интернету користе заједнички кућни рачунар (66%).⁴ Неки ученици имају свој рачунар, али не могу са њега да приступе интернету (пошто 51% има свој рачунар код куће а 44%, приступа интернету са свог рачунара). Иако је 42% ученика изјавило да поседују мобилни телефон који им омогућава приступ интернету, само 17% ученика ту могућност и користи, односно приступа интернету са свог мобилног телефона. Са рачунара свог друга или другарице интернету приступа 17% ученика, 9% са рачунара у школи, а најмање, 3% из интернет кафеа. Њих 5% приступа интернету једино са компјутера који нису њихови (у Интернет кафеу, школи, или ко друга/другарице).

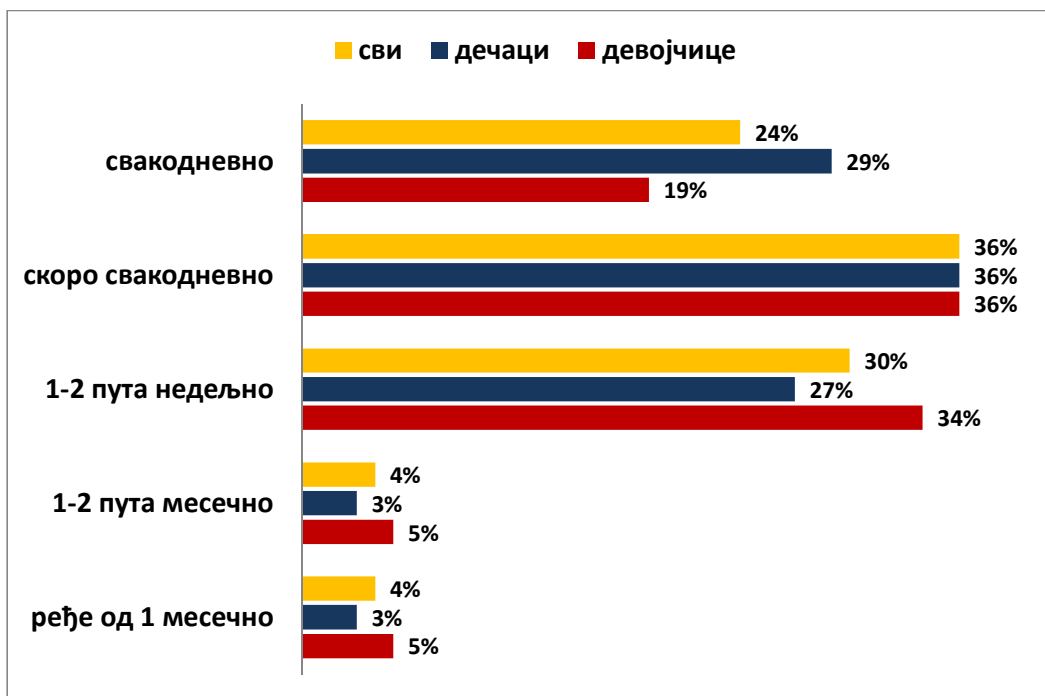
Почетак приступа интернету. Највећи број деце (међу њима су скоро сви десетогодишњаци) користи интернет од своје 7. (24%) и 8. (25%) године живота. Од своје девете године интернет користи 18% деце. Међутим, има и деце која, према сопственим изјавама, већ на раном узрасту, од четврте (3%), пете (11%) године почињу са коришћењем интернета, али је такве деце мање. У сваком случају, половина ових десетогодишњака је користила интернет пре своје 8. године, дакле, користи га дуже од две године.

Учесталост коришћења интернета. Међу четвртацима који користе интернет, више од половине (60%) користи интернет свакодневно (24%) или скоро свакодневно (36%). Дечаки су чешћи корисници интернета него девојчице. Само 4% ученика (3% дечака и 5% девојчица) излазе на интернет ређе од једном месечно).

---

⁴ Процент деце који се буду даље у овом одељку саопштавали односиће се на децу која користе интернет а не на укупан узорак (ради оријентације: да би се проценат који се односи на децу која користи интернет „превео“ у проценат деце у укупном узорку, треба га смањити за 10%).

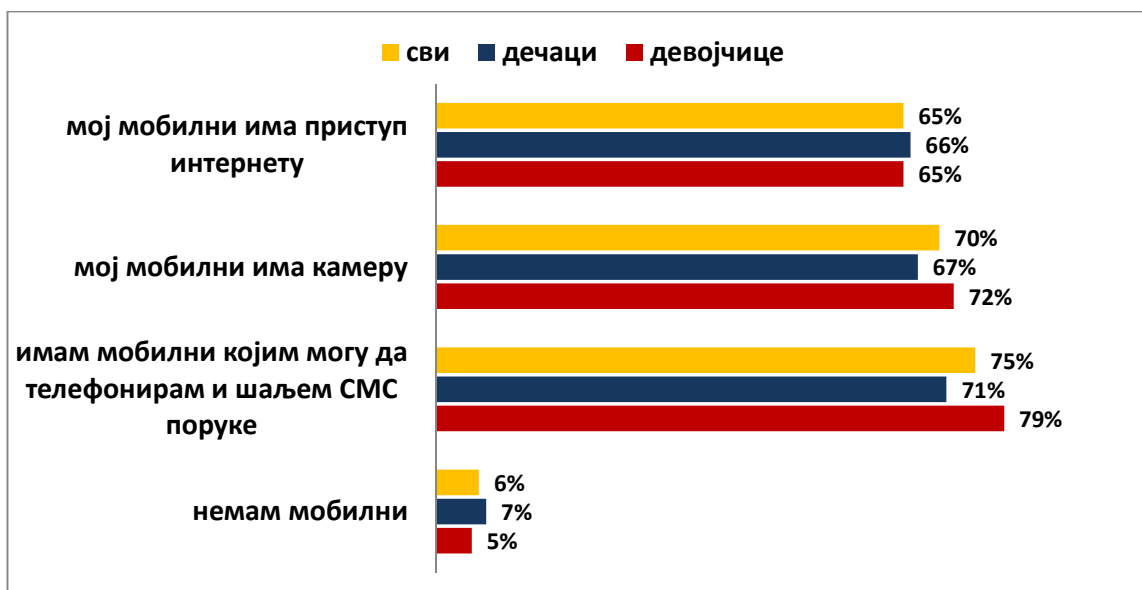
Графикон 4: Учесталост коришћења интернета (ученици 4. разреда основне)

► УЧЕНИЦИ СТАРИЈИХ РАЗРЕДА ОСНОВНЕ ШКОЛЕ И СРЕДЊОШКОЛЦИ

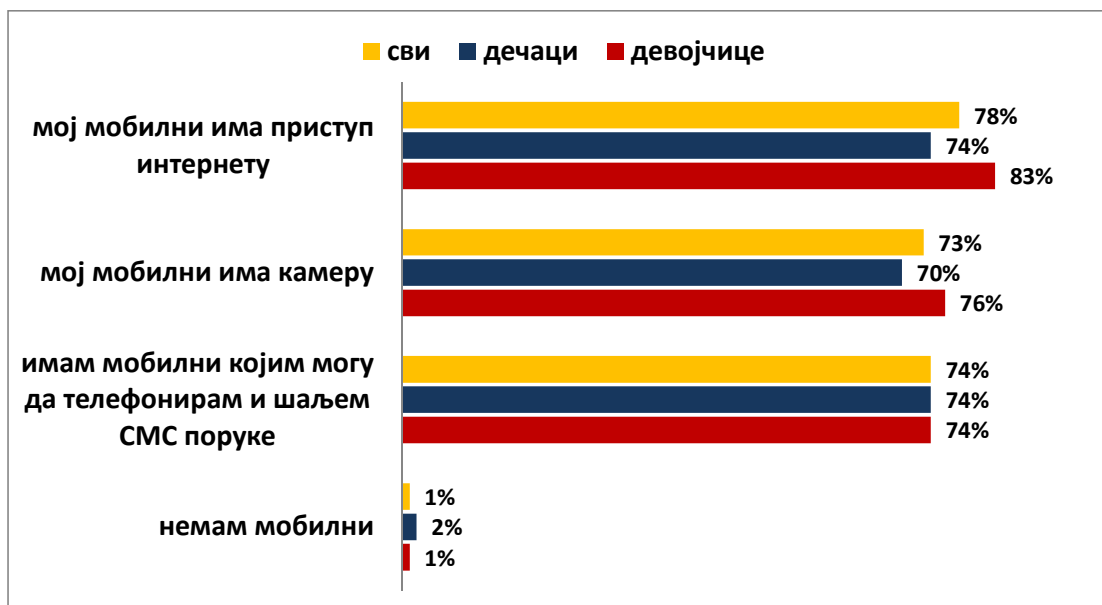
Поседовање мобилног телефона. И старије ученике, као и млађе, питали смо да ли имају свој мобилни телефон и, уколико га имају, какве могућности им он пружа. Најпре ћемо приказати одговоре ученика основне школе (6. и 8. разред), па затим одговоре ученика средње школе (2, 3. и 4. разред).

Графикон 5: Поседовање мобилног телефона (старији ученици основне школе)

Мобилни телефон поседује 94% ученика старијих разреда основне школе (95% девојчица и 93% дечака). Од тога, 70% има мобилни са камером, а скоро две трећине (65%) има приступ интернету са свог мобилног телефона.

Графикон 6: Поседовање мобилног телефона (ученици средње школе)

Међу ученицима средње школе практично сви (99%) поседују мобилни телефон (98% дечака и 99% девојчица). Претпостављамо да је и овде један број деце (25%) разумео да трећу опцију треба да заокруже ако телефоном *само* могу да телефонирају и шаљу СМС поруке. Више од три четвртине средњошколаца (78% или 1181 ученик) може да приступи интернету са свог мобилног телефона, док нешто мањи број (73% или 1104 ученика) има мобилни са камером.

Размењивање СМС порука. У поређењу са основцима, средњошколци чешће размењују СМС поруке путем мобилног телефона (80% у основним према 96% ученика у средњим школама). Међутим, на питање колико у просеку порука размене у току једног дана, ученици дају веома различите одговоре и рекло би се да један број ученика није баш озбиљно одговарао на ово питање (код старијих ученика просечан број порука варира између 1 и 1000). Средишњих 50% одговора је у распону од 5 до 25 порука дневно, са медијаном од 10 порука дневно.

Комуникација СМС порукама регистрована у иностраним истраживањима младих знатно је већа од оне регистроване код наших ученика. Тако у истраживању у САД (Lenhart et al. 2010), међу децом узраста 12-17 година, медијана је износила 60 порука дневно. У истом истраживању, 64% деце је рекло да шаљу поруке и током наставе. Комуникација СМС порукама је била најчешћи облик комуникације међу децом, чак чешћа од комуникације лицем-у-лице. СМС поруке су најчешће размењивале старије девојчице, а најређе млађи дечаци.

Поседовање рачунара. Рачунар код куће има 95% ученика 6. и 8. разреда основне школе (96% дечака и 94% девојчица). Међу овим ученицима само је 10% оних који имају рачунар а немају могућност да с њега приступе интернету.

Коришћење интернета. Интернет не користи само 6,5% старијих основаца и 3% средњошколаца. Нема разлика у коришћењу интернета између дечака и девојчица, ни на једном узрасту.

Већина ученика старијих разреда основне школе (85%) могу да приступе интернету са кућног рачунара. У овој групи више је ученика који приступају интернету са свог рачунара (47%) него са заједничког рачунара (38%).

Графикон 7: Приступ интернету са кућног рачунара (ученици старијих разреда основне школе)

У односу на основне школе, у средњим школама је још више ученика који имају рачунар код куће (97%), али је и више оних који са свог рачунара могу да приступе интернету (55% средње школе према 47% старији разреда основне школе). Самим тим мање је ученика који интернету могу да приступе само са заједничког рачунара, а такође је нешто мање и ученика који са кућног рачунара немају приступ интернету (7% средње према 10% старији разреда основне).

Дечаки чешће него девојчице приступају интернету са свог рачунара, а и мање их је (него девојчица) у групи ученика која нема приступ интернету са кућних рачунара.

Графикон 8: Приступ интернету са кућног рачунара (ученици средње школе)

Показује се да 26% старијих основаца може да приступи интернету и преко личног рачунара и преко мобилног, 25% деце само преко личног рачунара, а 20% само преко мобилног (65% деце има мобилни са приступом интернету али њих 46% има пакете који им то омогућавају). Уз ову групу од 71% деце која могу да приступе интернету а да при том практично не буду под надзором одраслих особа, још је 23% оних који могу од куће да приступе интернету, али са заједничког рачунара. Само њих 7% не може од куће да приступи интернету.

Међу средњошколцима, проценат оних који могу од куће да приступе интернету, и при том без надзора одраслих, још више се повећава. Њих 39% може интернету да приступи и преко личног рачунара и преко мобилног, 22% само преко личног рачунара, а 22% само преко мобилног (78% средњошколаца има мобилни са приступом интернету али њих 61% има пакете који им то омогућавају). Уз ову групу од 83% деце која могу да приступе интернету а да при том практично не буду под надзором одраслих особа, још је 14% оних који могу од куће да приступе интернету али само са заједничког рачунара. Само њих 3% не може од куће да приступи интернету.

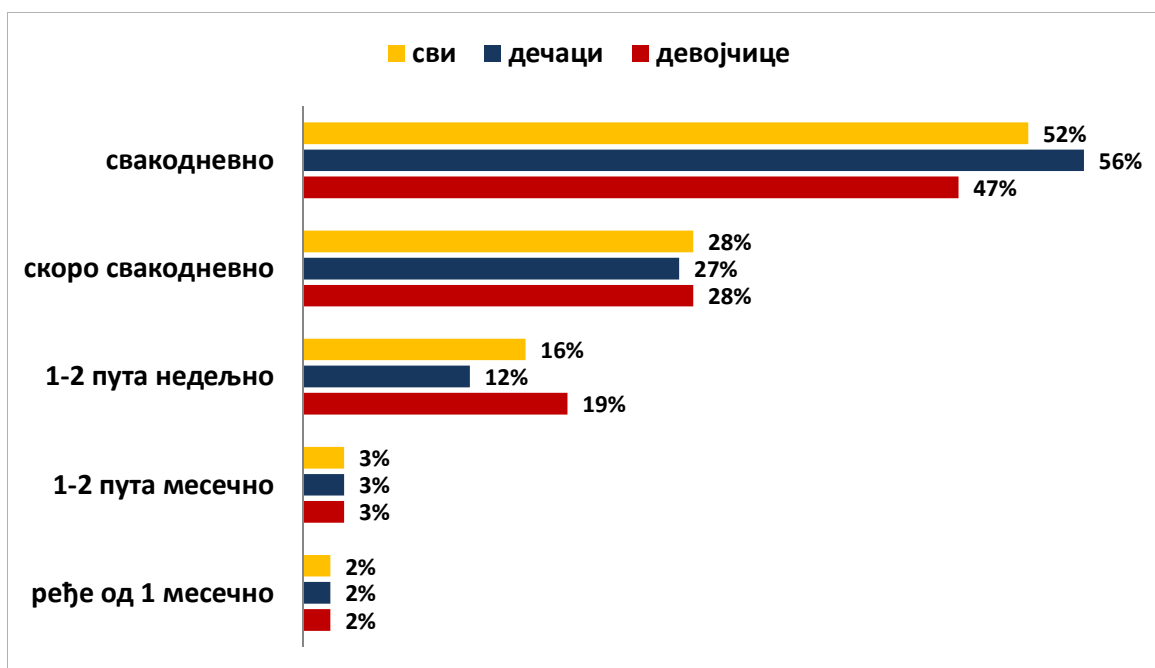
Осим са кућних (личних или заједничких) рачунара и са мобилних телефона, старији ученици приступају интернету и са других места. Тако, више од четвртине (28%) ученика 6. и 8. разреда приступа интернету са рачунара у школи, 8% са рачунара у интернет-кафеу, а 29% са рачунара друга или другарице (понашања која су била ретка међу млађим основцима). Мањи број средњошколаца има приступ интернету са школских рачунара (18%), али их зато више приступа интернету из интернет-кафеа (11%) и са рачунара друга или другарице (32%).

Почетак приступања интернету. Скоро четвртина (23%) ученика старијих разреда основне школе почели су да користе интернет у својој 10. години, а 14% ученика изјављују да интернет користе од 11. године. Има ученика који су интернет почели да користе на још ранијим узрастима, али их је мање (од 7. и 8. године интернет користи по 10% ученика, од 9. године 18% ученика).

Средњошколци су касније почели са коришћењем интернета: од 12. године интернет користи 19% ученика, од 13. године 16% ученика, од 14. године 18% и од 15. године 11%. И у овој групи налази се мањи број ученика који су раније, или пак касније у односу на наведене узрасте, почели са коришћењем интернета.

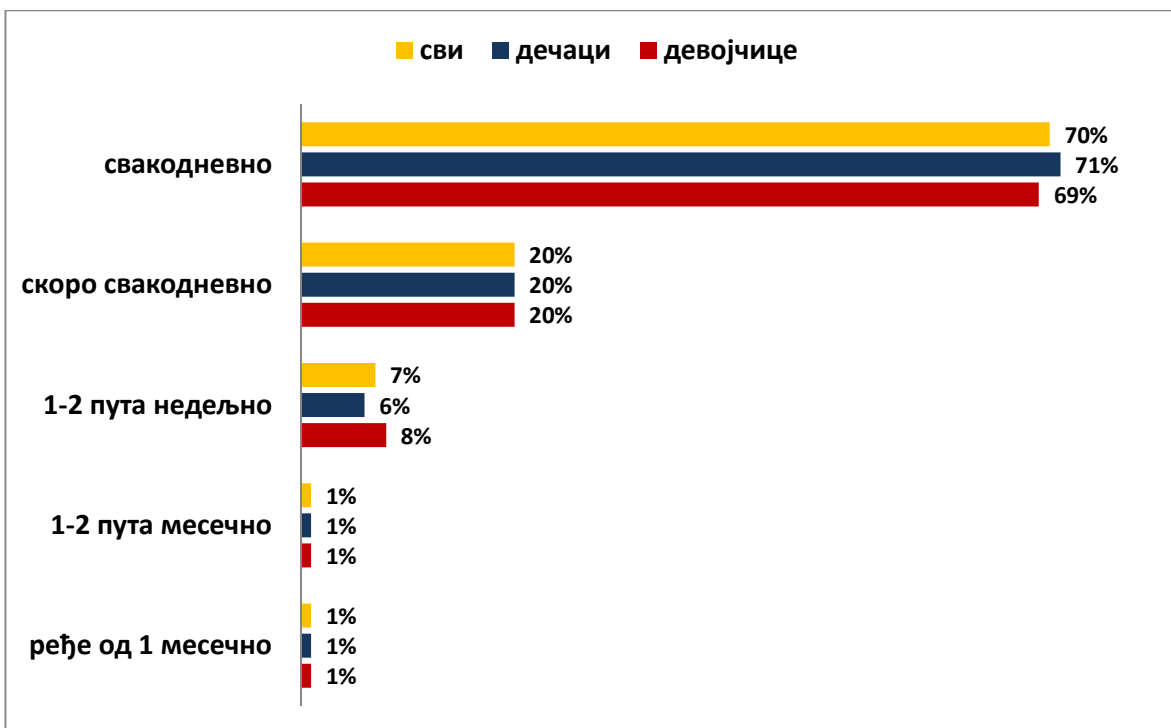
Учесталост коришћења интернета. На старијим узрастима учесталост коришћења интернета се повећава, тако да међу старијим основцима не више 60%, већ 80% свакодневно или скоро свакодневно приступа интернету. Приближно половина старијих основаца (52%) свакодневно приступа интернету, и то 56% дечака и 47% девојчица.

Графикон 9: Учесталост коришћења интернета (старији ученици основне школе)

Средњошколци су још чешћи корисници интернета него основци. Чак 90% њих приступа интернету свакодневно или скоро свакодневно. Само 2% ученика приступа интернету једном месечно или ређе. Разлике између девојчица и дечака су незнатне.

Графикон 10: Учесталост коришћења интернета (ученици средње школе)

► ПОРЕЂЕЊЕ РЕЗУЛТАТА УЧЕНИКА СВИХ УЗРАСТА

Доступност мобилних телефона повећава се са узрастом ученика. Док у 4. разреду 84% ученика поседује мобилни телефон, на старијем основношколском узрасту 94% поседује мобилни, а у средњој школи такоређи сва деца имају мобилни, тачније, само је 1% оних који га немају. Осим доступности, повећавају се и техничке могућности телефона (све је више ученика чији телефони имају камеру и приступ интернету). Међу средњошколцима (за разлику од млађих узраста) више је девојџица него дечака које са својих мобилних телефона приступају интернету (83% девојџица према 74% дечака) и које имају телефон са камером (76% девојџица према 70% дечака).

84% ученика 4. разреда ОШ, и скоро сви ученици старијих разреда основне школе и средњошколци, имају мобилни телефон.

Међу млађим основцима, деца из мањих места (мање од 20.000 становника) нешто ређе користе интернет него деца из највећих места (однос је 88% према 94%), али на старијим узрастима и та мала разлика нестаје.

Преко 90% ученика користи рачунар, 60% ученика има свој рачунар.

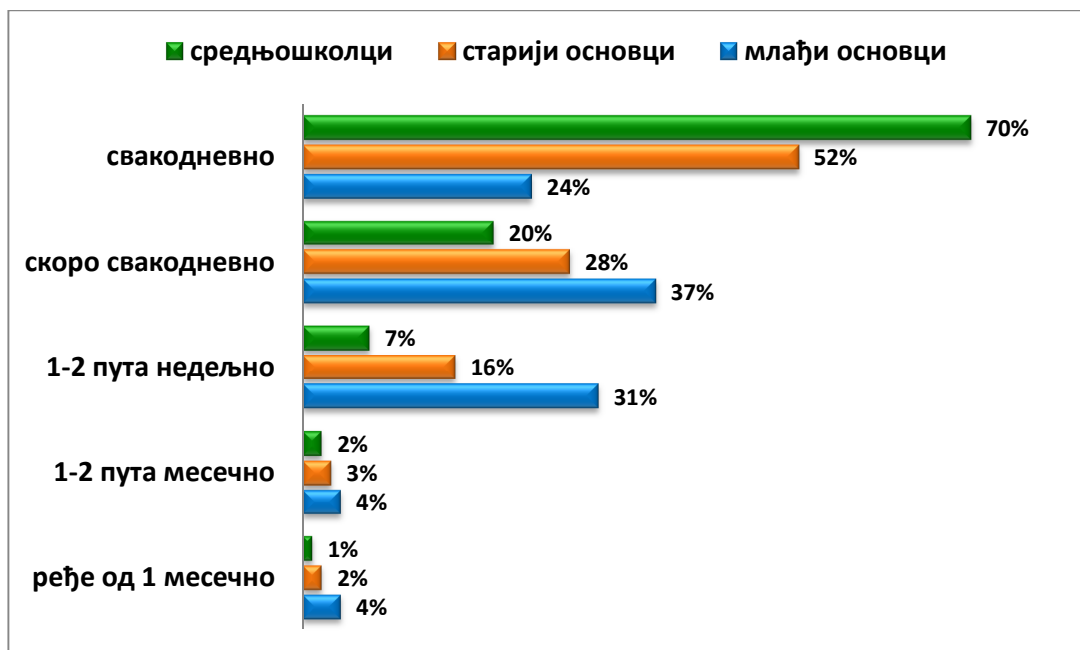
87% ученика 4. разреда ОШ и 95% старијих основаца и средњошколаца користи интернет.

Подсетимо се овде податка да највећи број ученика четвртог разреда основне школе почиње да користи интернет у својој 7. (24%) и 8. (25%) години живота (медијана је 7 година). Дакле, генерацијске разлике су присутне и када је реч о узрасту на коме се почиње са коришћењем интернета: млађе генерације на све ранијем узрасту приступају интернету. Међу средњошколцима 3. и 4. разреда (у време испитивања они имају 17 и 18 година), највише је оних који су први пут ушли на интернет са 14 година, међу средњошколцима из 2. разреда најчешћи узраст је 12 година, међу ученицима 8. разреда најчешћи узраст је 10 година, а међу основцима 6. разреда 9 година. Медијана за старије основце је износила 11 година а за средњошколце 13 година.

Деца све раније почињу да користе интернет. Просечан средњошколац је почео да користи интернет са 13 година, просечан старији основношколац са 11 година, а просечан ученик 4. разреда основне са 7 година.

На графикону који следи још су уочљивије генерацијске разлике у учесталости коришћења интернета.

Графикон 11: Учесталост коришћења интернета (поређење основаца и средњошколаца)

Поређење са младима из Европске Уније. Податке из нашег истраживања можемо упоредити са подацима добијеним у великом међународном истраживању EU KIDS ONLINE, спроведеном пролећа и лета 2010. године у 25 европских земаља (Livingstone et al, 2011), у којем су испитана деца узраста од 9 до 16. година. Пошто се у нашем испитивању узраст деце кретао од 9 до 18 година, да бисмо наше податке упоредили са тим подацима, издвојићемо децу у узрачном распону од 9 до 16 година и за њих рачунати податке за поређење (мада ти проценти не одступају битно од процената који се односе на целокупни узорак). У европском испитивању, значајно је већи број деце која интернету приступа из школе – 63% у поређењу са 21%, и нешто је мањи проценат деце која интернету приступа са

мобилног телефона – 33% у односу на 44% (при чему треба имати у виду да је то истраживање рађено две и по године раније, што јесте значајно с обзиром на вртоглав напредак мобилне телефоније).

Према подацима из EU KIDS ONLINE., просечан узраст кад деца узраста 9-16 година у Европи први пут уђу на интернет је 9 година, што отприлике важи и за децу у нашем истраживању.

У том истраживању је утврђено да 72% деце свакодневно или скоро свакодневно иде на интернет. Издвојићемо из нашег узорка децу у узрачном распону од 9 до 16 година и за њих рачунати податке за поређење. У овом случају, деца у Србији не заостају, већ мало и предњаче, у учесталости коришћења интернета у поређењу са својим вршњацима (испитаним две и по године раније, што треба имати у виду због брзих промена у овој области): 78% деце која користе интернет је користило интернет свакодневно или скоро свакодневно, што је 72% укупно испитане деце.

Поређење са вршњацима из Хрватске. Податке о коришћењу дигиталних технологија било је могуће упоредити и са подацима добијеним у истраживању рађеном у Хрватској од јануара до априла 2010. године у 23 основне школе (Преград и сар., 2010). Тим истраживањем било је обухваћено 5.215 ученика виших разреда (узрата 11 до 14 година), 2.484 родитеља и 759 учитеља. Пошто не постоји потпуна подударност у узрасту ученика, најзгодније је поређење са одговорима наших старијих основношколаца. Поређење открива практично исту слику у Хрватској и Србији (истина, две и по године касније). Док је у Хрватској 96% деце поседовало мобилни, у Србији га је поседовало 94% деце истог узраста. Док у Хрватској само 6,7% деце није приступало Интернету, у Србији је тај број износио 6,5%. У Србији није било разлике између дечака и девојчица у коришћењу интернета, док је у Хрватској разлика била значајна само у најмлађој скупини. У Хрватској, свакодневно јекористило интернет 47% деце, а ако изузмемо групу од 10-11 година (тј. ученике 5. разреда), онда је то 53% деце, док у Србији 47% деце свакодневно користи интернет.

АКТИВНОСТИ УЧЕНИКА НА ИНТЕРНЕТУ

Питали смо ученике и шта раде када су на интернету. Посебно ћемо приказати одговоре најмлађе деце, а посебно одговоре старијих основношколаца и средњошколаца.

► УЧЕНИЦИ ОСНОВНЕ ШКОЛЕ: ЧЕТВРТИ РАЗРЕД

Начини коришћења интернета. Ученицима је понуђено 6 начина коришћења интернета које можемо груписати у налажење информација, забаву и комуницирање Међу ученицима који користе интернет, највише је оних којима интернет служи да играју игре (95%). Нешто мање ученика (85%) када су на интернету гледају спотове, серије, филмове. Њих 20% не зна да користи интернет за неки вид комуникације са другима, већ за забаву, док исти проценат деце зна да користи интернет за све понуђене начине комуницирања (и за

електронску пошту, и за причање, и за социјално умрежавање). Скоро две трећине ученика (63%) зна да приступи социјалним мрежама (Facebook, Myspace, Google plus и др.), али, нису сви они укључени у социјалне мреже (већ „само“ 54% ученика).

Графикон 12: Начини коришћења интернета (ученици 4. разреда основне школе)

Од 6 набројаних активности, 28% ученика који користе интернет упућено је у све или скоро све (5-6) од њих, док је половина ученика упућена у већину (4-6) тих активности.

Разлике између дечака и девојчица. Према добијеним подацима, дечаци чешће користе интернет као вид забаве, и вештији су у коришћењу интернета.

Табела 13: Начини коришћења интернета (ученици 4. разреда основне школе - полне разлике)

Да ли знаш да урадиш следеће ствари на интернету:		ДЕВОЈЧИЦЕ	ДЕЧАЦИ	СВИ
Да размењујеш поруке електронском поштом (e-mail)	N	84	117	201
	%	26%	34%	30%
Да гледаш спотове, серије, филмове на интернету	N	289	289	578
	%	86%	83%	84%
Да играш игрице	N	319	336	655
	%	94%	96%	95%
Да уђеш на веб страницу чију адресу си нашао у часопису	N	87	115	202
	%	26%	33%	30%
Да посећујеш неке од социјалних мрежа (нпр. Facebook, Myspace, Google Plus и др.)	N	194	232	426
	%	58%	67%	63%
Да причаш са другима (нпр. Google Chat, Yahoo, MSN, Skype и др.)	N	165	217	382
	%	50%	62%	56%

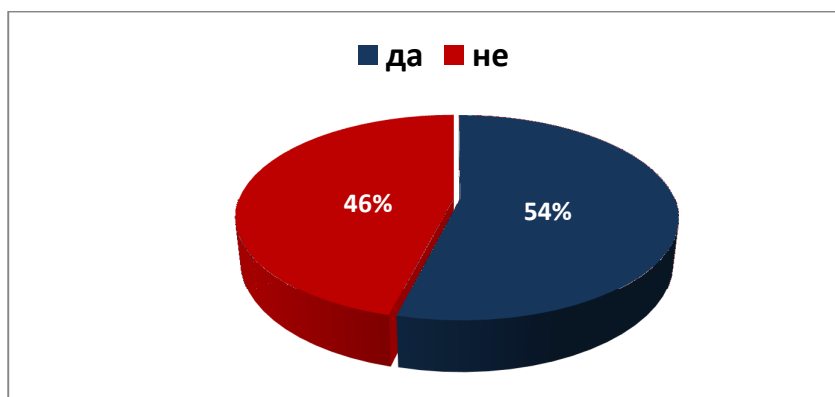
Напомена: у табели је приказан број (процент) ученика који су одговорили са ДА

Дечаци предњаче у односу на девојчице у коришћењу интернета за комуникацију. Док 18% дечака не зна користи интернет ни за један начин комуникације а 26% зна да га користи за сва три понуђена начина, 27% девојчица не уме да користи интернет за комуникацију а 14% зна да га користи на сва три начина. У вештинама играња игрица и гледања материјала на интернету, између дечака и девојчица нема значајних разлика.

Сумирањем одговора на 6 појединачних питања можемо добити скор ученичке компетентности на интернету. Корелације показују да су дечаци нешто компетентнији од девојчица (-0,12) као и деца из већих места (0,12) и бољи ученици (0,18).

Укљученост у социјалне мреже. Социјалне мреже и онлајн пријатељства последњих година постају све популарнији вид комуникације и забаве међу младима. Комуникација на социјалним мрежама (и уопште дигитална комуникација) доводи до креирања једног потпуно новог жаргонског језика код младих, кога неки аутори називају дигитални језик или језик дигиталних урођеника (Prensky, 2001). Популарност социјалних мрежа повећава се са узрастом ученика, као што се повећава и доступност дигиталних уређаја (на шта нам указују подаци добијени у овом али, и у другим истраживањима).

Графикон 13: Укљученост ученика 4. разреда основне школе у социјалне мреже

Укупно 63% зна да приступи социјалним мрежама, а 54% деце која користе интернет (што је 46% од укупног броја деце) је укључено у социјалне мреже.

У студији EU KIDS ONLINE 26% деце узраста 9-10 година је било укључено у неку од социјалних мрежа. Не знамо колики је тада био проценат укључене деце у Србији, али после само две и по године у Србији је у социјалне мреже укључено дупло више деце него што је на том узрасту био европски просек!

Дечаци су чешће од девојчица укључени у социјалне мреже (59% дечака према 49% девојчица). Најпопуларнија социјална мрежа је Facebook, иза ње је Twitter (деца понекад у социјалне мреже сврставају Google, You Tube, Skype и сл.).

Величина места и коришћење интернета. Са повећањем величине места у коме деца живе линеарно се повећава број деце која су укључена у интернет комуникацију, али разлике нису велике, и између контрастних група (места са мање од 20 000 становника и

места преко 100 000 становника) не прелазе 5-10%. Тако, у највећим местима 12% деце нема мобилни, 47% има мобилни са приступом интернету, 95% користи рачунар, 93% је до сада ишло на интернет, 62% користи интернет свакодневно или скоро свакодневно, а 48% је укључено у неку социјалну мрежу. У поређењу са њима, у групи деце из најмањих места 20% деце нема мобилни, 42% има мобилни са приступом интернету, 91% користи рачунар, 82% деце је ишло на интернет, 60% га користи свакодневно или скоро свакодневно, а 45% деце је укључено у социјалне мреже. Дакле, с обзиром на мале разлике, пре би се могло рећи да интернет не ствара „дигитални јаз“ међу децом из мањих и већих места, већ да нивелише разлике у контексту одрастања које су резултат величине места.

► УЧЕНИЦИ СТАРИЈИХ РАЗРЕДА ОСНОВНЕ ШКОЛЕ И СРЕДЊОШКОЛЦИ

Проценти које ћемо даље износити односиће се на децу која користе интернет (да би се тај проценат „превео“ на проценат укупно испитане деце, треба га смањити за 5%).

Начини коришћења интернета. Старијим основцима интернет најчешће служи за посећивање социјалних мрежа (69% ово ради свакодневно или скоро свакодневно), гледање спотова, филмова (50%), играње игрица (49%) и разговоре путем чета (41%). Ученици најређе читају и пишу блокове и посећују форуме. Велики број ученика користи интернет за проналажење информација и учење за школу, али, не тако често.

Графикон 14: Начини коришћења интернета (ученици старијих разреда основне школе)

Графикон 15: Начини коришћења интернета (ученици средње школе)

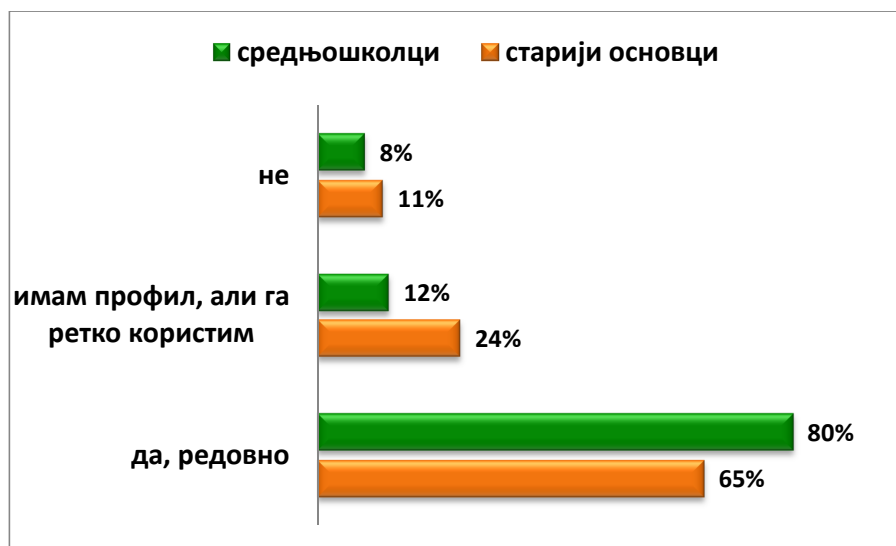
Подаци су слични и за старије ученике, с тим што они још чешће користе интернет за наведене активности.

Понуђене активности можемо грубо разврстати на оне чији је циљ забава (снимање и гледање спотова и филмова, игрице, сурфовање), информисање (учење, тражење задатака) и комуникација (мејлови, форуми, блогови, мреже, четовање). Тако, 10% деце (овде сада посматрамо заједно и старије основце и средњошколце) не користи интернет за информисање (скор 9 и 10 од 10), 19% не користи за забаву (скор 19 и 20 од 20), 6% не користи за комуникацију (скорови 23-25). Највећи број деце користи интернет „за свашта по мало“. Мада коришћење интернета за школски рад и стицање знања није најчешће, треба уочити да врло мали број деце - мање од 10% - уопште не користи интернет у ту сврху.

Ако одговоре сажмемо у две категорије (користи - не користи) и упоредимо дечаке и девојчице по њиховим активностима на интернету, нећемо наћи значајне разлике. Једина упадљива разлика је у игрању игрица - то не ради 9% дечака и 26% девојчица.

Укљученост у социјалне мреже. У претходној анализи смо видели да убедљиво највише ученика користи интернет да би посећивали социјалне мреже. На питање да ли су укључени у неку социјалну мрежу 92% средњошколаца и 89% старијих основаца је рекло да имају профил на некој социјалној мрежи.

Графикон 16: Укљученост у социјалне мреже (поређење основаца и средњошколаца)

У истраживању EU Kids Online 59% деце узраста 9-16 година је имало профил на некој од мрежа, у нашем испитивању профил има четири петине ученика тог узраста.

Око четири петине ученика узраста 10-18 година има профил на некој социјалној мрежи.

Повезаност начина коришћења интернета са полом, узрастом и местом боравка. Да бисмо утврдили да ли постоје разлике у начинима коришћења интернета зависно од пола, узраста и места боравка ученика, анализирали смо податке путем анализа варијансе 2x2x2. Значајност појединих фактора и њихових интеракција приказана је у следећој табели.

Табела 14: Начини коришћења интернета (ученици 4. разреда основне школе - полне разлике)

	пол	узраст	место	интеракција
учиш и сазнајеш нешто ново	** (Ж > М)	* (М < С)	н.з.	* (П x У x М)
размењујеш мејлове	** (М > Ж)	** (М < С)	н.з.	
снимаш музику, серије, филмове	** (М > Ж)	** (М < С)	н.з.	
гледаш спотове, серије, филмове	н.з.	** (М < С)	н.з.	
играш игрице	** (М > Ж)	** (М > С)	н.з.	** (У x М)
претражујеш веб странице	** (М > Ж)	** (М < С)	н.з.	
тражиш готове задатке	н.з.	** (М < С)	н.з.	* (П x У)
посећујеш форуме	** (М > Ж)	** (М < С)	н.з.	
читаш и пишеш блогове	** (М > Ж)	н.з.	** (М < В)	* (У x М)

посећујеш социјалне мреже	н.з.	** (М < С)	н.з.	** (П x У x М)
причаш преко четова	** (М > Ж)	н.з.	н.з.	

Међу дечацима и девојчицама нема разлике у учесталости активности која је најучесталија - посећивању социјалних мрежа, као ни у учесталости тражења готових задатака. Девојнице чешће од дечака користе интернет за учење. Све остале активности (преснимавање, играње игрица, сурфовање, посећивање форума и блогова, комуникације мејловим аи четовима) су учесталије међу дечацима.

И на старијем и на млађем узрасту деца подједнако ретко користе интернет за читање и писање блогова, и за причање преко четова. Млађа деца чешће играју игрице. Све остале активности су чешће међу старијом децом.

Између деце из мањих и из већих места није било разлике у учесталости активности, сем што су деца из већих места чешће читала и писала блокове.

Интеракција пола и узраста нађена је код учесталости играња игрица: на старијем узрасту деца мање играју игрице, и то опадање је значајно веће код девојчица него код дечака.

У мањим местима, са узрастом долази до повећаног коришћења интернета за учење међу девојчицама а смањеног међу дечацима. У већим местима, старија деца оба пола чешће користе интернет за учење.

Посећивање социјалних мрежа: У мањим местима, са узрастом долази до малог пораста међу дечацима а великог пораста међу девојчицама, тако да на млађем узрасту девојнице приступају социјалним мрежама ређе а на старијем узрасту чешће. У већим местима, већи је пораст међу дечацима, тако да на млађим узрастима дечаци приступају социјалним мрежама ређе а на старијима чешће него девојнице.

Како ученици процењују родитељске компетенције коришћења рачунара и интернета?

По мишљењу 81% најмлађих ученика, бар један од њихових родитеља користи интернет. Родитељи који користе интернет нешто чешће настоје да поставе својој деци правила коришћења у односу на родитеље који не користе интернет, али та разлика није велика (не премаша 10%).

Судећи према одговорима ученика, приближно половина родитеља својој деци поставља правила коришћења рачунара: 47% дечака и 53% девојчица је рекло да им родитељи говоре колико времена могу да проведу за рачунаром, док 51% дечака и 49% девојчица изјављују да им родитељи говоре шта могу да раде на рачунару. Дакле, половина ученика, бар што се тиче родитеља, има неограничен временски приступ интернету и нису саветовани од стране својих родитеља на који начин да користе интернет.

Према изјавама 81% старијих основаца, њихови родитељи служе се интернетом. Међутим, половина ученика (49%) сматра да се њихови родитељи слабије од њих сналазе на рачунару и интернету, 28% мисли да родитељи знају исто колико и они, а само нешто мање од четвртине ученика (23%) да знају више од њих (у случају да родитељи не знају подједнако, дечји одговори су се односили на родитеља који *боље* зна).

Када је реч о средњошколцима, више од три четвртине (77% ученика) каже да бар један од њихових родитеља користи интернет. Средњошколци се, у поређењу са основцима, опајају по својим вештинама коришћења рачунара и интернета још супериорнијим у односу на родитеље. По мишљењу три четвртине средњошколаца (76%) њихови родитељи владају рачунаром и интернетом слабије од њих. Да родитељи знају исто колико и они изјављује 18% (266 ученика), а још мањи број, 6% (93 ученика) мисли да родитељи боље од њих владају рачунаром и интернетом.

63% ученика од 12-18 година каже да родитељи знају да користе рачунар и интернет мање од њих.

Налази да сваки пети ученик има родитеље који не користе интернет а да је већ и међу основцима највише оних који процењују да оба родитеља имају мање компјутерског знања од њих заслужују пажњу и неопходно је размотрити њихове импликације. Ако деца процењују родитељске рачунарске вештине као слабије од властитих тешко да ће у родитељима видети некога ко може да им пружи подршку у сфери дигиталног функционисања и чије савете ће слушати и тражити. С друге стране, „дигитални јаз“ између деце и одраслих и непостојање заједничког језика рађа код родитеља осећање некомпетентности у односу на њихову децу, а као последица тога може доћи до повлачења родитеља и мањег надзора над децом по питању коришћења интернета, у шта нас уверавају и подаци добијени у овом истраживању. Само 52% основаца и 40% средњошколаца је рекло да се родитељи труде да сазнају шта они раде на интернету. Родитељи већином одустају од надзора, поготову што су деца старија. Њих 57% основаца и 30% средњошколаца кажу да им родитељи говоре колико времена да проводе на рачунару, а 33% основаца и само 9% средњошколаца да им родитељи говоре шта да раде на рачунару.

ИЗЛОЖЕНОСТ УЧЕНИКА РИЗИЦИМА НА ИНТЕРНЕТУ

Коришћење интернета отвара за децу низ могућности за бољу комуникацију са другима, за квалитетније образовање и добру забаву, али носи са собом и низ ризика. Међу ризицима који се најчешће спомињу су различити облици дигиталног насиља, од узнемиравања до крајње озбиљних форми насиља, али и излагање непримерним садржајима, изложеност политичкој, економској и религиозној пропаганди, дезинформисање, угрожавање приватности, наговарање на коцкање и недозвољене активности.

С обзиром на чињеницу да велики број испитаних ученика свакодневно или скоро свакодневно користи интернет, отвара се питање њихове безбедности, односно, да ли су и колико често склони ризичним понашањима на интернету и који облици ризичних понашања су најзаступљенији. Што су ученици склонији ризичним понашањима већа је вероватноћа да ће доживети насиље.

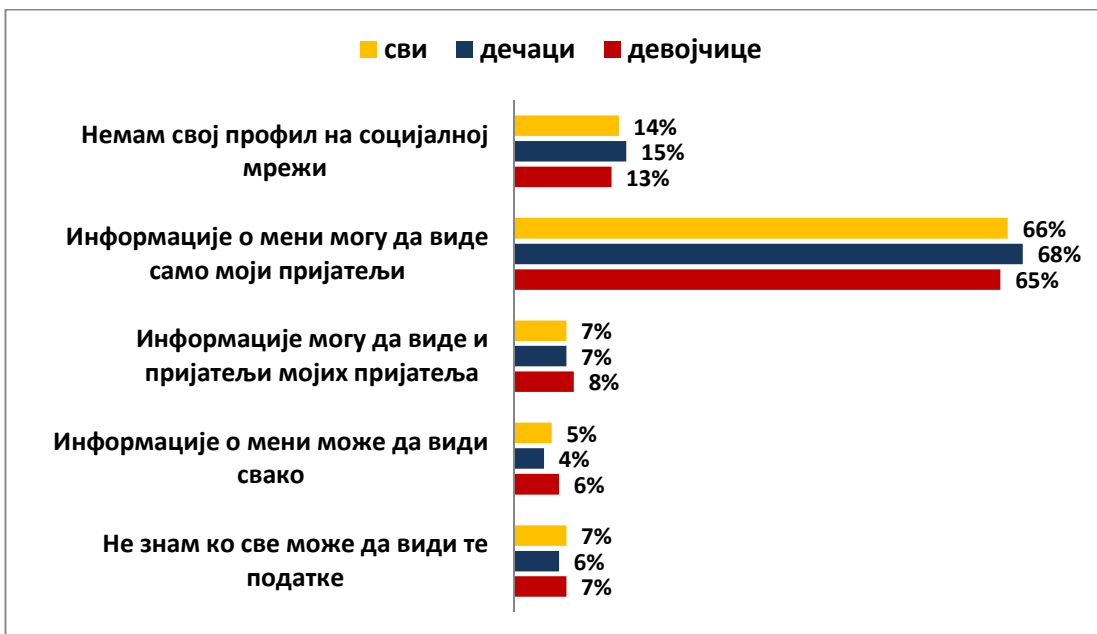
На питања о излагању ризицима на интернету одговарали су ученици старијих разреда основне школе и ученици средње школе.

Безбедност на социјалним мрежама. Као што смо видели, велики број ученика из узорка укључен је у социјалне мреже (пре свега Фејсбук) и највише времена на интернету проводе

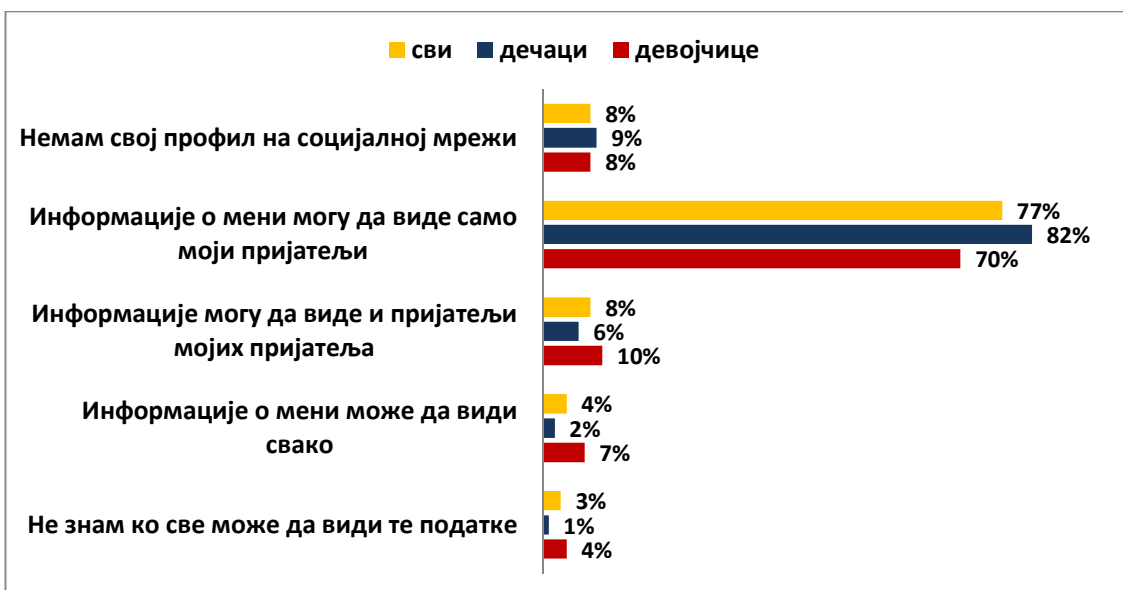
управо на социјалним мрежама. Једна од најважнијих мера сигурности на социјалним мрежама јесте отварање безбедних профила. С друге стране, најчесталији вид ризичног понашања јесте јавно изношење личних информација. Стога нас је занимало коме су све доступне информације које ученици износе на социјалним мрежама и у којој мери они чувају приватност личних података.

На првом графикону приказани су одговори ученика основне, а на другом ученика средње школе.

Графикон 17: *Заштита приватности података на социјалним мрежама (ученици старијих разреда основне школе)*

Графикон 18: *Заштита приватности података на социјалним мрежама (ученици средње школе)*

Према добијеним подацима, у највећем броју случајева (за 81% деце која имају профил, заједно старији основци и средњошколци) информације о ученицима могу да виде само особе које су им пријатељи на социјалним мрежама. Ипак, више од петине основаца (22%) и нешто мање средњошколаца (16%) који имају профил приватне ствари деле са другима (особама које им нису пријатељи на социјалним мрежама, које не познају лично или их нису срели уживо и сл.) или пак немају увид у то ко има приступ њиховим подацима. Средњошколци се, судећи према овом критеријуму, безбедније понашају на интернету од основаца. Такође, девојчице су по овом питању опрезније од дечака: 86% девојчица и 76% дечака који имају профил информације дају само пријатељима.

Увид родитеља у активности на социјалним мрежама. Погледајмо сада у којој мери су, из перспективе деце, њихови родитељи информисани о њиховим активностима на социјалним мрежама.

Графикон 19: Информисаност родитеља о томе шта њихова деца раде на социјалним мрежама (ученици старијих разреда основне школе)

Када је реч о информисаности родитеља, као што се могло и претпоставити, млађа деца се више поверавају и више деле са родитељима, при чему дечаци пружају родитељима мањи увид него девојчице. Међу основцима који имају свој профил, 56% девојчица изјављује да родитељи имају увид у то шта они раде на социјалним мрежама, било тако што им је позната шифра, па могу да приступе њиховом профилу или су им пријатељи (за 13% важи и једно и друго), а такав увид родитељи имају над 51% дечака.

Ипак, судећи по одговорима деце, трећина родитеља зна само оно што им деца кажу или чак (њих 3%) ни не знају да деца имају профил на социјалној мрежи.

Графикон 20: Информисаност родитеља о томе шта њихова деца раде на социјалним мрежама (ученици средње школе)

Када је реч о средњошколцима, подаци су другачији. Њихови родитељи имају мањи увид у њихове профиле. Само 27% родитеља девојчица које имају профил имају и неки увид у њега (22% су пријатељи, 3% има шифру, а 2% и једно и друго), а само 23% родитеља дечака који имају профил имају и неки увид у њега (18% су пријатељи, 4% има шифру, а 1% и једно и друго). Дупло већи број него основаца (60%) каже да родитељи знају онолико колико им они кажу, а отприлике дупло мањем броју него основцима (20%) родитељи су пријатељи на социјалној мрежи. Скоро једној петини ученика (17%) родитељи повремено затраже да виде профил, а 3% родитеља не зна да дете има профил. Док је међу основцима сваки четврти пристао (морао?) да родитељима да шифру, само 5% средњошколаца допушта родитељима тај начин директне контроле.

Ризично понашање

Различите активности деце на интернету сматрају се мање или више ризичним по њих, јер могу да их изложе непријатностима па и озбиљно угрозе њихову безбедност, тако што могу омогућити злонамерним и манипулативним особама да ступе у контакт са њима а затим дођу у посед приватних информација или их изложе малтретирању. Деца се, такође, на тај начин могу наћи изложена различитим облицима црне пропаганде.

Основни начин заштите деце је повећан опрез у контактима преко интернета и непружање личних података непознатим особама. Због лаковерности, наивности или жеље за авантурама деца су некад склона да пренебрегну и основне мере заштите. Интересовало нас је колико су наши ученици склони различитим облицима ризичног понашања на интернету.

Доњи графици који се односе на учесталост шест облика ризичног понашања показују да је међу средњошколцима ризична комуникација знатно чешћа него међу основцима. Питање је да ли је то зато што су средњошколци мање опрезни, сигурнији у своје способности да препознају потенцијалну опасност, или зато што су се чешће налазили изложени позивима на такву комуникацију. И у једној и у другој групи је најчешће ризично понашање прихватање позива за пријатељство од стране непознатих особа. Док је 43% основаца бар некад прихватило такав позив, међу средњошколцима овај број расте на 71%. И остали облици ризичног понашања су повећани: остављање личних података на профилима и блогovima са 29% на 39%, одговарање на поруке непознатих особа које хоће да успоставе контакт са 27% на 47%, комуницирање путем чета са непознатим особама са 28% на 56%. Објективно најризичнија понашања су и најређа међу децом у обе узрасне групе, али и њихова учесталост се са узрастом повећава. Процент деце која су давала личне податке непознатим особама расте са 13% на 21%, а прихватање састанака са особама које су упознали преко интернета са 6% на 15%.

Графикон 21: Излагање ризицима на интернету (ученици старијих разреда основне школе)

Графикон 22: Излагање ризицима на интернету (ученици средњих школа)

Само 30% ученика се није у последњих годину дана изложило ниједном од 6 набројаних ризичних понашања. Изложеност ризику, посматрана на тај начин, није зависила од пола ни величине места, али је била повезана са узрастом. Међу старијим основцима, 38% се ниједном није изложило неком од ових ризика, док је међу средњошколцима тај проценат знатно нижи и износи 16%.

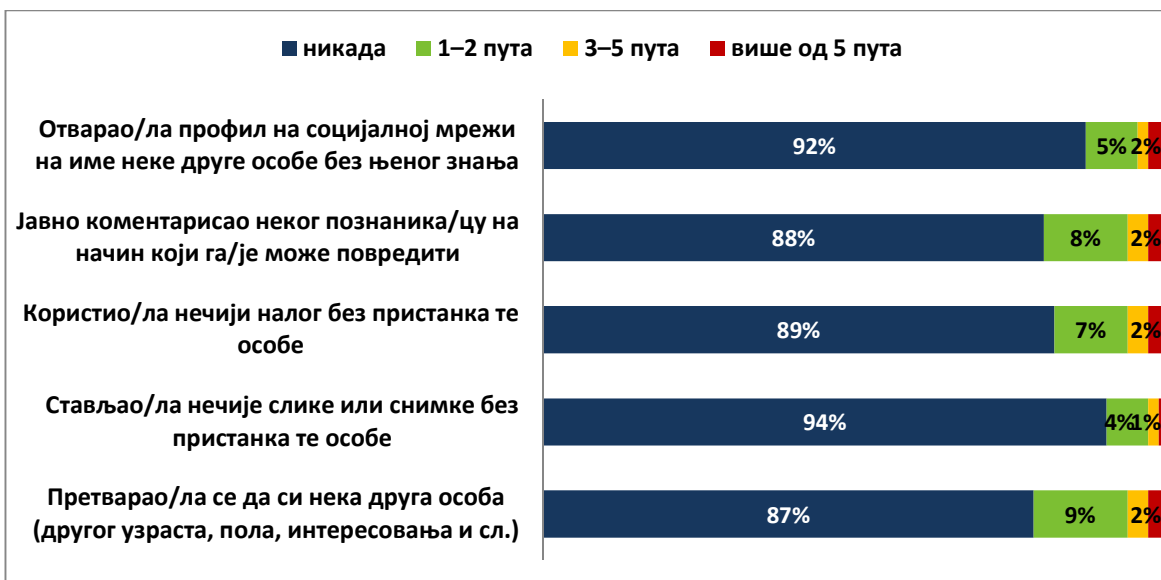
62% старијих основаца и 84% средњошколаца бар једном се током годину дана изложило неком ризику на интернету.

Излагање ризику је било директно повезано са временом које се проводи на интернету ($V = .30$, $p = .000$). Тако, међу оним који свакодневно користе интернет њих 84% се изложило неком ризику, док је проценат таквих међу оним који интернет користе неколико пута месечно или ређе био дупло мањи.

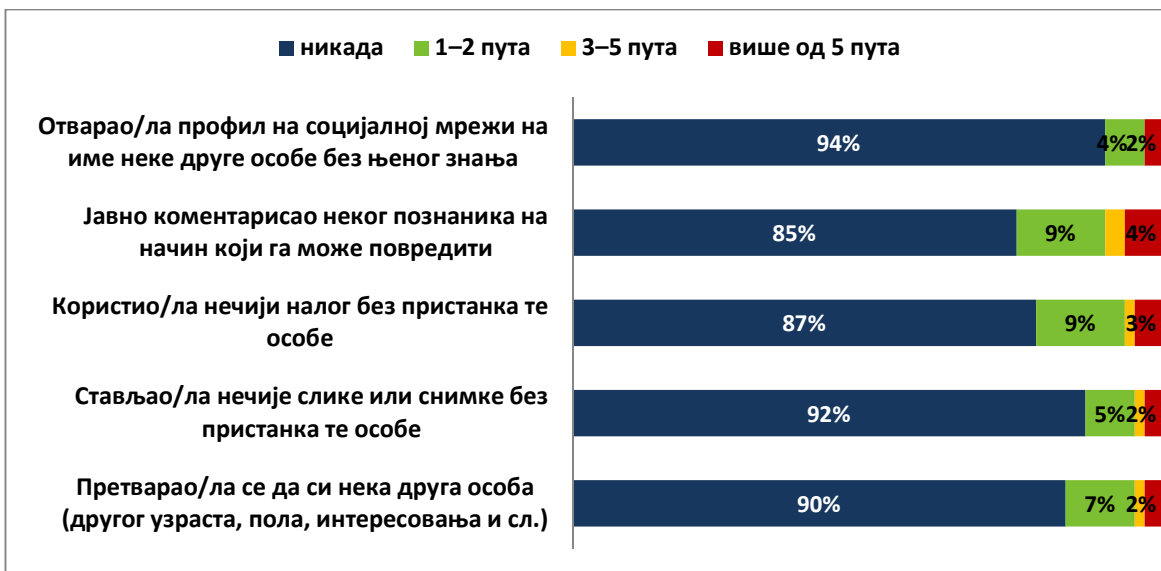
Дечаци су се нешто више излагали ризику, али разлика није велика ($r = -.13$, $p = .000$). Тако, ризику се ниједном није изложило 24% дечака и 27% девојчица.

Излагање других ризику. Деца су не само потенцијалне жртве у интернет комуникацији, већ својим поступцима могу повредити и изложити ризику друге особе.

Графикон 23: Излагање ризицима на интернету (ученици старијих разреда основне школе)

Графикон 24: Излагање ризицима на интернету (ученици средње школе)

Највећи број ученика (у обе узрасне групе), јавно је, једном или више пута, коментарисао своје познанике на начин који је за друге био угрожавајући и повређујући (12% старијих основаца и 15% средњошколаца). Ученици признају да користе туђе налоге без пристанка власника (старији основци: 7% само једном а 4% више пута, средњошколци: 9% једном а 4% више пута).

С обзиром да деца нису баш склона да признају да и они својим понашањем угрожавају друге, можемо очекивати да су ови проценти још и већи.

Излагању других ризику су, баш као и понашањима ризичним по себи, били склонији дечаци ($r = -0,13$, $p = .000$) и они који више времена проводе на интернету ($V = .13$, $p = .000$).

Значајан налаз је да је излагање себе ризицима и излагање других ризицима било у значајној вези ($r = -.40$, $p = .000$). Ако дихотомизирамо обе ове варијабле на ДА-НЕ, видећемо да је 10% деце која себе никад нису изложила ризику изложило другу децу ризику, док је међу онима који су себе изложили ризику било 36% оних који су и друге излагали неком ризику.

Деца склона ризичном понашању склонија су да и друге изложе ризицима на интернету.

Познавање мера заштите. Један начин заштите на интернету је у познавању техничких мера које омогућавају да се нежељена комуникација заустави или сачува приватност података. Ученицима је предочено седам различитих мера заштите (види Табелу 15). Са узрастом се повећава упућеност ученика у ове поступке, али и на старијем узрасту број деце која не познају неку заштитну меру варира, зависно од конкретне мере, од 11% до 39%. Половина ученика знало је 6-7 од 7 наведених поступака, само 5% није знало ниједан.

Табела 15: Познавање техничких мера заштите на интернету

Да ли знаш да урадиш следеће ствари:		СТАРИЈИ ОСНОВЦИ	СРЕДЊОШКОЛЦИ
Да блокираш особу са којом не желиш да причаш на чету (нпр. Skype, MSN, Yahoo и др.)	N	963	1227
	%	68%	84%
Да блокираш особу са којом не желиш да причаш на социјалној мрежи (нпр. Facebook)	N	1058	1315
	%	75%	89%
Да блокираш особу од које не желиш да примаш електронску пошту (e-mail)	N	681	897
	%	49%	61%
Да промениш подешавања приватности профила на социјалним мрежама	N	944	1307
	%	68%	89%
Да обришеш податке о томе које си сајтове посећивао/ла	N	845	1178
	%	60%	80%
Да обришеш информацију о шифри и корисничком имену из историје претраживача	N	739	1060
	%	53%	72%
Да пронађеш информације на интернету како да безбедно користиш интернет, решиш неки проблем	N	939	1146
	%	68%	78%

Напомена: у табели је приказан број (процент) ученика који су одговорили са ДА

Из седам појединачних одговора израчунали смо индекс који показује познавање мера заштите. Више знања показују старији ученици (0,32), ученици из гимназија (0,26) и из мањих места (0,17). Знање није било повезано са полом (0,03) ни са успехом (0,01). Више знања показују они који дуже користе интернет (0,19) и који чешће користе интернет (0,36).

Када смо ученике питали о томе како се информишу о ризицима на интернету и начинима заштите, четвртина је одговорила да су им о томе говорили у школи (питање је шта, када и колико). Приближно једнак број деце информације траже на интернету или (у нешто већем проценту) у разговорима са блиским особама. Трећина ученика, међутим, није

заинтересована за ту врсту информација. Тај проценат је знатно већи код старијих основаца, а код средњошколаца се смањује.

Табела 16: Како се ученици информису о ризицима на интернету и начинима заштите (старији основци)

		ОСНОВНЕ	СРЕДЊЕ	СВИ
Не информисем се, то ме не занима.	%	41%	27%	34%
Разговарам са пријатељима, браћом, сестрама.	%	24%	38%	31%
Разговарам о томе са родитељима.	%	30%	24%	27%
О томе су нам говорили у школи.	%	25%	23%	24%
Тражио/ла сам о томе инфор. на интернету.	%	12%	32%	22%
Нешто друго.	%	2%	5%	4%

Значајне разлике у информисању нађене су између ученика и ученица.

Табела 17: Како се ученици информису о ризицима на интернету и начинима заштите (средњошколци)

		ДЕЧАЦИ	ДЕВОЈЦИЦЕ	СВИ
Не информисем се, то ме не занима.	%	42%	25%	34%
Разговарам са пријатељима, браћом, сестрама.	%	25%	37%	31%
Разговарам о томе са родитељима.	%	20%	33%	27%
О томе су нам говорили у школи.	%	18%	29%	24%
Тражио/ла сам о томе инфор. на интернету.	%	21%	24%	22%
Нешто друго.	%	4%	3%	4%

Скоро да је дупло већи проценат дечака него девојчица које не занима ова врста информација. С обзиром на већу активност дечака на интернету, овај податак говори вероватно о њиховој већој самоуверености. Они мање о томе говоре са блиским особама, а девојчице чешће саопштавају да су им о томе говорили у школи (?!). И на директно питање да ли би волели да нешто више сазнају о дигиталној комуникацији, ризицима и заштити, потврдно одговара 54% девојчица и 40% дечака. Утицај пола и узраста је кумулативан. Међу дечацима старијим основцима њих 51% каже да се о ризицима и начинима заштите на интернету не информису и да их то не занима, а међу девојчицама средњошколкама незаинтересованих је 19%.

Старији ученици и девојчице заинтересованији су да се информису о ризицима на интернету и начинима заштите него млађи ученици и дечаци.

Помоћ одраслих у заштити. Пошто су ученици, због својих узрасних карактеристика, склони неопрезном комуницирању, а не може се од њих очекивати да у тим годинама буду експерти за различите мере заштите, велика одговорност лежи на одраслима као онима који треба да децу упозоре на могуће ризике и помогну им да се заштите. Питање је да ли су одрасли - родитељи и наставници - спремни и способни да такву помоћ пруже.

Питали смо децу о томе колико им и на које начине одрасли помажу да избегну опасности комуникације на интернету. Поређење одговора млађе и старије деце показује, најпре, да су старији основци у великој мери препуштени самима себи, а средњошколци још и више. Четири петине основаца каже да их родитељи, а и наставници, упозоравају на могуће опасности, и то је најчешћа врста помоћи. Давање конкретних савета како опасности избећи је за десетак процената ређе. На средњошколском узрасту су и упозоравања и савети још ређи, и тек свако друго дете је било у прилици да од родитеља или наставника чује неки савет о заштити. Већ и међу основцима је релативно мали број родитеља који настоје да успоставе неке мере контроле и надзора: око половине ученика родитељи настоје да сазнају и говоре им колико времена могу да проводе на интернету, трећини родитељи говоре шта могу да раде. Међу средњошколцима, 40% родитеља настоји да сазна шта раде на интернету, 30% настоје да контролишу време које дете проводи на рачунару, али практично су престали да се мешају у то шта дете ради на рачунару (свега 9%).

Заостајање родитеља у потребним компетенцијама огледа се и у томе што тек око једне трећине родитеља примењује неке техничке мере заштите, док у истраживању EU Kids Online 75% родитеља примењује техничке мере.

Табела 18: Превентивне мере родитеља и наставника за заштиту деце од ризика - разлике међу узрастима

		СТАРИЈИ ОСНОВЦИ	СРЕДЊОШКОЛЦИ
Моји родитељи се труде да сазнају шта радим на интернету	N	711	583
	%	52%	40%
Моји родитељи умеју да утврде које сајтове сам посећивао	N	733	451
	%	54%	31%
Моји родитељи примењују техничке мере заштите на интернету	N	530	337
	%	39%	23%
Родитељи ми говоре колико времена могу да проводим на рачунару	N	780	430
	%	56%	30%
Родитељи ми говоре шта могу да радим на рачунару	N	458	134
	%	33%	9%
Родитељи ме упозоравају на могуће опасности приликом коришћења интернета	N	1153	1041
	%	83%	72%
Родитељи ми дају савете како да се заштитим приликом коришћења интернета	N	951	686
	%	70%	48%
Наставници у школи нас упозоравају на могуће опасности приликом коришћења интернета	N	1110	831
	%	80%	58%
Наставници у школи нам дају савете како да се заштитимо приликом коришћења интернета	N	966	664
	%	70%	46%

Напомена: у табели је приказан број (процент) ученика који су одговорили са ДА

О настојању родитеља да их саветују и надзиру чешће извештавају девојчице него дечаци. Дечацима једино родитељи чешће говоре колико времена могу да проводе на рачунару, што вероватно значи да се чешће дешава да дечаци буду за рачунаром дуже него што би родитељи желели.

Табела 19: Превентивне мере родитеља и наставника за заштиту деце од ризика - разлике међу половима

		ДЕЧАЦИ	ДЕВОЈЦИЦЕ
Моји родитељи се труде да сазнају шта радим на интернету	N	737	869
	%	43%	49%
Моји родитељи умеју да утврде које сајтове сам посећивао	N	589	596
	%	43%	41%
Моји родитељи примењују техничке мере заштите на интернету	N	383	484
	%	28%	34%
Родитељи ми говоре колико времена могу да проводим на рачунару	N	646	563
	%	47%	39%
Родитељи ми говоре шта могу да радим на рачунару	N	302	290
	%	22%	20%
Родитељи ме упозоравају на могуће опасности приликом коришћења интернета	N	1231	1528
	%	72%	86%
Родитељи ми дају савете како да се заштитим приликом коришћења интернета	N	934	1218
	%	55%	68%
Наставници у школи нас упозоравају на могуће опасности приликом коришћења интернета	N	1115	1309
	%	66%	73%
Наставници у школи нам дају савете како да се заштитимо приликом коришћења интернета	N	976	1076
	%	58%	61%

Напомена: у табели је приказан број (процент) ученика који су одговорили са ДА

УЧЕНИЦИ КАО ЖРТВЕ ДИГИТАЛНОГ НАСИЉА

Угроженост дигиталним насиљем испитивана је тако што су ученици питани колико често су последњих годину дана доживели неки од конкретно наведених облика дигиталног насиља. Резултате ћемо приказати за сваку од три узрастне групе посебно.

► УЧЕНИЦИ ОСНОВНЕ ШКОЛЕ: ЧЕТВРТИ РАЗРЕД

Узнемиравање телефонским позивима и узнемиравање на интернету најзаступљенији су облици дигиталног насиља међу ученицима 4. разреда основне школе (трпи их по 12% деце). Највећем броју ученика овако нешто десило се само једном, али, има и деце која су више пута била жртве узнемиравања.

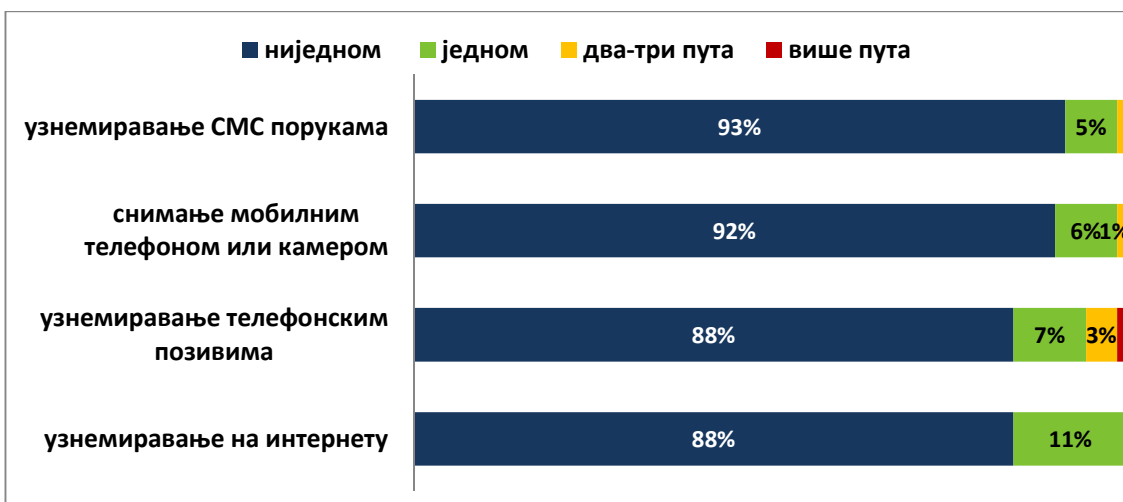
Табела 20: Облици дигиталног насиља којима су изложени ученици 4. разреда основне школе у последњих годину дана

		ниједном	једном	два-три пута	више пута	УКУПНО ⁵
Узнемиравање СМС порукама	N	710	37	13	3	763
	%	93%	5%	2%	0%	100%
Снимање мобилним телефоном или камером	N	701	43	11	5	760
	%	92%	6%	1%	1%	100%
Узнемиравање телефонским позивима	N	672	51	21	17	761
	%	88%	7%	3%	2%	100%
Узнемиравање на интернету	N	595	77	2	4	678
	%	88%	11%	0%	1%	100%

Напомена: проценти су рачунати у односу на број валидних одговора ученика (у тексту је наведено колико је било невалидних одговора, а колико ученика није одговорило на питање). Подсетимо се, у узорку је било укупно 796 млађих ученика.

Приказаћемо ове податке и графички.

Графикон 25: Облици дигиталног насиља којима су изложени ученици 4. разреда основне школе

Од укупног броја испитане деце, њих 25% је доживело бар један од четири наведена облика електронског насиља (нека деца их нису ни могла доживети, јер не користе интернет, или немају мобилни телефон), 17% деце је доживело само један од тих облика насиља, 7% је доживело два облика насиља. Ова збирна угроженост електронским насиљем није била повезана ни са полом детета ни са величином места.

Ако упоредимо угроженост преко мобилног телефона и преко интернета, на овом узрасту је више присутно угрожавање мобилним (19%) него преко интернета (12%). Само преко интернета је било угрожено 7% ученика, само преко мобилног 15%, и једним и другим 5% и ни једним ни другим 73% ученика.

⁵ У колони је дат број ученика који су дали валидне одговоре (нису укључени ученици који су дали невалидне одговоре и они који нису одговорили на питање).

Четвртина ученика 4. разреда ОШ је у протеклих годину дана бар једном била изложена дигиталном насиљу. Њих 19% је доживело насиље преко мобилног телефона а 12% насиље преко интернета.

Узнемиравању телефонским позивима једном био је изложен 51 ученик (7%), два-три пута 21 ученик (3%), а више од три пута 17 ученика (2%) (26 ученика није одговорило на ово питање, док је 9 ученика дало одговоре који нису валидни – заокружили су више од једног одговора). Девојчице су чешће од дечака биле жртве узнемиравања телефоном (13% дечака према 10% девојчица).

Насилници позивају са скривеног броја, лажно се представљају, најчешће ћуте, или вређају, прете и уцењују. Ученици који су били жртве узнемиравања телефонским позивима своја искуства описују овако:

- *Позвао са скривеног броја и само ћутао*
- *Узнемиравао ме је непознати број, баш сам се уплашила • звао ме непознати мушки глас • неко одувек зове на фиксни и тако нас зеза*
- *Сакрио је број и пуштао музику • причају другим језиком*
- *Рекао ми да сам ђубре • говорили ми ружне речи*
- *Рекао је да ће да ме бије • претио да ће ме убити • звао је у 1 сат ноћу, рекао да ће провалити у моју кућу • рекао је да дођем у неко село да изврши самоубиство на мени • рекао ми да бијемо девојчице*
- *Само је рекао дај маму, ја сам дала и он је прекинуо • рекао је хајде изађи и досађивао је • питао мене де ми се налази отац*
- *То је била моја не представљена другарица Јована • звао ме друг и рекао да је милиција*

Од укупно 796 ученика колико их је било у узорку четвртака, 104 ученика (13%) не користи интернет, а 14 ученика (2%) дало је невалидне одговоре на питање: „Да ли ти се у последњих годину дана десило да те је неко узнемиравао на интернету?“. Међу децом која користе интернет (има их 678), 11% или 77 ученика је једном било узнемиравано на интернету (и то 12% дечака и 10% девојчица), а 1% (2 дечака и 2 девојчице) више од три пута.

О каквом се узнемиравању овде радило:

- *Писала ми на чет ружне речи и да сам глупа • мој друг је испод слике с трактора написао да сам сељак • неки мушкарац ме псовао и вређао у игрици • друг ме вређао на Фејсбуку без икаквог разлога • један човек је послао не знам како да ће ми упропастити живот • неки непознати човек ме је пуно вређао • другарица из чиста мира почела да ме вређа и да ми псује родитеље • мој друг је послао јако ружну реч, али ја сам рекао мом тати • један ме човек псовао • рекао ми да цркнем, говорио свашта и неке глупости • шаље ружне и безобразне поруке • називају ме курвом*

Снимање мобилним телефоном или камером искусило је 8% ученика (10% дечака и 6% девојчица). Највећи број ученика (44 или 6%) је био једном изложен овом облику

дигиталног насиља а 16 ученика (2%) више пута. На ово питање 23 ученика није дало одговор а 13 ученика је дало невалидне одговоре.

Иако велики број основаца поседује мобилни телефон, узнемиравање СМС порукама најмање је учестао облик дигиталног насиља. На њега се жали 7% четвртака (подједнако се жале и девојчице и дечаки). Овакво искуство једном је имало 5% ученика, а два-три пута 2%.

- *Ружне речи и псовке • рекао је да сам ретардиран • дебилу, кукавице, шоњо, лузеру • да сам глуп • девојчица ми написала да не прича са сељацима попут мене • писало је да сам педер • да сам глува и да не знам да читам • шта радиш дегенко мајмунска • писало је да сам кретен и ћорави мајмун • лаку ноћ делијо • да сам лудак • писало је да сам сиромашна и да немам шта да обучем*
- *Неко ми је два-три пута писао сексуалне поруке, и моја мајка га је позвала и рекла да сам дете од 9 година, и он је рекао да је погрешио број • волим те мачко • де си рибо, оћеш да те водим у град, сећаш се наше прве ноћи • о Јелисавета, нисам знао да пушиш... Вукашину сваки дан*
- *претње да ће ме тући кад изађем на пут до школе • да су ми изазвали тучу са циганима • да ће да ме хакује*

► УЧЕНИЦИ ОСНОВНЕ ШКОЛЕ: СТАРИЈИ РАЗРЕДИ (ШЕСТИ И ОСМИ)

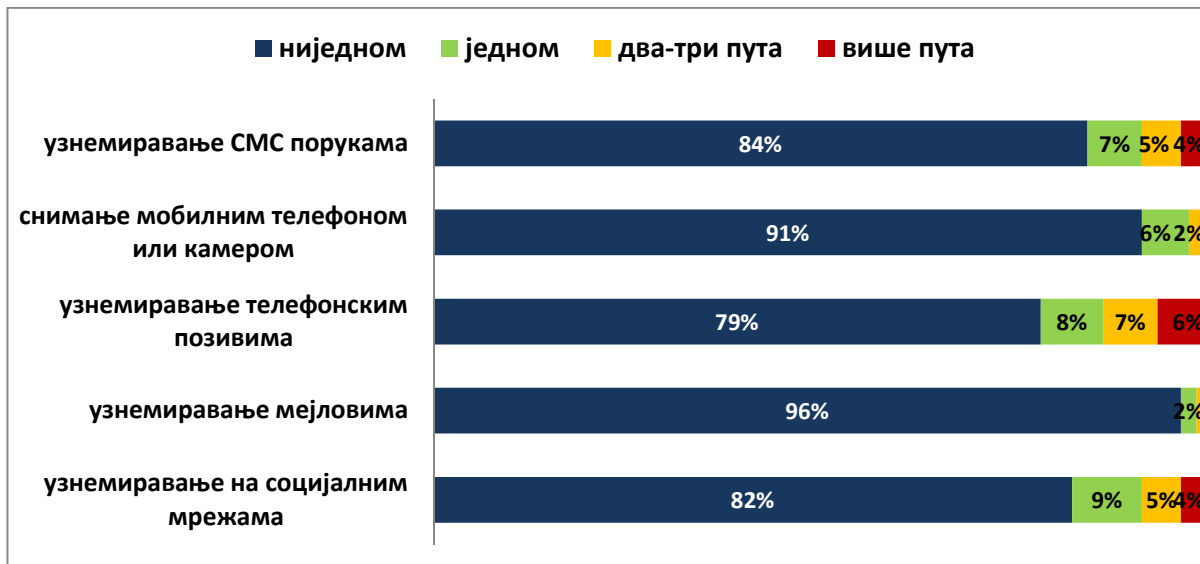
Највећи број ученика старијих разреда основне школе у последњих годину дана није био изложен узнемиравању путем дигиталних уређаја. Међутим, као и у случају млађих ученика, нема ниједног облика дигиталног насиља коме нико од испитаних ученика није био изложен, тачније, постоје ученици који су једном или више пута били изложени сваком од испитиваних облика дигиталног насиља. Погледајмо колико је таквих ученика.

Табела 21: Облици дигиталног насиља којима су изложени ученици старијих разреда основне школе у последњих годину дана

		ниједном	једном	два-три пута	више пута	УКУПНО
Узнемиравање СМС порукама	N	1226	110	70	52	1457
	%	84%	7%	5%	4%	100%
Снимање мобилним телефоном или камером	N	1323	81	35	17	1456
	%	91%	6%	2%	1%	100%
Узнемиравање телефонским позивима	N	1141	115	103	94	1453
	%	79%	8%	7%	6%	100%
Узнемиравање мејловима	N	1353	21	14	12	1400
	%	96%	2%	1%	1%	100%
Узнемиравање на социјалним мрежама	N	1157	123	64	60	1404
	%	82%	9%	5%	4%	100%

Приказаћемо ове резултате и графички.

Графикон 26: Облици дигиталног насиља којима су ученици старијих разреда основне школе били изложени у последњих годину дана

Узнемиравање телефонским позивима (ћутање, лажно представљање, вређање, претње и сл.) представља облик дигиталног насиља коме је изложен највећи број ученика старијих разреда основне школе (21% или 312 ученика). Међу ученицима који су доживели овај облик узнемиравања највише је оних којима се то десило само једном (8% или 115 ученика), али, 197 ученика извештавају да су више пута били узнемиравани телефонским позивима, и то 7% (103 ученика) два или три пута а 6% (94 ученика) више од три пута. Ако узмемо као пример једну школу од 1000 ученика, 130 ученика из те школе у последњих годину дана примило је два, три или више од три пута узнемирујуће телефонске позиве.

На другом месту по учесталости излагања налази се узнемиравање на социјалним мрежама (овај облик дигиталног насиља трпи 18% старијих основаца, половина ових ученика, 9%, трпи поновљено узнемиравање). У основној школи чији су ученици највише погођени овим видом узнемиравања чак 37% ученика је једном (21%) или више пута (16%) било мета насилника на социјалним мрежама. На другом крају је школа у којој је 6% деце трпело (једном или више пута).

На трећем месту је узнемиравање СМС порукама (16% ученика, и то 7% једном а 9% више пута). Снимање мобилним телефоном или камером трпи 9% ученика. Најмањи број ученика (4%) изложен је узнемиравању путем мејлова (али, 47% старијих основаца ни не користи мејл).

Сада ћемо детаљније анализирати податке о изложености старијих ученика основне школе сваком од горе наведених облика дигиталног насиља.

➤ Узнемиравање СМС порукама

Ученици 6. разреда и 8. разреда основне школе подједнако су изложени узнемиравању путем СМС порука. На оба узраста разлике међу половима нису биле статистички значајне.

Табела 22: Изложеност старијих основаца узнемиравању путем СМС порука (разлике међу половима и разредима)

		ниједном	једном	два-три пута	више пута
6. разред	дечаци	87%	6%	3%	4%
	девојчице	83%	9%	5%	3%
	сви	85%	8%	4%	3%
8. разред	дечаци	84%	7%	5%	4%
	девојчице	82%	8%	7%	3%
	сви	83%	8%	6%	4%

Од ученика који су у последњих годину дана добијали узнемирујуће СМС поруке тражили смо да нам наведу садржај тих порука, али, и да нам објасне зашто су били мета насиља.

Одговоре ученика сврстали смо у неколико категорија.

Увреде, ружне речи:

• Понекад ми тако пишу поруке а да ја не знам ко је, па ме вређају, говоре ми да сам таква и онаква • добила сам поруку у којој су биле увредљиве речи, али мислим да се то десило случајно, погрешан број • „дволичарко“, разне увреде, због свађе са другарицом • анонимно се представио и вређао мене и моју породицу • писало је да сам ружна и глупа, због симпатије

Претње, провокације:

• Писало је да сам мртав ако не платим рачуне • изађи на улицу, иначе долазимо у кућу да ти све покољемо • писало је да ће ми узети телефон • пребићу те! понећу штанглу! • пише како ће да ми хакују Фејс и поставе број телефона и шифру Фејса на зид од мог Фејсбука • да ће та особа да ми дође кући и да ће да ме убије, али не знам зашто • писало је да ће ме негде сачекати и истући, а ја не знам због чега су ми послали такву поруку • да ће ме исећи • добила сам поруку са скривеног броја да сам нешто купила и да то морам скупо платити у року од 24 сата • писало је да одмах обришем један Фејсбук и да је то полиција, али ја уопште нисам направио тај Фејсбук • добио сам поруку: ако не вратиш паре, нас је четворица, један ће те ј....., другом ћеш п....., трећи ће те тући, а четврти ће ти сећи јаја

Оптужбе, клевете:

• Једна другарица од моје другарице ме оптуживала да сам цинкара, а ја то у ствари нисам • писало је да ће тај човек да ме пријави због крађе његовог интернета, ја имам свој интернет, не крадем ни од кога

Љубавне поруке (понуде за виђања, састанке, везу, поруке вулгарног садржаја):

• „Хеј, где си мала, хоћеш у кревет са мном?“ • писало је: „Хоћеш на кафу?“ • па неко ми је писао да треба да се видимо, безобразне ствари, мислим да је погрешно број • предлагање лоших понуда и вређање • безобразно је превише, али сам то решио! • па слали су да им се свиђам и нападали ме, али хвала богу прошло је • дечак се заљубио у мене, ја нисам у њега, нашао је мој број и питао ме да ли ми се свиђа. Одговорила сам му да не и више се није понављало. То и није толико узнемиравајућа порука • па писало је: „Како си, љубави“ и неке увреде. Али то је било случајно • добила сам поруку од једног Александра, писао је псовке и у једној је написао да хоће да буде са мном у вези иако се нисмо познавали. Ја сам то рекла родитељима • неки човек је мислио да сам његова девојка и слао ми поруке везане за њихове сексуалне односе • неке девојке су ми слале поруке да им оставим дечка на миру, а у ствари он је мени слао поруке и смарао ме, а оне су вређале мене • зато што сам се заљубио у исту девојчицу • у тим порукама је писало како ме знају, како хоће да се видимо • хоћу с тобом да се... • да ли пушиш цигарете/ хоћеш да ми га...хоћеш са мном у кревет за 50е... • ако не дођеш вечерас црнац ће те разгузити па ћеш му попушити а после месец дана нећеш седети

Ученици не желе да наведу садржај порука (непријатно им је, стиде се, плаше се, сматрају да то није важно итд.):

• Мислим да није примерено да напишем шта је у њој писало • добио сам многе увредљиве поруке које не могу да кажем, јер су ми претили • моја лична ствар.

Разлози узнемиравања. Сада ћемо навести одговоре старијих ученика основне школе на питање о разлозима због којих су постали жртве узнемиравања СМС порукама. Ученици дају различита објашњења за насилно понашање других према њима, али, за највећи број старијих основаца поруке које су добили нису биле претерано узнемирујуће, јер, по њиховом мишљењу, насилник није имао никакву лошу намеру, већ је хтео само да се нашали, или је поруку случајно послао на погрешан број.

Пре него што прикажемо одговоре навешћемо које су све групе разлога ученици наводили: шала, зезање, досада, неко је случајно погрешно број, љубомора, завист, претходна свађа, провокација, освета и др.

Неки ученици нису умели да експлицирају разлоге због којих су се нашли у улози жртве, други мисле да није било разлога за узнемиравање (што додатно појачава осећање немоћи), али има и неколицина оних који знају разлоге, али их не сматрају битним, као ни само узнемиравање. Мањи број ученика је поновио да у последњих годину дана нису добили ниједну СМС поруку узнемирујућег садржаја.

Ево и дословно наведених одговора ученика:

Разлози због којих су ученици постали жртве узнемиравања СМС порукама:

- Очигледно да је то била шала • други су покушали да се забаве, али се не сећам • неко је хтео да се шали са мном, можда људи погреше број па то се дешава свима •

нисмо се посвађали него су се једноставно нашалили са мном, представили су се као неко други

- Посвађао сам се са другом • добијао сам такве поруке у 6. разреду због свађе са једним другом, а то је после прерасло у нешто озбиљније
- Сигурно је то из досаде или што је љубоморан
- Неком човеку требају паре и шаље поруке на погрешан број, чак уме и да позове неког тражећи једну другу особу • мислим да је неко погрешно јер ми више није слао поруке • не сећам се, али мислим да је било случајно
- Знаш зашто, али то није битно..
- Без разлога су ми претили батинама
- Не знам зашто, нити ко је то послао • не знам • немам појма!!!

Међу ученицима који су добијали СМС поруке узнемирујућег садржаја највише је оних који не знају од кога су те поруке стизале (7% ученика). Нешто мање ученика (6%) сматра да су им поруке слали ученици из њихове школе, још мање (4%) ученици из других школа, док су по мишљењу 1% ученика из узорка пошиљаоци узнемирујућих порука одрасле особе.

На питање ког су пола они који су им слали узнемирујуће поруке ученици одговарају: истог пола као ја 5%, супротног пола 3%, и истог и супротног 3%, док 5% ученика не зна ког су пола они који су им слали такве поруке.

Узнемиравање СМС порукама од стране исте особе углавном не траје дуго: 11% ученика изјављује да је трајало дан-два, 2% недељу дана, 1% око месец дана и 1% дуже од месец дана.

Шта ученици раде у ситуацијама када су узнемиравани СМС порукама?

Табела 23: Реаговање ученика када су изложени узнемиравању СМС порукама

	дечаки	девојчице	сви
Нико ми није слао такве поруке	85%	82%	83%
Рекао/ла сам родитељима	5%	8%	6%
Рекао/ла сам другу/другарици или брату/сестри	3%	8%	5%
Рекао/ла сам неком одраслом (наставнику, психологу из школе и сл.)	1%	1%	1%
Покушао/ла сам да са оним ко је то урадио разговарам о томе	3%	4%	3%
Покушао/ла сам да вратим истом мером	2%	3%	3%
Нисам ништа урадио/ла	4%	3%	3%
Нешто друго	3%	4%	3%

Највећи број ученика (девојчице чешће него дечаци) у оваквим ситуацијама обраћа се за помоћ родитељима, али исто тако и другу или другарици. Најмањи број ученика своја негативна искуства дели са одраслима из школе (наставницима, стручним сарадницима).

➤ Снимање мобилним телефоном или камером

Снимање мобилним телефоном и камером представља један од ређе заступљених облика дигиталног насиља међу старијим основцима. Ученици 8. разреда (и девојчице и дечаци) чешће су у последњих годину дана били снимани мобилним телефоном или камером него ученици 6. разреда (11% према 8%). Дечаци (оба узраста) су чешће у улози жртве овог облика насиља него девојчице.

Табела 24: Изложеност старијих основаца снимању мобилним телефоном или камером (разлике међу половима и разредима)

		ниједном	једном	два-три пута	више пута
6. разред	дечаци	91%	7%	1%	1%
	девојчице	94%	4%	2%	0%
	сви	92%	5%	2%	1%
8. разред	дечаци	88%	6%	3%	2%
	девојчице	90%	6%	3%	1%
	сви	89%	6%	3%	2%

У последњих годину дана снимање мобилним или камером озбиљније је узнемирило 10 ученика из узорка старијих основаца (1%), 40 ученика (3%) је било блаже узнемирено, док 93 ученика (6%) овакви снимци уопште нису узнемирили.

Ученике који су искусили снимање питали смо да нам објасне како и у којој ситуацији се то десило. Разврстали смо њихове одговоре у неколико категорија.

Ситуације и места на којима су ученици снимани:

- У школи напољу • у школи за време малог одмора • у школи док сам била певала са другарицом • десило ми се у неким играма • када сам чистила учионицу • углавном док одговарам • пресвлачио сам се • како радим вежбе и тако... • исти педер нас сликао у свлачионици и док смо се пресвлачили • неко у школи је снимао цео мој разред и мене или ме је другарица снимала док смо разговарале, а о томе нисам знала • друг нас снимао на часу музичког када смо певали • лудирање на часу.
- Ујутру на припремама, гледао сам ТВ • десило се када сам био на Копаонику • десило се на мору, рекла сам тати и он је реаговао • у аутобусу када смо путовали • кад смо били на екскурзији, па сам се свиђао тој девојци па ме је сликала • у Швајцарској на одмору
- У парку • када сам возила ролере • на нечијем рођендану • на журци • ишла сам у куповину и нека два дечака су ме снимили, али не знам зашто • једна жена ме је снимала када сам гледала кроз прозор

Разлози за снимање:

- *Мој друг и ја смо се посвађали и онда нас је други друг снимао • ја сам се потукао и они су снимали • када сам разбио прозор друг је снимио, па је послао другима снимак • када сам пао и повредио се • када сам био пијан*
- *Случајно сам направио смешну фацу док сам причао са другом и он ме је усликао • када урадим или причам нешто смешно • другарица ме против моје воље сликала, а слику на којој сам ружно испала показивала је другима. Натерала сам је да обрише ту слику • у ситуацији у којој сам био избламиран и изгледао смешно • другарица је на слици одељења прецртала моју главу и показивала целом одељењу и сви су ми се смејали.*
- *када сам се такла са другом • када сам загрлила друга, рекла је да га волим • кад сам имао сексуални однос са другарицом упали су ми другови у wc и снимали • кад сам ишао на каћку петљу са проституткама отишли смо до жбуна и одједном су почели мобилним да снимају • када ми је друг скинуо панталоне*
- *ништа озбиљно, испала сам смешно на некој фотографији • није било ништа страшно, "другарске" ситуације • у граду, али то није ништа страшно зато што је то моје друштво • мислио сам да сам на модној писти, па сам позирао • кад се зезамо, али на крају избрише • ја сам позирао • како играм латиноамеричке плесове и играм кошарку • то је била шала, снимали су са мојим одобрењем*

Највећи број ученика, њих 112 (8%) изјављују да су их снимали ученици из њихове школе. Само мали број ученика (1%) снимали су ученици из других школа или неко од одраслих. Исти проценат ученика (1%) нема сазнање о томе ко их је снимао.

По мишљењу 62 жртве снимања мобилним или камером (4% старијих основаца), починиоци су истог пола као и они, 44 ученика (3%) мисле да су их снимале особе супротног пола, а 26 ученика (2%) да су то чиниле особе оба пола.

Шта ученици раде када су узнемиравани снимањем?

Ево како се понашају ученици који су на овакав начин узнемиравани:

Табела 25: Реаговање ученика у ситуацијама када су снимани мобилним телефоном или камером

	дечаци	девојчице	сви
Нико ме није тако снимао	88%	91%	89%
Рекао/ла сам родитељима	2%	2%	2%
Рекао/ла сам другу/другарици или брату/сестри	1%	2%	1%
Рекао/ла сам неком одраслом (наставнику, психологу из школе и сл.)	1%	1%	1%
Покушао/ла сам да са оним ко је то урадио разговарам о томе	3%	3%	3%
Покушао/ла сам да вратим истом мером	1%	1%	1%
Нисам ништа урадио/ла	4%	1%	3%
Нешто друго	3%	2%	3%

➤ Узнемиравање телефонским позивима

Узнемиравање телефонским позивима представља, као што смо рекли, најчешће заступљен облик дигиталног насиља међу ученицима старијих разреда основне школе, а више су му изложени осмаци него шестаци (26% према 17%).

Табела 26: Изложеност старијих основаца узнемиравању телефонским позивима (разлике међу половима и разредима)

		ниједном	једном	два-три пута	више пута
6. разред	дечаци	84%	6%	5%	5%
	девојчице	81%	8%	6%	5%
	сви	83%	7%	5%	5%
8. разред	дечаци	80%	6%	7%	7%
	девојчице	68%	11%	11%	10%
	сви	74%	9%	9%	8%

На оба узраста више су угрожене девојчице (у 6. разреду: 11% девојчица и 10% дечака, у 8. разреду: 21% девојчица и 14% дечака искусило је два или више пута овај облик насиља).

Телефонски позиви су благо узнемирили 10% дечака и 7% девојчица, док се веома потресеним осетио 21 ученик (1% дечака и 2% девојчица).

Прикривање идентитета (ћутање, лажно представљање, позивање са скривеног броја, прекидање везе):

Јавила сам се и нико није одговарао, ћутао је • није хтео да се представи, ћутао, лажно се представљао... • особа ме је звала више пута, али када се јавим била је само тишина • једном су ћутали, а други пут су се представили као моја другарица и звали са скривеног

броја • па неко је назвао са скривеног броја, ја сам се јавила тај је почео да псује • ја сам се јавила и тај неко се није представио, ћутао је и говорио “Како се зовеш?” и ја сам прекинула везу • више пута сам примала позиве са анонимног броја, углавном су ћутали или се смејали, али сам после неколико пута сазнала како да блокирам број • није хтео да се представи а звао је свакодневно, нисам знала шта да радим • трајало је годину дана, лажно се представљао • назове ме, представи се као нека друга особа а онда спусти слушалицу • па добила сам позив од непознате особе и представио се лажним именом, годиштем, местом становања тј. све је лажно говорио

Претње, застрашивања, замајавања:

- Претио је да ће да ме убије за 7 дана • рекле су ми само да ће да ми поломе удове и нос (то су биле девојчице) • звао ме је непознати број и нешто викао и пуштао музику. Установио сам да брат од моје другарице са својим друштвом покушава да ме стави у непријатну ситуацију. Решио сам проблем са мамом и татом за месец дана • рекао је да имам бомбу у стану и да морам да изађем за 5 секунди • неко са непознатог броја позвао и претио ми • па прво ћути, онда промени глас и прети • седео сам кући и неко ми је послао поруку „Убићу те”, а следећа је била „Ј... ти матер” • звао ме је цео дан и рекао да ће ме наћи и испребијати. Рекао је да зна где живим • лажно се представио и рекао ми је да изађем напоље и нисам то учинила јер сам се уплашила иако сам била сама код куће • женски глас ми је претио • можда је то била шала, али непозната особа је вриштала и претила • рекао ми је да ће ми отворити главу • претили су батинама • испуштао је крике и није хтео да се представи • хркао је у слушалицу • у почетку је ћутао а после се смејао, цвилео, а звао је са скривеног броја • када сам била други разред и када сам се посвађала с другарицом звала ме је њена мама да ми прети • једном око 3 сата ноћу, када сам спавала, неко ме је позвао на мобилни и само се смејао и изговорио: Неандерталци! • зазвонио је телефон, ја сам се јавио а он је пустио нешто чудно • само сам чуо неко мрмљање • претили су ми да ћу добити песак у бубрегу, да ћу скупљати кромпир у канализацији • шта је било манијаче, поломићу те • неко ме позове, ја се јавим, он само каже ћао, и прекине • претио ми је да се зове гвоздени строј и да ће ме убити • само је понављао све што ја кажем

Увреде, псовке:

- Па назвао ме и говорио ми свашта • рекао је да сам ружан и да непријатно миришем • псовао ме је • па ја сам се јавила и били су то неке девојчице и дечаки мојих година и вређали ме • назове ме и говори како сам ја курва и слично • зову, завитлавају, причају за родитеље разне псовке • вређао ме је и говорио ружне ствари о мојим пријатељима, лагао је како су неки догађаји отказани • он/она ме је псовао и вређао ми је породицу • то је био дечији глас, али звали су са скривеног броја и зафркавали су ме, а и псовали, али нисам ни ја њима остао дужан • био је непознат број, а кад сам се јавила неки старији човек је тражио неко дете и кад сам му рекла да је погрешно број он је почео да псује и да ми се дере и виче. Више пута је он звао • представљао се као моја највећа мора и звао је сваки дан, биле су саме увреде.

Љубавни поруке, понуде за упознавање:

- *Нека девојчица је упорно тражила да се смувамо • нека особа је свакодневно звала, причала да јој се свиђам. Ја сам прекидала, игнорисала позиве • питали су ме за име и презиме. Спустила сам слушалицу • па углавном љубавни позиви, али били су доста старији • анонимно се представио и инсистирао да га упознамо.*

Забава, шала:

- *Другарица се шалила • шалили су се са мном и углавном ћутали • то су биле шале пријатеља са скривеног броја, то сви раде у шали, на крају се представе • није ме узнемиравао, мени је то било забавно. Позвао ме и испитивао нешто о неким људима на шта ја једноставно нисам одговарала • била је шала као да зову криминалци или јавна служба • ја знам ко је то био. Препознала сам глас па смо се зезале • вероватно су се моји познаници шалили са мном и нису хтели да ми учине ништа лоше*

Не желе да кажу или не сматрају битним (неко је случајно погрешно број, препознали су особу која их је звала и сл.):

- *Није важно • обично су то била лажна наградна путовања и политичке странке • то је моја бака са њеним досадним питањима и подпитања • око овога се нисам бринула, углавном сам знала ко је то био*

Поновљено узнемиравање од стране исте особе најчешће траје дан или два (14% или 205 ученика), али може да траје и дуже: око недељу дана (3% или 43 ученика), месец (1% или 9 ученика), па чак и дуже од месец дана (у случају 2% или 25 ученика).

Чак 140 ученика (12% девојчица и 10% дечака) није открило ко их је звао и узнемиравао телефоном. По мишљењу 118 ученика (8%) ради се о ученицима из њихове школе, 71 ученик (5%) мисли да су починиоци ученици, али, не из њихове, већ из других школа, док 21 ученик (1%) сматра да је реч о некој одраслој особи. Углавном је реч о особама истог пола (6%), али и супротног (4%) и оба пола (4%).

Колико се жртве труде да сазнају ко су особе које их узнемиравају и да ли и шта чине по том питању, с обзиром да 159 старијих основаца (11%) – а то је половина оних који су узнемиравани телефонским позивима, овакви позиви уопште не узнемиравају?

Табела 27: Реаговање ученика у ситуацијама када су узнемиравати телефонским позивима

	дечаци	девојчице	сви
Нико ме није узнемиравао на так начин	82%	75%	78%
Рекао/ла сам родитељима	5%	10%	7%
Рекао/ла сам другу/другарици или брату/сестри	2%	9%	6%
Рекао/ла сам неком одраслом (наставнику, психологу из школе и сл.)	1%	1%	1%
Покушао/ла сам да са оним ко је то урадио разговарам о томе	2%	5%	3%
Покушао/ла сам да вратим истом мером	3%	2%	2%
Нисам ништа урадио/ла	6%	5%	5%
Нешто друго	2%	4%	3%

Највећи број ученика, али не сви, о узнемирујућим телефонским позивима које су примили обавештавају своје родитеље. Осим родитељима, поверавају се и друговима и другарицама.

Изгледа да један број оних који изјављују да их телефонски позиви ове врсте уопште не узнемиравају ипак нешто чине по овом питању (5% је оних који ништа не чине, што је мање у односу на број „равнодушних“).

➤ Узнемиравање мејловима

Електронска пошта и размењивање мејлова најмање је популаран вид комуникације међу старијим основцима (користи га 49% шестака и 56% осмака). Самим тим, ни узнемиравање мејловима није чест облик дигиталног насиља међу основцима.

Табела 28: Изложеност старијих основаца узнемиравању мејловима (разлике међу половима и разредима)

		не користим	ниједном	једном	два-три пута	више пута
6. разред	дечаци	50%	46%	1%	1%	1%
	девојчице	52%	44%	2%	2%	1%
	сви	51%	45%	2%	1%	1%
8. разред	дечаци	45%	52%	1%	1%	1%
	девојчице	43%	54%	2%	0%	1%
	сви	44%	53%	2%	1%	1%

На оба узраста девојчице су нешто чешће него дечаци изложене узнемиравању мејловима. Узнемиравање обично траје дан-два (3% или 36 ученика). У веома малом броју случајева узнемиравање је дуже трајало.

На питање везано за садржај узнемирујућих мејлова одговорио је мали број ученика. Неки су поновили да не користе мејл, да до сада нису добијали узнемирујуће мејлове, или, да не могу да се сете садржаја мејлова (претпостављамо да се у тим случајевима није радило о озбиљнијем угрожавању).

- *Немам мејл јер ја нисам послован човек него дете* • *не користим мејл* • *нисам их никада добијао* • *не могу да се сетим*

Међутим, има и ученика који су добијали мејлове увредљивог и претећег садржаја:

- *Па један друг из краја ми је рекао да сам глуп на слици, сада ми више није друг* • *писало је све нешто најгоре о мени* • *једна особа ме је вређала због мог става, а други је преко игре коју је мој отац играо преко ФБ инсистирао да му дам личне податке и упознам се с њим* • *обично је то било исмејавање, не знам тачно шта је писало* • *псовка* • *писало је да сам дволична и још пуно увреда* • *писало је да ћу видети у школи и да ћу постати ћелава.*

Некада су ученици свесни да код пошilhaоца није постојала лоша намера, па их такви мејлови не забрињавају:

- *глупа шала, ништа посебно* • *углавном су то била питања у вези са неком особом и љубомора због дружења са неким особама, али то ме није погодило.*

И из одговора на затворено питање може се закључити да ни девојчице ни дечаци нису превише узнемирени мејловима које добијају: само 1% (11 ученика) је рекло да су их ови мејлови поприлично узнемирили. Они најчешће не знају ко им је слао такве мејлове, али у већем броју случајева су то ученици из њихове школе (2%) него ученици из других школа (1%) и одрасли (1%).

Табела 29: Реаговање ученика у ситуацијама када су узнемиравани мејловима

	дечаци	девојчице	сви
Нико ми није слао такве мејлове	93%	93%	93%
Рекао/ла сам родитељима	1%	1%	1%
Рекао/ла сам другу/другарици или брату/сестри	1%	1%	1%
Рекао/ла сам неком одраслом (наставнику, психологу из школе и сл.)	0%	0%	0%
Покушао/ла сам да са оним ко је то урадио разговарам о томе	1%	0%	1%
Покушао/ла сам да вратим истом мером	0%	1%	1%
Нисам ништа урадио/ла	2%	1%	2%
Нешто друго	1%	0%	1%

Број ученика који на било који од наведених начина реагују на овај вид узнемиравања знатно је мањи од броја оних који су му изложени. И по начину реаговања ученика у оваквим ситуацијама можемо закључити да га нису доживели као озбиљније угрожавање сопствене безбедности.

➤ **Узнемиравање на социјалним мрежама**

Ученици 8. разреда чешће су жртве узнемиравања на социјалним мрежама него ученици 6. разреда (22% према 14% ученика). Највише је оних који су само једном доживели узнемиравање на социјалним мрежама (11% осмака и 7% шестака).

Табела 30: Изложеност старијих основаца узнемиравању на социјалним мрежама (разлике међу половима и разредима)

		ниједном	једном	два-три пута	више пута
6. разред	дечаци	89%	7%	2%	2%
	девојчице	83%	7%	5%	4%
	сви	86%	7%	3%	3%
8. разред	дечаци	81%	10%	4%	5%
	девојчице	75%	11%	7%	6%
	сви	78%	11%	6%	5%

Међутим, када је реч о дигиталном насиљу, учесталост излагања није најважнији показатељ угрожености ученика. Само један инцидент (нпр. фотографија или пост на Фејсбуку) може поприлично да угрози ученика, а понекад и целу породицу, и да их увуче у велике невоље.

Није занемарљив ни број оних који су на социјалним мрежама били изложени поновљеном узнемиравању, и то два или три пута 6% осмака и 3% шестака, а више од три пута 5% или 38 ученика осмог и 3% или 22 ученика шестог разреда. На оба узраста, међу жртвама је више девојчица него дечака.

Као и код других облика дигиталног насиља, највише насилника је међу вршњацима: 8% или 112 ученика је рекло да из узнемиравају ученици из њихове школе, а 6% или 82 ученика ученици из других школа. Мањи број, 22 деце (2%) рекло је да их на социјалним мрежама узнемиравају одрасле особе.

По мишљењу 96 ученика (7%) насилници су истог пола као и они, 50 ученика (4%) кажу да су насилници супротног пола, 48 (3%) да су и истог и супротног пола, док 43 ученика (3%) не знају ко их је узнемиравао на социјалној мрежи (могло се очекивати да овај број буде још већи). Дакле, међу узнемираваним ученицима знатно је више оних који знају ко их је узнемиравао него оних који то не знају (14% према 3%).

Од 17% ученика (6. и 8. разред) који су били узнемиравани на социјалним мрежама, 9% ученика уопште се није потресло због тога, 6% се узнемирило, али не много, али се 2% или 27 ученика веома узнемирило.

О каквом се узнемиравању и вређању радило? Следе дословно наведени одговори ученика:

- Неки другари су ме означавали на сликама где ми се то није свидело • показали су слику мене са смешним лицем • била сам на слици са другарима, другари су почели да ме вређају
- Писале су разне увреде, понекад и претње. То је био неко млађи од мене јер кад сам рекла да знам ко је поруке су престале • почео је да прети и говорио је да зна где живим и да ће ме наћи и претући • вређали су мог идола (Јустин Биебер) • исмевала ме је и вређала, али се на крају успоставило да је она глупа и неупућена, а не ја • на Фејсбуку, када се ја и другарица свађамо • другарица ме цео дан омаловажавала и вређала на Фејсбуку • неко ми је написао да сам ружна и слично, али ја сам то игнорисала • неколико дечака ми је на Фејсбуку писало увредљиве коментаре. Одговорила сам им на леп начин и одмах их блокирала • почело је вређањем, јер нисам хтела да лајкујем страну • друг ме је вређао, али не јавно него преко чета, није ме много погодило, јер знам какав је • због тога што се не понашам по стереотипима данашње омладина називана сам: лудом, неуспелим абортусом, а особе које сам сматрала пријатељима на профилима су истакли да се слажу - лајковали су • па не знам, ако не желим да се дописујем с њима, они почињу да ме вређају; вређали ме више пута због вишка килограма или због тога што сматрају да сам ружна • мало су ме хејтовали на форуму • један дечак ме је вређао и оптуживао да сам му претио на једној страници
- Провалио ми је шифру и псовао друге • неко је хаковао профил мом пријатељу и онда је слао ружне поруке и псовке • анонимни људи су ми слали поруке са лажних профила • када то раде, сакрију име, тако да не знам ко то ради • да ли сте чули за аск.фм? Тамо постоје анонимни хејтери! • ма клинке вероватно баки направе лажан профил и онда се вређају, а ако сазнам ко је, кости ћу му поломити • није било вређања, али је неко направио лажни профил мене, али није било слика на којима се јасно видим и та особа то више не користи • правили су ми лажан профил, али то су моји родитељи средили. Сада ме више нико не вређа • вређање преко анонимних питања на Формспрингу • неки педофил, али сам га блокирала • прво све креће питањем "Шта радиш", па онда распитивање
- Непозната старија особа ме је уцењивала да се видимо • предлагао је да му дам шифру, а када сам одбила непознати дечко ме је блокирао
- Претио је да ће да ме сретне у школи и да ме пребије • бивши друг ми је претио да ће да ме бије због девојке
- Они захтеви за игрице! Није нормално колико их шаљу!
- Ја на ФБ користим лажни профил тако да увреде не схватам озбиљно • лажно сам се представио или сам ћутао
- Па само прозивке на Формспрингу када неко ту особу пита шта мисли о мени или ми анонимно пошаље нешто на профил

Шта ученици раде кад су узнемиравани на социјалним мрежама?

Табела 31: Реаговање ученика у ситуацијама када су узнемиравани на социјалним мрежама

	дечаџи	девојџице	сви
Нико ми није узнемиравао на социјалној мрежи	83%	77%	80%
Рекао/ла сам родитељима	2%	6%	4%
Рекао/ла сам другу/другарици или брату/сестри	2%	6%	4%
Рекао/ла сам неком одраслом (наставнику, психологу из школе и сл.)	0%	0%	0%
Покушао/ла сам да са оним ко је то урадио разговарам о томе	1%	4%	2%
Покушао/ла сам да вратим истом мером	3%	5%	4%
Нисам ништа урадио/ла	6%	3%	4%
Нешто друго	2%	4%	3%

Девојџице су чешће од дечака узнемираване на социјалним мрежама, па се и чешће обраћају за помоћ. Међу пасивним посматрачима онога што им се дешава више је дечака него девојџица.

Занимљиво је да се у овим ситуацијама такорећи нико од ученика не обраћа наставницима и другим одраслим особама из школе. Ово је значајан податак! Школа мора да преузме одговорност за пружање подршке ученицима који су узнемиравани на социјалним мрежама.

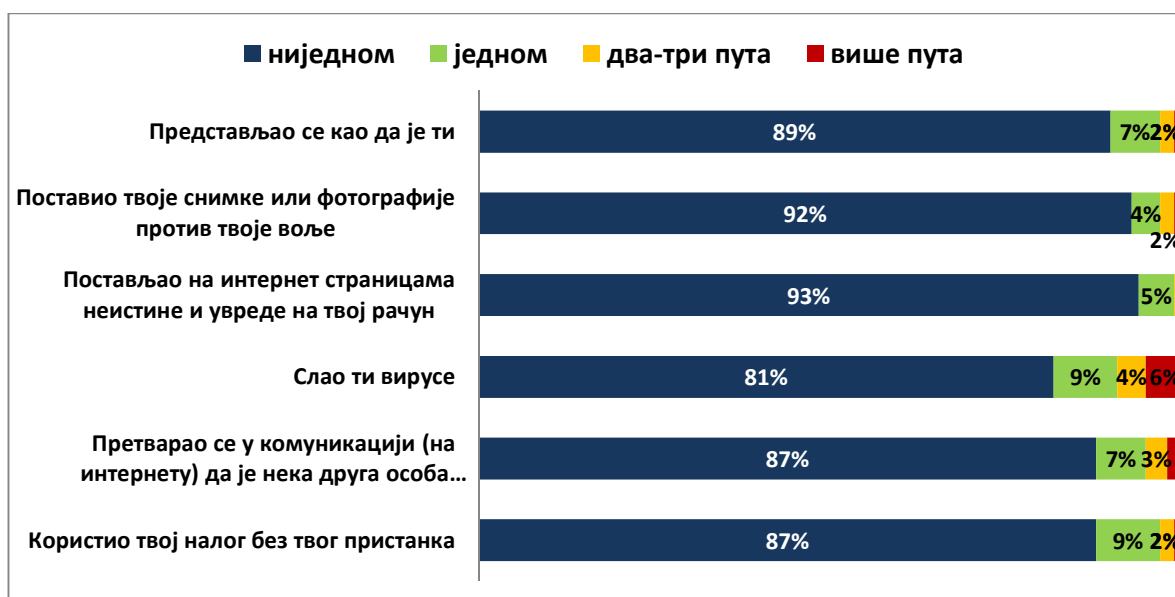
Изложеност другим облицима узнемиравања. Осим горе споменутих, ученике смо питали колико су често у последњих годину дана били изложени неким другим облицима дигиталног узнемиравања. Ове податке приказали смо и табеларно и графички.

Табела 32: Други облици дигиталног насиља којима су изложени ученици старијих разреда основне школе у последњих годину дана

		ниједном	једном	два-три пута	више пута	УКУПНО
Користио твој налог без твог пристанка	N	1199	119	30	29	1377
	%	87%	9%	2%	2%	100%
Претварао се у комуникацији с тобом да је нека друга особа	N	1216	94	37	24	1371
	%	87%	7%	3%	3%	100%
Слао ти вирусе	N	1113	121	56	78	1368
	%	81%	9%	4%	6%	100%
Постављао на интернет страницама неистине и увреде на твој рачун	N	1264	68	15	18	1365
	%	93%	5%	1%	1%	100%
Поставио твоје снимке или фотографије против твоје воље	N	1261	59	29	21	1370
	%	92%	4%	2%	2%	100%
Представљао се као да је ти	N	1230	95	24	25	1374
	%	89%	7%	2%	2%	100%

Графикон 27: Други облици дигиталног насиља којима су ученици старијих разреда основне школе били изложени у последњих годину дана

Од других облика дигиталног насиља најчесталије је слање вируса путем интернета (19% ученика имало је овакво искуство).

Изложеност дигиталном узнемиравању. Збирно посматрано, од укупног броја испитане деце, њих 37% је доживело бар један од 11 наведених облика електронског насиља, при чему је 20% деце је доживело само један од тих облика насиља, 11% је доживело два облика насиља, а 19% три или више облика насиља. Ова збирна угроженост електронским насиљем није била повезана са величином места. Девојчице су биле нешто угроженије од дечака ($r=0,06$, $p=,013$).

Ако упоредимо угроженост преко мобилног или преко интернета (овога пута представљеног преко 9 могућих облика угрожавања) на овом узрасту је нешто више присутно угрожавање интернетом (39%) него мобилним (32%). 11% деце је доживело само насиље преко мобилног, 18% само преко интернета, 21% и једно и друго, 49% ни једно ни друго. Оба облика дигиталног насиља су на овом узрасту учесталија него међу 4. разредима основне школе.

Трећина старијих основаца је у последњих годину дана бар једном доживела неки облик дигиталног насиља. 32% је било узнемиравано преко мобилног телефона а 39% преко интернета.

► УЧЕНИЦИ СРЕДЊЕ ШКОЛЕ (ДРУГИ, ТРЕЋИ И ЧЕТВРТИ РАЗРЕД)

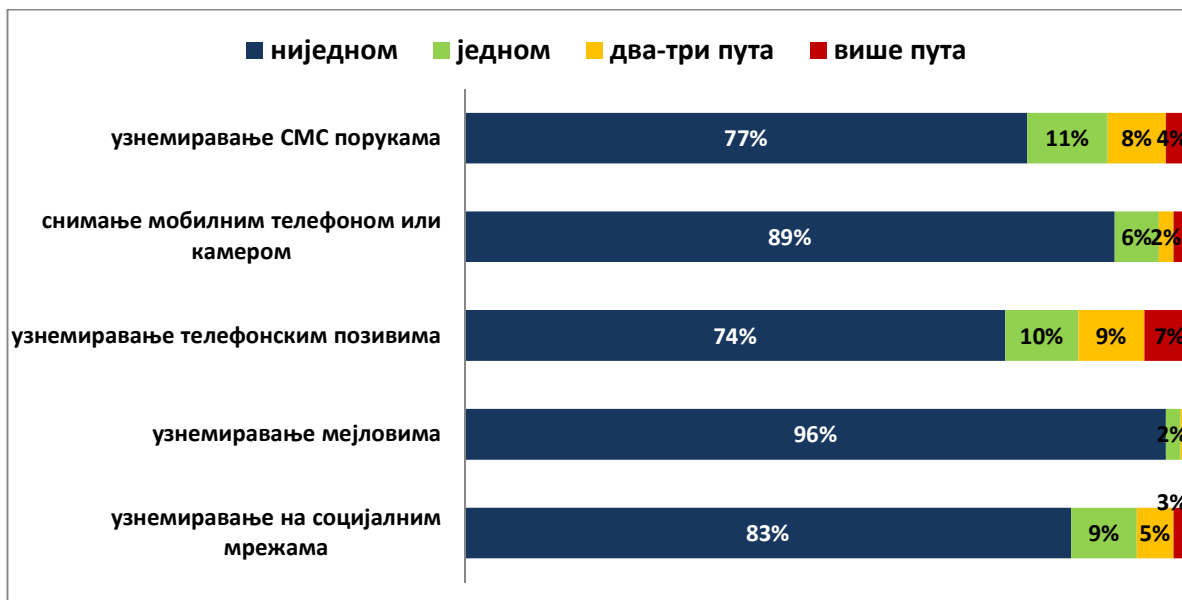
Ученици средње школе изложени су свим испитиваним облицима дигиталног насиља. Постоје разлике у изложености ученика појединим облицима насиља. Погледајмо податке у следећој табели.

Табела 33: Облици дигиталног насиља којима су изложени ученици средње школе – последњих годину дана

		ниједном	једном	два-три пута	више пута	УКУПНО
Узнемиравање СМС порукама	N	1162	158	119	67	1506
	%	77%	11%	8%	4%	100%
Снимање мобилним телефоном или камером	N	1339	89	38	38	1504
	%	89%	6%	2%	3%	100%
Узнемиравање телефонским позивима	N	1112	147	134	112	1505
	%	74%	10%	9%	7%	100%
Узнемиравање мејловима	N	1427	23	14	13	1477
	%	96%	2%	1%	1%	100%
Узнемиравање на социјалним мрежама	N	1224	129	82	47	1482
	%	83%	9%	5%	3%	100%

Приказаћемо ове податке и графички.

Графикон 28: Облици дигиталног насиља којима су ученици средње школе били изложени у последњих годину дана

Највећи број средњошколаца (26%) изложен је узнемиравању телефонским позивима (10% једном, 16% два или више пута). Ако упоредимо средње школе из узорка, у школи са највећим бројем угрожених ученика више од половине (54%) ученика изложено је овом облику узнемиравања (и то 36% више пута).

Нешто мање од четвртине ученика (23%) у последњих годину дана трпи узнемиравање СМС порукама (11% једном, 12% два и више пута), 14% ученика у најбезбеднијој до 39% ученика у најугроженијој школи.

Узнемиравању на социјалним мрежама било је изложено 17% ученика (9% једном, 8% два или више пута).

Ова три облика насиља заступљенија су међу средњошколцима него међу основцима.

Узнемиравање мејловима и снимање мобилним или камером су најређе заступљени облици дигиталног насиља међу средњошколцима (као и међу основцима).

Сада ћемо детаљније анализирати податке о изложености ученика средње школе сваком од горе наведених облика дигиталног насиља.

➤ Узнемиравање СМС порукама

Међу испитаним средњошколцима, ученици 4. разреда у најмањој мери трпе узнемиравање СМС порукама (20%). Ученици 2. и 3. разреда подједнако су изложени овом облику дигиталног насиља (25%), с тим што је већи број трећака изложен поновљеном узнемиравању СМС порукама (16% трећака према 13% другака). Дакле, ако узмемо у обзир

и број жртава и учесталост излагања, ученици 3. разреда су највише погођени овим обликом дигиталног насиља.

Табела 34: Изложеност ученика средње школе узнемиравању СМС порукама (разлике међу половима и разредима)

		ниједном	једном	два-три пута	више пута
2. разред	дечаци	77%	10%	10%	4%
	девојчице	74%	13%	8%	5%
	сви	75%	11%	9%	4%
3. разред	дечаци	70%	9%	9%	12%
	девојчице	83%	10%	2%	5%
	сви	75%	9%	7%	9%
4. разред	дечаци	75%	11%	8%	6%
	девојчице	83%	9%	6%	2%
	сви	80%	10%	7%	4%

Судећи по одговорима на отворено питање, у највећем броју случаја средњошколци путем СМС порука узнемирујућег садржаја разрешавају своје љубавне проблеме и нуде познанства, заказују виђања. Има доста порука претећег и вулгарног садржаја, па неки ученици нису желели да такве садржаје поделе са нама. Међутим, као и основци, и средњошколци неке поруке третирају безазленим, па им ни не придају посебан значај (половина ученика који су искусили овај вид узнемиравања).

Погледајмо шта су тачно рекли средњошколци:

Љубавни проблеми (свађе са момком/девојком, провокације, претње и обрачуни због неузвраћене љубави, љубоморе, зависти итд.):

- *Због девојке сам добијао претње батинама* • *посвађала сам се са дечком због другарице и пар пута ми је послала поруку да водим рачуна шта радим, али све се добро завршило јер сам одговорила истом мером* • *била је то свађа са момком са којим нисам желела да будем у вези* • *свађа са дечком* • *свађа због неке девојке* • *десило се јер је особа у коју је била заљубљена симпатисала мене, а не њу!!!* *Обично је то због тога ако неко хоће на силу да буде са мном. А понекад и другарица због глупе свађе* • *ништа озбиљно, дечко којем сам се свиђала! Није претио, само ме је узнемиравао* • *“Ало, ако будеш још једном пришао мојој цури, зубе ћу ти сасути у грло”.* *Анонимни број* • *један дечко ми је претио како ће причати свашта о мени, зато што нисам хтела да се видим са њим. Али од тада ми се нису дешавале такве ствари* • *неко ми је послао поруку о мојој девојци, наравно лажну* • *углавном су ми претиле батинама девојке са којима не комуницирам. У вези момака са којима чак нисам ни излазила* • *љубоморни су на мене због једне девојке* • *једанпут, нека девојка ми је послала поруку да сам јој отела дечка, а ја нисам знала о коме је реч па сам је блокирала* • *бивши дечко ми је претио да ће причати неистине мом садашњем дечку уколико се не видим с њим* • *то је зато што нисам хтела да будем са неким дечком и он се наљутио* • *писало је да оставим тадашњег дечка да не би било проблема* • *кад ме је девојка напала јер сам је преварио* • *добрио сам поруку у којој је писало: “Остави*

моју девојку на миру или ћеш имати посла са мном” • дечак се заљубио у мене, ја нисам у њега, нашао је мој број и питао ме да ли ми се свиђа. Одговорила сам му да не и више се није понављало. То и није толико узнемиравајућа порука • добијао сам од бивше девојке јер је љубоморна, приватни разлози, ништа страшно... • неке девојке су ми слале поруке да им оставим дечка на миру, а у ствари он је мени слао поруке и смарао ме, а оне су вређале мене • једном ми је послао поруку момак моје бивше девојке да је заборавим • нисам узвратила љубав, писало је: убићу се због тебе • поруке су биле увредљивог садржаја, упутила ми их је женска особа из зависти због дечка са којим се забављам • писало је: оставићу жену и дете због тебе! • Мајмуне убићу те ако и даље будеш највећи шмекер. Разлог: љубомора

Понуде за упознавање, изласке, заказивање састанака:

- Један много старији дечко је хтео да изађем са њим, а ја нисам имала појма ко је • добио сам поруку да се нађемо на једном месту, разлог не знам • па неко ми је писао да треба да се видимо, безобразне ствари, мислим да је погрешно број; Шта радиш? Како си? Желиш ли да се упознамо? • Хеј, где си мала, хоћеш у кревет са мном? Не знам зашто • непознат број. Писало је :„Хоћеш на кафу?“ • па да се видимо, како се зovem, које сам годиште, где живим, како изгледам и да пошаљем слику • па нису баш узнемиравајуће, нуђен ми је секс у школском тоалету, мојим колима, а пошто имам девојку, то се може свести под узнемиравање • знам, то је била моја другарица Сандра и предложила ми је да радимо неке ствари • писао ми је да је неки Филип, да се видимо, да му се свиђам, али сам ја обрисала поруке; писало је да дођем касно увече на неко место јер имају нешто да ми дају

Претње, застрашивања:

- Слао ми је поруке у којима је хтео да се физички обрачуна са мном • да ће да ми оде глава • писало је сваста, да ће ме убити • да неко хоће да ме бије и неке глупости • једанпут ми је стигла порука да ће да ме шамара, не знам шта се десило • прете батинама • сачекаћемо те и одвалити као коња пичко гробарска • дошло је до неспоразума и стизале су ми поруке "пребићу те", "само кад те дохватим", али се на крају све решило • што се курчиш мајмуне избошћемо те виљушком • писало је да ће ме негде сачекати и истући, а ја не знам због чега су ми послали такву поруку • „За оно убиство што си јуче видео, платићеш ми за то“.

Безазлене поруке (шале, зезање):

- Другови су ме зезали с непознатог броја • па неко је хтео да се нашали на мој рачун, убићу те од батина” • мртав си – из зезања • због шале, од особа које сам једном приликом упознала • добила сам позив са скривеног броја, али то је била моја другарица која се само шалила • другарица из школе ми је у поруци анонимно претила и вређала ме. То је урадила из шале. Јако ме је наљутила • називан сам увредљивим именима, позиван на разговор са девојком која не постоји. Али то су само били покушаји мојих другова да се нашале.

Грешком послате поруке:

- Порука је била послата са мени непознатог броја. У поруци је било написано нешто што нисам разумела. Била је то грешка! Можда људи погреше број па се то дешава свима • сматрам да је неко погрешно број или је неко од мојих другова хтео да се нашали • углавном су биле погрешно послате поруке и позиви са скривеног броја • па писало је “Како си, љубави?” и неке увреде. Али то је било случајно.

Ученици који не желе да изнесу садржај СМС порука:

- Не желим то да делим ни са ким! • Не желим да напишем! Знам, али не желим то да кажем јер је стварно личне природе • писало је нешто везано за моју приватност, ништа толико узнемиравајуће, а одговор бих задржала за себе • не желим да причам о томе • не бих желела да поделим садржај са вама

Више од половине жртава (12%) не знају ко им је слао поруке узнемирујућег садржаја (а исто толико се ни не узнемирава због добијених порука). Неки мисле да су им поруке слали ученици из њихове (4%) или из других школа (6%), а најмање је оних који мисле да су им поруке слале одрасле особе (2%). У највећем броју случајева (7%) пошиљаоци узнемирујућих порука су истог пола као и жртве, мада поруке шаљу и особе супротног пола (5%), а има и ученика који кажу да су им поруке стизале од особа оба пола (2%).

Ученици изјављују да им се дешавало да им иста особа више пута шаље узнемирујуће поруке. У највећем броју случајева то узнемиравање је трајало дан или два (14% или 251 ученика), али, некада и до месец дана, па чак и дуже (2% или 34 ученика)

На питање шта су предузели у тим ситуацијама, ученици одговарају:

Табела 35: Реаговање ученика средње школе у ситуацијама када су узнемиравани СМС порукама

	дечаџи	девојџице	сви
Нико ми није слао такве поруке	76%	79%	77%
Рекао/ла сам родитељима	3%	7%	5%
Рекао/ла сам другу/другарици или брату/сестри	6%	9%	7%
Рекао/ла сам неком одраслом (наставнику, психологу из школе и сл.)	0%	1%	1%
Покушао/ла сам да са оним ко је то урадио разговарам о томе	5%	4%	4%
Покушао/ла сам да вратим истом мером	4%	2%	3%
Нисам ништа урадио/ла	7%	5%	6%
Нешто друго	6%	5%	5%

Средњошколци се најчешће поверавају својим вршњацима, чешће него родитељима и одраслима из школе. Неки ученици (3%) реагују неконструктивно, покушавајући да узврате

истом мером или још грубље (ако сазнају ко је насилник неки се физички обрачунавају). Међутим душло је више (6%) оних који ништа не чине (видели смо из одговора на отворена питања шта може бити у основи пасивног става).

Поједини ученици, ово су додуше ређи случајеви, реагују на следеће начине: блокирају број с којег долазе поруке, пријављују оператеру или полицији, не одговарају на поруке, враћају празне поруке, покушавају да утврде идентитет пошиљаоца и др.

➤ Снимање мобилним телефоном или камером

Снимање мобилним телефоном или камером најзаступљеније је међу ученицима 3. разреда (18% и то 4% је изложено једном, 5% два-три пута а чак 9% трећака изложено му је више пута). Међу четвртацима је 12% жртва овог облика насиља, а најмање су му изложени ученици 2. разреда (9%).

Табела 36: Изложеност ученика средње школе снимању мобилним телефоном или камером (разлике међу половима и разредима)

		ниједном	једном	два-три пута	више пута
2. разред	дечаци	88%	7%	3%	2%
	девојчице	93%	4%	2%	1%
	сви	91%	6%	2%	2%
3. разред	дечаци	74%	7%	8%	12%
	девојчице	98%	0%	0%	2%
	сви	82%	4%	5%	9%
4. разред	дечаци	84%	8%	4%	5%
	девојчице	92%	6%	2%	1%
	сви	88%	7%	3%	2%

У свим разредима утврђене су полне разлике, дечаци су чешће од девојчица снимани мобилним телефоном или камером.

Најчешће их снимају њихови вршњаци, и то ученици њихове школе (8%), ређе ученици других школа (2%), а још ређе одрасли (1%).

На питање ког су пола они који су их снимали ученици одговарају овако: нико ме није тако снимао 89%, истог пола као ја 6%, супротног пола 2%, и истог и супротног 3% и не знам ко ме је тако снимао 1%. Добро је што није више неидентификованих насилника.

Од 170 ученика колико их је искусило овај облик насиља, 115 ученика (8%) уопште се није узнемирило, 45 ученика (3%) се узнемирило, али не много, док је 10 ученика (1%) било веома узнемирено.

У којим ситуацијама се снимање дешавало? Осврнућемо се на одговоре ученика на отворено питање из упитника:

- *На часу, није слао другима, али ме је снимао док сам одговарао • у школи, за време одмора • на часу српског, када сам нешто читао • у слободно време у школи • кад је неколико девојчица имитирало друга из разреда • једна девојчица из одељења је снимала како остатак одељења ради физичко • у школи, док смо ужинали*
- *Док смо славили спортске успехе нашег друга • на терену, док сам играо фудбал са друговима*
- *За другаричин рођендан, летњи распуст и Нову годину • код друга на рођендану сам играо као будала па је неки лик сликао, али убрзо сам сконто па је морао да обрише • у дискотеци ме је снимао неки дечко како играм • на Егзиту • када сам скакао с моста; док сам била у аутобусу један "друг" ми је рашчупао косу а други је то снимео. На срећу снимак се није много приказивао • када сам покушавао да заспим, а другови ме будили • када сам спавао у аутобусу на екскурзији • када се опијем • причао сам вицење • засмејавао сам друштво поред себе • били смо у соби и певали смо*
- *Гледао сам у даљину, а неко ме је снимао из профила, јер имам повећи нос • када је моја карикатура завршила на социјалној мрежи • у ситуацији лошег изгледа, израза лица, покрета...*
- *Снимала ме једна дроља кад смо били интимни и показивала родитељима • због секса • у незавидним ситуацијама...*
- *У зезању и нисам љут • током неког разговора, али не злонамерно • па у некој смешној, ништа озбиљно, неке шале су биле, али се тај снимак није слао другима • то је било из шале, касније увек обришемо видео клип • нас десетак девојчица из одељења је имитирало друга, а и он је сам учествовао у шали*
- *Бог ће га знати*

Као што можемо да закључимо из наведених одговора ученика, снимање мобилним телефоном или камером дешава се у различитим ситуацијама и на различитим местима (у школи – на часовима и/или ван њих, у свлачионици, на спортском игралишту, на путу до школе, на рођенданима, журкама, концертима, у дискотекама, на екскурзијама). По правилу су то смешне или необичне ситуације које компромитују ученике и приказују их у лошем светлу (када су под дејством алкохола, када направе ружну гримасу или покрет, када одговарају, певају, имитирају друге...).

Неки ученици се не сећају када и где се тачно десило, снимање доживљавају као „зезање“ па се због тога ни не љуте на своје вршњаке. Из перспективе ученика, најважније је да се снимци не праве онда када ученици то не желе, да се не објављују јавно и не прослеђују другима.

С обзиром на податак да је највише ученика које снимање мобилним телефоном или камером уопште није узнемирило, онда је разумљиво зашто је највише оних који у оваквим ситуацијама ни на који начин не реагују (4%).

Табела 37: Реаговање средњошколаца у ситуацијама када су снимани мобилним телефоном или камером

	дечаци	девојчице	сви
Нико ме није тако снимао	84%	92%	88%
Рекао/ла сам родитељима	1%	1%	1%
Рекао/ла сам другу/другарици или брату/сестри	1%	1%	1%
Рекао/ла сам неком одраслом (наставнику, психологу из школе и сл.)	1%	0%	1%
Покушао/ла сам да са оним ко је то урадио разговарам о томе	5%	2%	3%
Покушао/ла сам да вратим истом мером	2%	1%	1%
Нисам ништа урадио/ла	6%	2%	4%
Нешто друго	4%	2%	3%

Изгледа да ученици имају друге механизме које чешће примењују у оваквим ситуацијама: терају оне који су их снимали да избришу фотографије или отимају телефон и сами бришу, прете им да ће им се реванширати на исти начин, вербално и физички се обрачунавају у непосредном контакту.

➤ **Узнемиравање телефонским позивима**

Као што смо већ рекли, овај облик дигиталног насиља најприсутнији је међу средњошколцима (као и међу старијим основцима). Њиме су највише погођени ученици 2. разреда (28%), затим ученици 4. (25%), а најмање ученици 3. разреда (20%).

Табела 38: Изложеност средњошколаца узнемиравању телефонским позивима (разлике међу половима и разредима)

		ниједном	једном	два-три пута	више пута
2. разред	дечаци	79%	7%	7%	7%
	девојчице	66%	14%	12%	8%
	сви	72%	11%	9%	8%
3. разред	дечаци	77%	3%	7%	14%
	девојчице	85%	5%	2%	7%
	сви	80%	3%	5%	12%
4. разред	дечаци	73%	10%	9%	8%
	девојчице	77%	9%	9%	5%
	сви	75%	9%	9%	6%

У другом разреду девојчице су знатно чешће од дечака узнемираване телефонским позивима, док је у 3. и 4. разреду обрнуто.

Ко узнемирава средњошколце и зашто? У највећем броју случајева ученици не успеју да открију ко су особе које су их узнемиравале телефонским позивима, као ни разлоге узнемиравања. Насилници позивају са скривеног броја, ћуте, прикривају свој идентитет, не представљају се, лажно се представљају, праве се да су неко други: модулирају глас, производе неартикулисане звуке, имитирају животиње итд. У мањем броју случајева ученици успеју да идентификују позиваоца: када их зову другови или другарице, бивши момци, девојке (реч је о 9% ученика, а укупно 26% их је узнемиравано на овај начин). Овакви позиви су за њих мање узнемирујући.

И одговоре средњошколаца такође смо разврстали у неколико група:

Позиви са скривеног броја (ћутање, лажно представљање):

- *Углавном је ћутао или се смејао или тако нешто, и увек зове са скривеног броја • зове, ћути, а чује се да дише • ћутао или се смејао, а после је рецитовао неке стихове и причао неке глупости • па јави се и ћути или ми досађује како сам лепа, али га ја оставим да прича у празно и троши кредит џабе • позиви са скривеног броја, када се јавим – тишина • није желео да се представи и променио је боју гласа • неко је причао неке небулозе, а неко се правио да је неко други • ћуте или се смеју, али сам тати дала да се јави и од тада не зову • девојка се претварала да је неко други, тј. да је девојка мог бившег дечка, па ми је претила да ће ме истући • зове и ја се јавим и почне да муче • имитирао је разне животиње • звао ме рано ујутру, обично суботом, говорио више пута "хало" и уздисао на телефон • зроктање • зове на фиксни или мобилни телефон и ћути или испушта чудне звуке. Такође тражи родитеље а одбија да се представи • испуштао је лелеке • пуштали су песме, причали да сам уживо укључена у неком квизу, нису хтели да се представе.*

Претње, застрашивање, провокације:

- *Тражио ми је паре на сунце • прећено ми је да ће ме заклати, запалити кола... претио је да ћу надрљати због неке измишљене приче • рекао је да ће ме сачекати и да ће ми нешто урадити • непознати дечко ме је зезао да ме чека негде, да пожурим да се нађемо, али знала сам да је шала • позове ме и прети. Ја му одговорим истом мером и још чешће претим • "Ђао мачкице, много си умишљена и надмена, не знаш са ким се качиш", а ја се само смејем. Љубоморне душе, шта ћеш • причао је неповезане ствари, како ме је видео у граду и тако; па немој више да дираш ту и ту особу, убићу те*

Вређање, подсмевање, омаловажавање:

- *Вређао ме је и хтео је да се туче • зезали су ме да ми улица смрди и да има пуно паса луталица • вређање псовке, вулгарне речи, ноћу око 1 сат • погрдне речи, неадекватне и непримерене*

Позиви на састанке, удварање, изјаве љубави:

- *Женски глас, тражио да се упознамо • звао ме је и питао да се видимо, а није хтео да се представи, па сам прекинула • звао ме је са скривеног броја и причао како је заљубљен • удварао ми се, а била сам са другарицама па је то била отежавајућа*

околност • углавном су то биле особе супротног пола које наводно желе да ме упознају • звали су и смарали јако, углавном особе женског пола, које нису претиле већ се удварале

Позиви од познатих особа (другова/другарица, бивших момака/девојака):

- Јавила сам се и нико није одговарао, после неких 10 секунди чула сам плач. Нисам знала ко је, али сам после сазнала да је бивши дечко и извинио ми се због тога • бивши дечко хтео да се помиримо • то је био мој друг, није га било тешко препознати

Шале:

- Све је била шала мојих пријатеља, озбиљних претњи није било • то је било зезање • дешавало се, али ја познајем њих, то је више било из шале, остала сам у јако добрим односима с њима

Насилника није успело да идентификује 17% (253) ученика. По њиховом мишљењу, чешће их узнемиравају ученици из других школа (5%), него из школе коју сами похађају (3%). Одрасли то најређе чине (2% ученика). Међу насилницима има особа оба пола.

Ученици свих разреда трпе поновљено узнемиравање телефонским позивима и то од стране исте особе. Код 226 ученика (15%) то узнемиравање је трајало дан или два, код 67 ученика (5%) око недељу дана, код 28 ученика (2%) око месец дана, док је 22 ученика (2%) дуже од месец дана трпело овакав вид узнемиравања.

Табела 39: Реаговање ученика средње школе у ситуацијама када су узнемиравани телефонским позивима

	дечаци	девојчице	сви
Нико ме није тако узнемиравао	76%	72%	73%
Рекао/ла сам родитељима	3%	9%	6%
Рекао/ла сам другу/другарици или брату/сестри	4%	13%	9%
Рекао/ла сам неком одраслом (наставнику, психологу из школе и сл.)	1%	1%	1%
Покушао/ла сам да са оним ко је то урадио разговарам о томе	3%	3%	3%
Покушао/ла сам да вратим истом мером	3%	1%	2%
Нисам ништа урадио/ла	10%	9%	10%
Нешто друго	5%	4%	5%

Међу жртвама узнемиравања телефонским позивима највише је оних који не реагују (чак 10% ученика). Када деле ову информацију, најчешће је деле са својим вршњацима (девојчице чешће од дечака).

Неки средњошколци особама које их узнемиравају шаљу упозорења да ће их пријавити надлежним органима, покушавају да открију ко их је звао (обраћају се оператеру), прекидају везу, не одговарају на позиве, одбијају позиве, блокирају број, гасе телефон, мењају свој број, али, има и оних који прихватају разговор а реагују на различите начине (шале се, смеју се, спрдају се, свађају се, псују, прете итд.).

➤ Узнемиравање мејловима

И за средњошколце важи исто што и за старије основце: размењивање мејлова најмање је атрактиван начин комуницирања путем дигиталних медија. На нивоу узорка свих средњих школа 94% ученика није добијало мејлове узнемирујућег садржаја, а међу 6% ученика који су их добијали само је 1% оних које су ови мејлови узнемирили.

Погледајмо да ли постоје узрасне и полне разлике између ученика средње школе.

Табела 40: Изложеност ученика средње школе узнемиравању мејловима (разлике међу половима и разредима)

		не користим	ниједном	једном	два-три пута	више пута
2. разред	дечаци	37%	61%	1%	1%	0%
	девојчице	47%	55%	2%	1%	1%
	сви	39%	57%	2%	1%	1%
3. разред	дечаци	53%	39%	1%	3%	4%
	девојчице	42%	55%	3%	0%	0%
	сви	49%	45%	2%	2%	3%
4. разред	дечаци	37%	58%	1%	2%	2%
	девојчице	35%	62%	1%	1%	1%
	сви	36%	60%	1%	1%	1%

Ако упоредимо разреде, четвртаци највише користе електронску пошту. Међутим, занимљиво је да су баш они најређе узнемиравани овим путем (мање од другака и трећака који су ређи корисници).

По 1% ученика добија мејлове од ученика из њихове школе, ученика других школа и одраслих (међу њима су у једнаком проценту заступљене особе оба пола).

У одговорима на отворено питање које је гласило: *Ако си добио/ла такве мејлове, шта је у њима писало?* неки ученици су поново експлицирали да нису били узнемиравани на овај начин и да слабо користе овај вид комуникације:

- Слабо улазим на мејл • никада нисам добијала мејлове таквог садржаја

Има и другачијих одговора из којих се види да је било озбиљнијег узнемиравања:

- *Перверзије неке, јадници ме спадају, не раде им порно сајтови па нашли мене да мраче • углавном су поруке биле везане за секс • то је била једна девојка, љубоморна је јако, не воли ме никако, претила ми је • различите врсте набацивања, комплименти и нападност • слали ми сексуални садржај • јавио ми се непознати момак и хтео је да се упознамо • писало је да жели контакт са мном иако сам ја одбила • говорио ми псовке зато што нисам хтела да изађем са њим • нуђене сексуалне услуге, прећено, „је.аћу ти мртву матер, цигани, неће преживети у Земуну..”*
- *Спам, понуде новца • понављање реклама • спам мејлови на енглеском*
- *Да ми је украо налог за е-маил • да ћу добити батине*
- *Обична свађа због игрица • свађа око Звезде и Партизана*
- *Да се спустим на земљу, да сам се уздигла, називали би ме погрдним називима • вређање моје мајке углавном • поруке увредљивог садржаја • грозне псовке*
- *Вређање нас Срба и називање погрдним именима • вређање због политичког опредељења*
- *Није нико нешто посебно покушавао. Ја нисам тип који изазива, чак се нисам никада тукао у граду • углавном су писали ствари које мене не занимају*

Само мали број оних који су добијали мејлове узнемирујућег садржаја предузео је неке конкретне техничке мере заштите: блокирали су адресу са које су мејлови стизали, ставили адресу под спам – тако да су поруке од конкретног пошиљаоца аутоматски одбијане, игнорисали су мејлове и др.

Сваку од понуђених мера предузео је бар неко од ученика. Обраћање наставницима за помоћ и овде је најмање популарна мера, прецизније речено, нико од ученика није се обратио наставницима. У неком наредном истраживању требало би питати ученике за разлоге необраћања.

Табела 41: Изложеност ученика средње школе узнемиравању на социјалним мрежама (разлике међу половима и разредима)

		ниједном	једном	два-три пута	више пута
2. разред	дечаци	86%	7%	4%	3%
	девојчице	78%	12%	7%	4%
	сви	82%	10%	5%	4%
3. разред	дечаци	78%	8%	10%	4%
	девојчице	87%	8%	0%	5%
	сви	81%	8%	6%	5%
4. разред	дечаци	82%	8%	7%	3%
	девојчице	86%	7%	5%	2%
	сви	85%	7%	6%	2%

Ученици 4. разреда најмање су угрожени узнемиравањем и вређањем на социјалним мрежама (као и у случају узнемиравања мејловима). Изгледа да са узрастом ученици постају свеснији ризика и обазривији у коришћењу електронских медија.

Не тако мали број средњошколаца (147 или 10%) који су доживели узнемиравање на социјалним мрежама изјављују да их та искуства уопште нису узнемирила. Они који не схватају озбиљно оваква узнемиравања неретко су им и сами склони. Међутим, има и оних који су били поприлично погођени оним што им се десило на интернету.

Видећемо из одговора на отворена питања о каквим се тачно искуствима радило.

Постављање туђих фотографија на интернет, негативни коментари на постојеће фотографије:

- *Друг са којим сам била у свађи је писао вулгарне коментаре на сликама на којима смо биле другарица и ја • коментарисао је моју фотографију ружним речима и ја сам га блокирао • наложени тип је коментарисао моју фотографију, није провокативна већ је он перверзан • на часу је нацртана моја карикатура помоћу пеинта, погрдна слика која нема везе са стварношћу и после је та слика окачена на социјалној мрежи Фејсбук, слика је садржала погрдне натписе. Родитељи и педагози школе су решили то*

„Хаковање“ профила:

- *Хакован ми је Фејсбук, измењен пол и датум рођења, ништа више*

Прављење лажних профила:

- *Девојке преко лажних профила су ми слале поруке за које сам знао да су покушају неслане шале или преваре; Неко је направио лажни профил који је, час био мој дечко, час мој пријатељ; То су биле особе које су користиле лажне профиле и девојке које су хтеле да се упознају са мном;*

Упућивање позива за пријатељство на социјалним мрежама од стране непознатих (старијих) особа:

- *Додају ме непознати људи, углавном старији, на Фејсбук • неке особе које ми нису пријатељи на Фејсбуку су ме узнемиравале зашто их не прихватим, тражиле мој број, број другарица... • неки доста старији човек ми је слао личне поруке преко Фејсбука иако нисмо били пријатељи, тражио да будемо*

Позиви на састанке, иницирање сусрета:

- *Слали су експлицитне слике, звали на састанке итд. • нежељени контакт, сексуалне поруке и увредљиве. Углавном особе супротног пола које су хтеле да ступе у контакт са мном • више пута су ми слали поруке, желели да се упознају са мном, убеђивали ме да одговорим • прихватила сам странца и причао је како ће доћи до Србије да ме упозна и ожени, нападао ме је зашто ми се не свиђа, почео је да ми прича*

да престанем да се дописујем са друштвом мушког пола и блокирала сам га одмах • тражили су да се видимо, мој број телефона и сл.

Свађе, увреде, погрдна имена, клевете, омаловажавање (на социјалној мрежи или путем чета, није увек експлицирано којим путем):

- *Вређање, називање погрдним именима, увреде типа курво... • девојка која ме није готивила због ситне свађе на ходнику назвала ме погрдним именима, након чега сам је блокирала • обично су то била вређања на националном нивоу • говоре ми да сам глупа, да ме мрзе • углавном ми неко пошаље поруку и пише како сам ружна или ми оставља коментаре који су вулгарни • Лепо, вређају анонимно! Као пази шта радиш фуксо... Јавила ми се на Фејсбук чету и причала неке лажи • прихватим за пријатеља неког Хрвата, па ми он псује српску мајку • вређање због политичког опредељења • није било претњи, али је било понижавања због љубоморе • нека девојка ме је вређала мислећи да сам неко други • једна девојка се представила као моја рођака па ме је вређала јер сам негирала, трајало је дуго док је нисам блокирала • на Фејсбук статусу другарица је написала нешто што се односило на мене иако није споменула моје име • углавном су то биле свађе са онима које уживо познајем око ствари у којима се и уживо не слажемо, због којих се не подносимо и сл. • написао је да сам крава и дебела свиња, то је особа коју познајем и која прича о многим стварима које нису истините... • у некој групи на Фејсбуку, нас једно петорица смо се вређали са припадницима албанске националности*

Претње:

- *Два дечка су ми слали неке поруке, а садржај је био сличан – претили су да ће да ме туку • претио смрћу • претње да ће ми блокирати профил; слање претећих порука од стране старијих и непознатих људи... • говорили су да ће говорити ружне ствари о мени ако нешто не урадим*

Безазлене поруке:

- *Ништа посебно, брзо бих блокирала и игнорисала ту поруку • пријатељска задиркивања и шале, ништа нарочито • зезање*

Како средњошколци гледају на особе које их малтретирају на социјалним мрежама, који **разлози** су у основи оваквог понашања:

- *Па углавном сујетне и љубоморне особе незадовољне својим изгледом и проживљавањем живота • то су обично девојке које због одређених недостатака или комплекса имају нешто против мене. Не гледају свој живот, забадају нос где није место • углавном особе не Фејсбуку које не желим да прихватим за пријатеље, често је једна од 30-так особа способна за то... • љубоморна багра, виде колико сам лепа и успешна па не знају шта ће да ми замере и онда ту нешто звоцају, одма обришем такве коментаре*

За 96 испитаних ученика (7%) ово искуство није било тако безазлено, узнемирило их је, али не превише, док су за 12 ученика (1%) нека од искустава била прилично трауматична.

На социјалним мрежама највише их узнемиравају особе истог пола (6%), затим особе супротног пола (5%), док је најмање оних који изјављују да се међу насилницима налазе особе оба пола (4%).

Код узнемиравања на социјалним мрежама ученици се највише обраћају друговима/другарицама или браћама/сестрама (опет чешће девојчице него дечаци). Понеко се обрати и одраслима, али у мањем броју.

Табела 42: Реаговање ученика средње школе у ситуацијама када су узнемиравани на социјалним мрежама

	дечаци	девојчице	сви
Нико ме није узнемиравао на социјалној мрежи	82%	80%	81%
Рекао/ла сам родитељима	1%	3%	2%
Рекао/ла сам другу/другарици или брату/сестри	3%	6%	5%
Рекао/ла сам неком одраслом (наставнику, психологу из школе и сл.)	1%	1%	1%
Покушао/ла сам да са оним ко је то урадио разговарам о томе	3%	2%	2%
Покушао/ла сам да вратим истом мером	3%	3%	3%
Нисам ништа урадио/ла	5%	3%	4%
Нешто друго	5%	8%	6%

Ученици који су изабрали меру *нешто друго* углавном су рекли да блокирају особе које их узнемиравају на социјалним мрежама.

Ево њихових одговора:

- *Блокирала сам ту особу и подесила да ми поруке могу слати само пријатељи • блокирала приступ мом профилу • обрисала сам их са листе пријатеља и избегавала јер не волим да се свађам са људима који су испод мене*
- *Деактивирала сам профил на Фејсбуку*
- *Урадио сам оно што су тражили (скинуо слику јер се тој особи није свидела своја слика*
- *Ма ништа, упозорио сам их и запретио батинама*

Други облици дигиталног узнемиравања

Од других облика дигиталног узнемиравања, код средњошколаца је, као и код старијих основношколаца, слање вируса био најчешћи и прилично чест облик узнемиравања на интернету. На лажно представљање и коришћење налога без дозволе жалио се сваки пети средњошколац.

Табела 43: Други облици дигиталног насиља којима су изложени ученици средње школе у последњих годину дана

		ниједном	једном	два-три пута	више пута	УКУПНО
Користио твој налог без твог пристанка	N	1208	180	54	30	1472
	%	82%	12%	4%	2%	100%
Претварао се у комуникацији с тобом да је нека друга особа	N	1182	153	81	46	1462
	%	81%	10%	6%	3%	100%
Слао ти вирусе	N	950	169	171	166	1456
	%	65%	12%	12%	11%	100%
Постављао на интернет страницама неистине и увреде на твој рачун	N	1334	65	35	23	1457
	%	91%	5%	2%	2%	100%
Поставио твоје снимке или фотографије против твоје воље	N	1286	109	40	29	1464
	%	88%	7%	3%	2%	100%
Представљао се као да је ти	N	1290	111	32	29	1463
	%	88%	8%	2%	2%	100%

Графикон 29: Други облици дигиталног насиља којима су ученици средње школе били изложени у последњих годину дана

Изложеност дигиталном узнемиравању. Збирно посматрано, од укупног броја испитане деце, њих 66% је доживело бар један од 11 наведених облика дигиталног насиља, при чему је 23% деце је доживело само један од тих облика насиља, 16% је доживело два облика насиља, а 27% три или више облика насиља. Ова збирна угроженост дигиталним насиљем није била повезана ни са величином места, ни са полом ни са узрастом ученика.

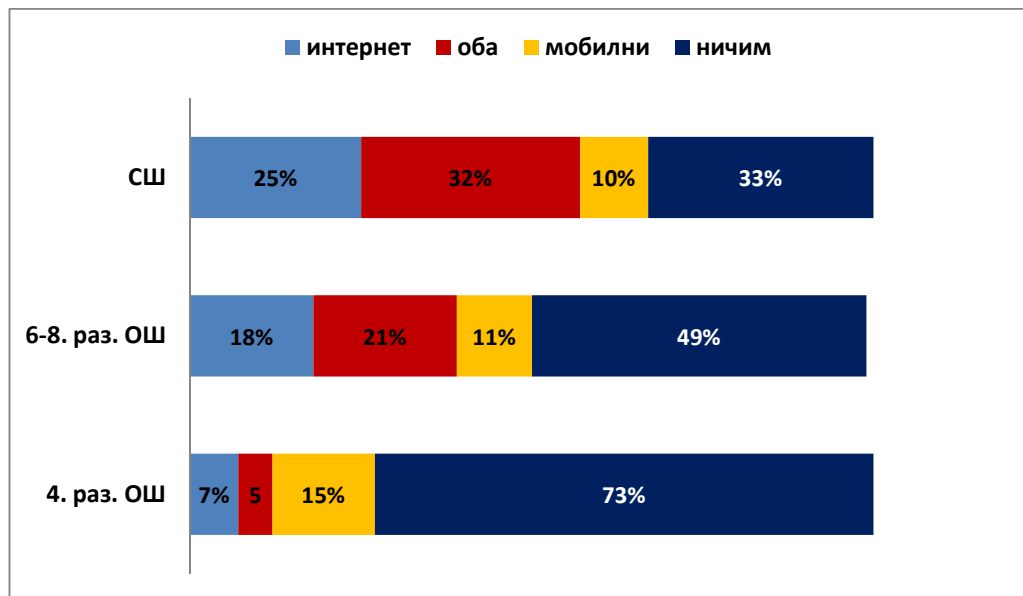
Ако упоредимо угроженост преко мобилног или преко интернета (овога пута представљеног преко 9 могућих облика угрожавања) на овом узрасту је нешто више присутно угрожавање интернетом (56%) него мобилним (42%). 10% деце је доживело само насиље преко мобилног, 25% само преко интернета, 32% и једно и друго, 33% ни једно ни друго.

Две трећине средњошколаца је у протеклих годину дана бар једном доживело неки облик дигиталног насиља. Њих 42% је било узнемиравано путем мобилних а 56% путем интернета.

Изложеност дигиталном насиљу и узраст

Подаци о укупној изложености дигиталном насиљу (путем мобилног телефона или путем интернета) сумирани су на следећем графикону.

Графикон 30: Укупна изложеност дигиталном насиљу и узраст

Ако поредимо ученике свих узраста, од 4. основне до 4. средње школе, можемо закључити да са узрастом расте учесталост дигиталног насиља, од 36% угрожених међу млађим основношколцима до 77% међу средњошколцима. Повећава се и угроженост преко

интернета и преко мобилног телефона (узнемирујућим позивима и СМС порукама), при чему угрожавање путем интернета све више доминира у односу на угрожавање путем мобилног.

Са узрастом константно расте број ученика изложених дигиталном насиљу. Угрожавање путем интернета све више доминира у односу на угрожавање путем мобилног телефона.

Повезаност ризичног понашања и изложености насиљу. Да ли је склоност ка ризичном понашању повезана са чешћом изложеношћу насиљу? Ризично понашање, како смо га дефинисали, не носи са собом искључиво ризик од насиља, али носи и тај ризик. Корелирањем скорa који су ученици добили на учесталости ризичног понашања и учесталости изложености дигиталном насиљу утврдили смо значајну позитивну повезаност: више насиља су доживела деца која су склонија ризичнијем понашању ($r = .40$, $p = .000$). Ова веза је била нешто израженија међу девојчицама ($r = .43$) него међу дечацима ($r = .38$).

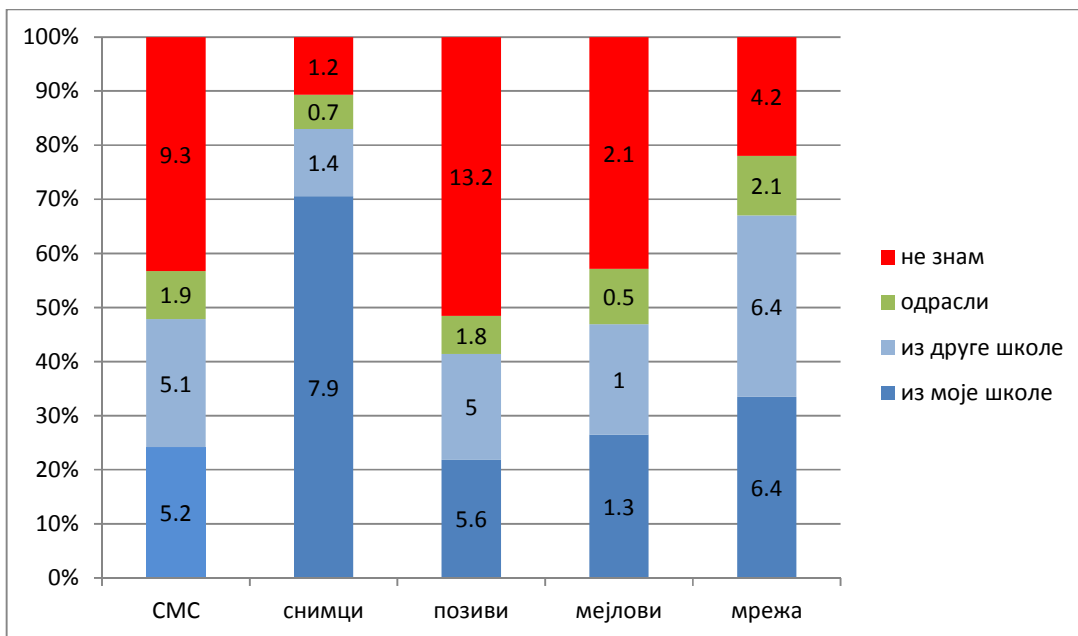
Што већа склоност ризичном понашању, то већа изложеност дигиталном насиљу.

Ко су, по мишљењу ученика, били починиоци дигиталног насиља? Ученици који су доживели неки облик дигиталног насиља требало је и да наведу да ли знају ко је био починилац и, ако знају, да наведу ког је пола, као и то да ли је то неко одрасли, неки вршњак из њихове школе или из друге школе. Ученички одговори на та питања дати су приликом приказа сваког појединачног облика насиља, а сада су на једном месту приказани одговори за свих пет облика насиља. На графиконима 31 и 32 приказани су проценти појединачних одговора и њихова процентуална заступљеност унутар групе која је доживела неки облик насиља.

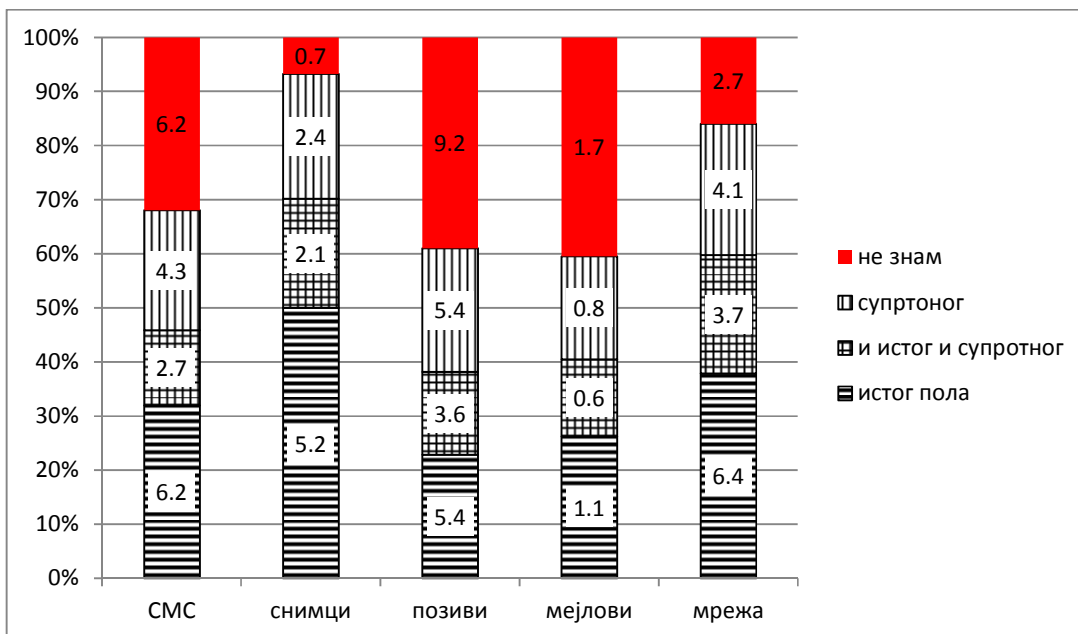
Ученици углавном знају ко су они који их узнемиравају. Најмање су познати они који зову телефоном или шаљу узнемиравајуће СМС поруке – у око половине случајева ученици не знају ко стоји иза тих узнемиравања. С друге стране, код снимања камером и узнемиравања на социјалним мрежама деца углавном знају ко то ради. То су, као што видимо, вршњаци и у врло ретким случајевима одрасли (у овим графиконима, 1% односи се на око 30 ученика). Сем код снимања, где су актери највећим делом из његове школе (вероватно се у тим случајевима најчешће ради о снимању унутар школе и школског дворишта), у свим осталим случајевима актери су, по мишљењу ученика, подједнако деца из школе и деца ван њихове школе. То би значило да се вероватно у половини тих случајева узнемиравања не ради о школском насиљу у строгом смислу, јер се радило о комуникацији са децом коју ученици познају ван школе и могуће је да су ученици овом узнемиравању (мислимо на СМС поруке и телефонске позиве, јер се узнемиравање на интернету одиграло преко компјутера а видели смо да ученици ретко користе школске компјутере) били изложени ван простора школе.

Што се тиче пола починиоца, види се да, у случајевима где деца мисле да знају ко је починилац, пол починиоца не игра неку битну улогу (мислимо на то да ли је истог или различитог пола, а не да ли је дечак или девојчица, што не знамо), с тим да се насилна интеракција ипак нешто чешће одиграва међу ученицима истог пола.

Графикон 31: Мишљење ученика ко су били насилници

Графикон 32: Мишљење ученика ког су пола били насилници

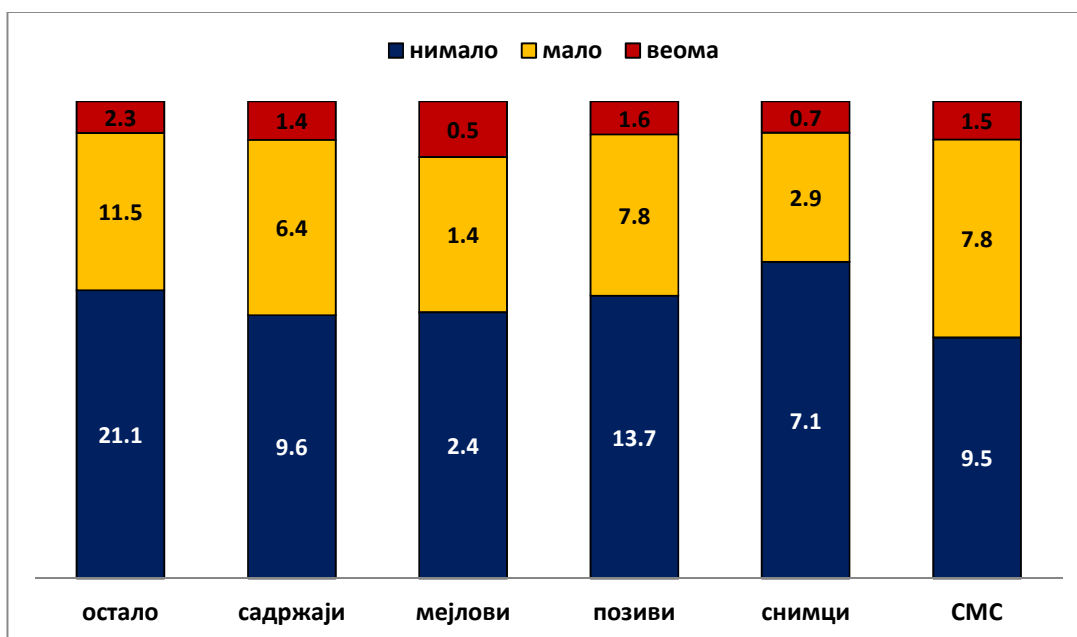
Колико дигитална узнемиравања заиста узнемире ученике? У испитивању дигиталног насиља полази се од тога да различити облици дигиталног насиља (узнемиравања) имају за циљ да узнемире децу којима су упућени, као и да заиста имају такав ефекат. Облици електронског узнемиравања, међутим, не морају да имају подједнако узнемирујући ефекат,

нити исти ефекат на сву децу. Зато смо уз сваки облик узнемиравања питали ученик који су то доживели колико су их ти конкретни случајеви електронског насиља које су доживели заиста узнемирили. Ученици су могли да одговоре да их то није уопште узнемирило, да их је узнемирило али не много, или да их је веома узнемирило.

Ако се издвоје они ученици који су доживели поједине облике узнемиравања, види се да бар половина њих изјављује да их то уопште није узнемирило. Најмање узнемирујући су били снимци (узнемирили су 3,6% деце, што је отприлике две трећине деце која су то доживела (њих 10,7%), а највише узнемирујуће СМС поруке (то не мора нужно да значи да је та врста комуникације мање узнемирујућа, већ да су конкретне поруке те врсте биле мање узнемирујуће).

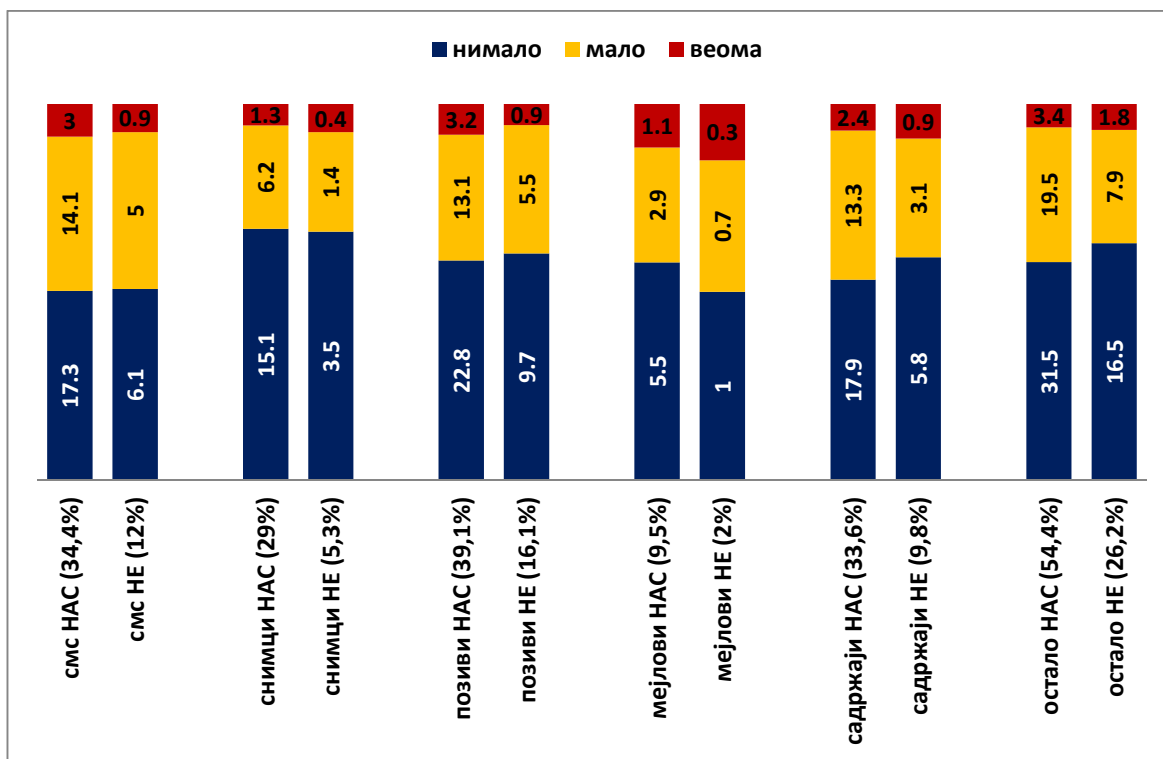
Интензитет узнемирености појединим облицима електронског насиља приказан је на следећем графику.

Графикон 33: Интензитет узнемирености појединачним облицима електронског насиља

Да ли су више узнемирени они који су насилници или они који никад нису били насилни? На графику 32 (из процената уписаних уз групе) се види да се насилнима ово знатно чешће дешавало. Насилни су нешто мање узнемирени у случају мејлова, а нешто више узнемирени у случају разног садржаја и осталог, али те разлике нису велике.

Графикон 34: Интензитет узнемирености - разлике између насилника и оних који никада нису били насилни

УЧЕНИЦИ КАО НАСИЛНИЦИ

Осим што смо их питали да ли су и колико често у последњих годину дана били жртве дигиталног насиља, од ученика смо тражили и да процене колико пута су се они сами нашли у улози насилника. Ево како су ученици одговорили.

УЧЕНИЦИ ОСНОВНЕ ШКОЛЕ: ЧЕТВРТИ РАЗРЕД

Табела 44: Самопроцене ученика о сопственом насилном понашању (ученици 4. разреда основне школе)

		ниједном	једном	два-три пута	више пута	УКУПНО ⁶
Узнемиравање СМС порукама	N	747	15	0	1	763
	%	98%	2%	0%	0%	100%
Снимање мобилним телефоном или камером	N	721	25	3	3	752
	%	96%	3%	0,4%	0,4%	100%
Узнемиравање телефонским позивима	N	737	16	4	2	759
	%	97%	2%	1%	0%	100%
Узнемиравање на интернету	N	646	23	4	3	676
	%	96%	3%	1%	0%	100%

⁶ У колони је дат број ученика који су дали валидне одговоре (нису укључени ученици који су дали невалидне одговоре и они који нису одговорили на питање).

Ученици су спремнији да признају да су били жртве дигиталног узнемиравања него да су они сами узнемиравали друге. Највећи број ученика четвртог разреда основне школе ниједном до сада није узнемиравао своје вршњаке путем дигиталних уређаја. С обзиром да је овај податак заснован на самопроценама ученика, реално би било очекивати да је више ученика који су у протеклих годину узнемиравали своје вршњаке на наведене начине (поготову ако се осврнемо на податке о броју жртава).

Узнемиравање на интернету и снимање мобилним телефоном било је спремно да призна 4% најмлађих основаца. Према подацима, више је ученика који су спремни да признају да су се само једном насилно понашали (3%) него оних који признају да систематски узнемиравају друге (1%) телефоном, камером или на интернету. У сваком случају, поготову када је реч о дигиталном насиљу, не би требало потценити озбиљност појединачних насилних инцидената.

Све облике дигиталног узнемиравања чешће су, према сопственим изјавама, чинили дечаци него девојчице: узнемиравање на интернету – 9% дечака и 3% девојчица, снимање мобилним или камером – 7% дечака и 3% девојчица, узнемиравање телефонским позивима – 5% дечака и 3% девојчица и узнемиравање СМС порукама – 4% дечака и 3% девојчица.

Збирно посматрано, бар једном се насилно понашало 10% ученика, од тога 7% је испољило само један облик насиља. Дечаци су били нешто више склони дигиталном насиљу (ниједном се није насилно понашало 93% девојчица и 85% дечака). Угрожавању су били склонији слабији ученици ($r=-0.20$, $p=0.000$). Деца из већих и мањих места су била подједнако склона дигиталном насиљу.

Сваки десети ученик 4. разреда ОШ је током годину дана испољио бар један облик дигиталног насиља.

► УЧЕНИЦИ ОСНОВНЕ ШКОЛЕ: СТАРИЈИ РАЗРЕДИ (ШЕСТИ И ОСМИ)

И старији основци, исто као и млађи, чешће су били у улози жртве него у улози починиоца дигиталног насиља.

Табела 45: Самопроцене ученика о сопственом насилном понашању (ученици старијих разреда основне школе)

		ниједном	једном	два-три пута	више пута	УКУПНО
Узнемиравање СМС порукама	N	1358	65	22	11	1456
	%	93%	4%	2%	1%	100%
Снимање мобилним телефоном или камером	N	1399	42	6	8	1455
	%	96%	3%	0%	1%	100%
Узнемиравање телефонским позивима	N	1356	51	28	16	1451
	%	93%	4%	2%	1%	100%
Узнемиравање мејловима	N	1365	14	6	2	1387
	%	98%	1%	1%	0%	100%
Узнемиравање на социјалним мрежама	N	1323	41	22	12	1398
	%	94%	3%	2%	1%	100%

		ниједном	1-2 пута	3-5 пута	више од 5 пута	УКУПНО
Стављање нечије слике/ снимка без пристанка	N	1272	56	15	14	1357
	%	94%	4%	1%	1%	100%
Коришћење налога без пристанка	N	1210	89	29	29	1357
	%	89%	7%	2%	2%	100%
Јавно коментарисање на социјалној мрежи	N	1197	115	20	28	1360
	%	88%	8%	2%	2%	100%
Отварање налога на нечије име	N	1255	76	11	23	1365
	%	92%	6%	1%	2%	100%

Највећи број ученика 6. и 8. разреда (њих 11% односно 12%) били су спремни да признају да су једном или више пута давали увредљиве коментаре на социјалној мрежи и користили нечији налог без његовог пристанка. 7% ученика је једном (4%) или више пута (2%) узнемиравали и вређали друге путем телефона (позивима или СМС порукама), а нешто мање ученика (6%) признало је узнемиравање других на социјалним мрежама. Ово су облици дигиталног насиља које трпи највише старијих основаца.

Снимање мобилним телефоном или камером, једном или више пута, признало је 4% или 56 ученика (на овај вид узнемиравања пожалило се 9% ученика). Најмање ученика је признало да су узнемиравали друге путем мејла, али, као што смо видели када смо приказивали податке о изложености дигиталном насиљу, електронска пошта је најмање заступљен вид комуникације међу младима.

Осмаци су чешће него шестаци: узнемиравали друге телефонским позивима (9% према 4%), СМС порукама (8% према 6%), на социјалној мрежи (7% према 4%) и снимали друге камером (6% према 2%). Подједнако шестака и осмака (2%) слало је узнемирујуће мејлове другима.

Своје насилно понашање ученици објашњавају различитим разлозима: шала или зезање, досада, љубав, љутња, самоодбрана, жеља за осветом итд.

- *Радио сам из чисте освете према бившој • то сам урадила јер је та особа без моје дозволе ставила моју слику и није је хтела обрисати • слала сам, али не прва, само сам се бранила • вратила сам другарици увреде • враћам мило за драго, истом мером • другу са којим сам одрастао зато што ме је тог дана вређао • хтела сам да покажем тој особи како је узнемиравати друге, нисам имала лошу намеру • зато што није хтео да престане да ми шаље неке поруке као нпр. Ђао, како си...*
- *Мало сам га зезао • па зафркавао сам неке другове из школе из чисте досаде • шала • порука је била шаљиве природе, али она је то озбиљно схватила • то су биле смешне слике, ништа озбиљно • једном сам хтела да се нашалим с другарицом, лажно сам се представила и причала са њом • другарица и ја смо то радиле из шале, али нисмо вређале никог • хтела сам да се нашалим са другом и звала га са скривеног броја • мало сам се смејала па сам хтела да се и други смеју некој смешној слици, потезу*

- Љубав је у питању • јер ми се та особа свиђала • ја и моја другарица смо снимиле једног дечка који је био фин и слadak • само ако је у питању особа која ми се свиђа • обично су то момци који ми се свиђају, па ћутим и то...
- Била сам љута, али то није било ништа ружно, ни много увредљиво • било је пре два месеца, па сам сликала другарицу са којом сам била у свађи • да би га мало уплашио • зато сто смо се препирали и осетила сам неправду
- Из досаде, ништа нисам рекла што би другог повредило

Неки ученици не знају разлог, а доста их је поновило да се до сада нису насилно понашали.

Укупно 28% старијих основаца (32% дечака и 25% девојчица) је испољило бар један од понуђених девет облика угрожавања других - њих 16% један облик, 6% два, а 6% три и више облика. Угрожавању других били су нешто склонији дечаци ($r=-0,07$, $p=0,007$) и слабији ученици ($r=-0,08$, $p=0,009$), док величина места није имала утицаја.

28% старијих основаца (32% дечака и 25% девојчица) је током годину дана испољило бар један облик дигиталног насиља.

► УЧЕНИЦИ СРЕДЊЕ ШКОЛЕ (ДРУГИ, ТРЕЋИ И ЧЕТВРТИ РАЗРЕД)

Ученици средње школе још ређе су него основци били спремни да признају насилно понашање у комуникацији путем дигиталних медија.

Табела 46: Самопроцене ученика о сопственом насилном понашању (ученици средње школе)

		ниједном	једном	два-три пута	више пута	УКУПНО
Узнемиравање СМС порукама	N	1381	59	41	19	1500
	%	92%	4%	3%	1%	100%
Снимање мобилним телефоном или камером	N	1414	40	30	16	1500
	%	94%	3%	2%	1%	100%
Узнемиравање телефонским позивима	N	1419	37	23	27	1506
	%	94%	2%	2%	2%	100%
Узнемиравање мејловима	N	1442	20	4	3	1469
	%	98%	2%	0%	0%	100%
Узнемиравање на социјалним мрежама	N	1406	38	21	13	1478
	%	95%	3%	1%	1%	100%

		ниједном	1-2 пута	3-5 пута	више од 5 пута	УКУПНО
Стављање нечије слике/ снимка без пристанка	N	1340	63	16	34	1453
	%	92%	4%	1%	2%	100%
Коришћење налога без пристанка	N	1263	132	21	38	1454
	%	87%	9%	1%	3%	100%
Јавно коментарисање на социјалној мрежи	N	1232	133	34	56	1455
	%	85%	9%	2%	4%	100%
Отварање налога на нечије име	N	1374	58	4	22	1458
	%	94%	4%	0%	2%	100%

Средњошколци су најчешће давали увредљиве коментаре на социјалној мрежи (15%) и користили нечији налог без пристанка (13%). После тога, највише средњошколаца (8%) је признало да су неке послали увредљиву или узнемирујућу СМС поруку преко мобилног телефона или стављали нечије слике или снимке на интернет без пристанка. Подсетимо се, из улоге жртве на овај облик насиља пожалила се скоро једна четвртина ученика из узорка (23%). У узнемиравању СМС порукама предњаче трећаци (20% их је признало властито насилно понашање), док међу ученицима 2. и 4. разреда нема разлике (7% признаје да су слали СМС поруке увредљивог садржаја).

Да су повремено или често узнемиравали друге телефонским позивима или снимањем признало је 6% ученика средње школе.

И код ученика средње школе, узнемиравање мејловима је најређи облик дигиталног узнемиравања (2% ученика се тако понашало само једном, а 7 ученика више пута)

И старије ученике смо питали за разлоге узнемиравања других. Приказаћемо и њихове одговоре:

- *Када су они мене, па сам вређао истом мером • ако ме неко вређа преко порука или коментара, враћам истом мером • када ме неко нервира ја га индиректно исмевам • сваки пут са разлогом, углавном самоодбрана речима • због тога што је износио неистине о мени које су јако озбиљне • зато што ми је та особа напакувала • једној девојци из основне, јер ме је оговарала и причала свашта о мени • зато што је дирао оно што је моје • радила сам како би се бранила и покушавала да им кажем да ме оставе на миру!*
- *Бранио сам друга • зато што не дозвољавам да ми било ко вређа моје најмилије • дирао ми је другарицу па сам му узвратио комплиментима и претњама • само сам упозоравао неког дечака због сигурности моје сестре • морао сам, смарао ми девојку • приватна ствар, штитио породицу*
- *То и сад радим, пишем анонимна питања на форумима, јер ми је досадно! Било ми је заиста досадно • било је пре пар месеци, звала сам и ћутала, само зато што сам имала минуте и јер ми је било досадно*
- *Желео да задобијем пажњу особе супротног пола слањем порука и недогледним дописивањем • звала сам дечка са скривеног броја • бившег дечка, да му чујем глас*
- *Вређање на националној, верској и тако тим основама*
- *Из шале. Није писало ништа крајње увредљиво или узнемиравајуће • шала, пуштала сам песме и певала, ћутала или се смејала • звао сам ради забаве, а та особа је знала ко је и схватила то као шалу • ма то су биле форе са друштвом, ништа страшно • представљао се као Че Гевара из шаљивих разлога • Па ништа глупирао сам се. Редовно то радимо. Али само са добрим друговима, они се не љуте • звао другове у касне сате из забаве • звала непознате бројеве и шалила се без икаквих псовки или увреда • из шале се представимо другу да смо из полиције и после му кажемо да смо ми • на журкама, снимао сам пијане другаре како се зезају, сутрадан се сви смејемо али то нико не показујем • то је било из шале, али тај снимак сам избрисао када ме је он лепо замолио*

- *Дахтао сам јер ми је јадан живот*

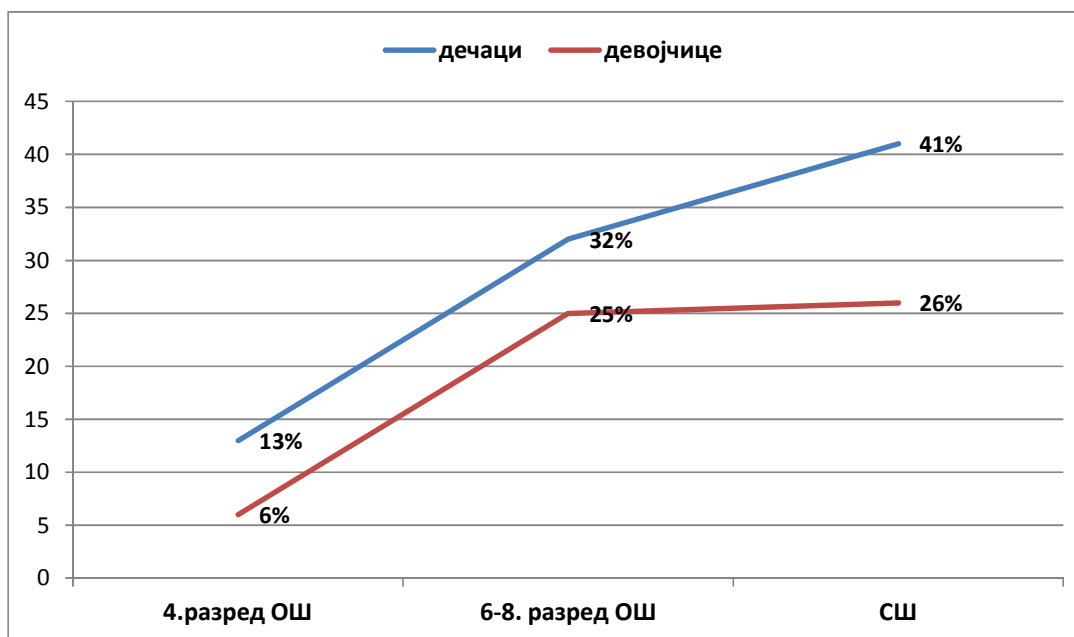
Средњошколци наводе сличне разлоге као и основци. Међутим, код њих се спомиње вређање на верској и националној основи и заштита других (пријатеља, чланова породице, девојке/момка), док се код ученика основне школе ови разлози не спомињу.

Укупно 33% средњошколаца (41% дечака и 26% девојчица) је током годину дана бар једном испољило дигитално насиље. Узнемиравању других су били склонији дечаци ($r = -0,22$, $p = 0,000$) и слабији ученици ($r = -0,11$, $p = 0,000$). Величина места и узраст детета нису били у корелацији са скором узнемиравања.

Трећина средњошколаца је током годину дана бар једном испољила неки облик дигиталног насиља.

Дигитално узнемиравање и узраст. Посматрано за сва три узраста заједно, видљиво је да је вршење дигиталног насиља све учесталије, и да су на свим узрастима дечаци склонији овом насиљу од девојчица.

Графикон 35: Повезаност вршења дигиталног насиља са полом и узрастом

Склоност узнемиравању других била је нешто више изражена код оних који приступају интернету из интернет кафеа ($r = -0,15$) или са рачунара друга/другарице ($r = -0,12$), што сугерише да ово понашање деци изгледа привлачније када су у друштву и даље од кућног окружења. Што је дете чешће користило интернет, то је чешће извештавало и о угрожености ($r = 0,15$) и о угрожавању ($r = 0,11$).

Утицај родитеља на степен узнемиравања других. Узнемиравање других путем интернета (изостављено је узнемиравање мобилним телефоном) било је повезано са надзором родитеља, али су те везе врло слабе. Тако, мање су узнемиривали друге ученици чији се родитељи, по изјавама деце, више труде да сазнају шта раде на интернету ($r = -0,06$), више им говоре шта могу да раде када су на интернету ($r = -0,08$), више их упозоравају на могуће опасности ($r = -0,12$). Учесталост узнемиравања, међутим, није била повезана са одговорима родитеља о том колико се труде да знају шта деца раде на интернету и колико надзиру коришћење интернета.

Међусобна повезаност различитих облика насиља

Повезаност класичног и дигиталног насиља. Из истраживања која су обухватала и класичне облике насиља и дигитално насиље види се да постоји преклапање између ова два вида насиља. Другим речима, деца која су више угрожена класичним облицима насиља биће чешће угрожена и дигиталним насиљем, и деца која се чешће служе класичним насиљем чешће ће посезати и са дигиталним насиљем. Релативно је мали број оне деце која једино у дигиталном свету постају жртве или насилници. Тако, Олвеус (Olweus, 2012) саопштава да су, у истраживањима у САД, вршеним у периоду 2007-2010. на узорку ученика 6-8. разреда, од ученика који су били изложени дигиталном насиљу њих 88% било изложено и класичним облицима насиља, као и да је међу ученицима који су били сајбер-насилници њих 88% били и „класични“ насилници.

У нашем истраживању, подударане класичног и дигиталног насиља било је знатно мање. У групи старијих основаца и средњошколаца, међу децом која су била изложена дигиталном насиљу њих 79,4% је било изложено и класичном насиљу, што значи да је сваки пети био изложен само дигиталном насиљу. Међу сајбер-насилницима, њих 56,5% су били и „класични“ насилници - дакле, половина се служила само дигиталним насиљем. Међу класичним насилницима, само 36% се служило и дигиталним насиљем.

На најмлађем узрасту, неподударане класичног и дигиталног насиља било је још изразитије. Од деце која су била изложена дигиталном насиљу њих 51,3% је било изложено и класичном насиљу. Међу онима који су били дигитални насилници, њих 55% су били и класични насилници. Међу децом која су била насилна на класичан начин, само њих 30% је прибегло и дигиталном насиљу.

Корелације између класичног и дигиталног насиља у низу истраживања по правилу јесу позитивне и значајне, али не толике да би се могло говорити о поклапању ова два вида насиља. У једној студији (Petren et al, 2010) корелација између класичне и дигиталне виктимизације износила је 0,24 а између класичног и дигиталног насилништва 0,28. У другој студији (Bonnano & Humei, 2013), корелација дигиталне виктимизације са три облика класичне виктимизације кретала се од 0,18 до 0,21.

У нашем истраживању, за све ученике је израчунат скор угрожености и скор угрожавања, који показује колико често су они лично били жртве односно актери различитих облика дигиталног насиља. Уз то, ученици су давали и глобалну самопроцену колико често су били угрожени класичним облицима насиља и колико су често сами прибегавали класичним

облицима насиља. Корелације између класичног и дигиталног насиља дате су у следећој табели.

Табела 47: Повезаност различитих облика трпљења и вршења насиља

КОРЕЛАЦИЈЕ:	4. разред ОШ	6. и 8. разред ОШ	2-4. разред СШ	ШБН
дигитална угроженост - класична угроженост	0,22	0,39	0,33	0,26
дигитално угрожавање - класично угрожавање	0,36	0,41	0,26	0,26

Напомена: све корелације су значајне на нивоу 0,000.

Дакле, и у нашем истраживању утврђена је значајна повезаност између изложености класичном и дигиталном насиљу, као и између класичног и дигиталног насилништва. Такве значајне повезаности утврђене су и у истраживању „Школа без насиља“ (последња колона) рађеног на узрасту 5-8. разреда основних школа у Србији, с тим што је дигитално насиље обухватило само насиље мобилним телефоном (сликање, позиви, СМС).

Класично и дигитално насиље су међусобно повезани. Деца изложена класичним облицима насиља чешће ће бити и жртве дигиталног насиља. Деца склона класичном насилништву чешће ће бити склона и дигиталном насилништву.

Очигледно је да, бар у нашем испитивању, дигитално насиље јесте посебна врста насиља која се не подудара са класичним насиљем. То је, уосталом, разумљиво и када имамо у виду жртве и насилнике. Да би неко био дигитални насилник, он најпре мора да поседује дигиталне уређаје, да уме да се њима служи, да (ако жели да остане анониман) уме да избегне надзор одаслих и обезбеди анонимност. Дигитално насилништво је погодно за децу која би желела да нашкоде другоме али се уздржавају од класичног насиља јер не желе да буду видљиви. Такође, жртве дигиталног насиља су најчешће, мада не обавезно, деца која јесу са насилником у дигиталној комуникацији, или се барем служе дигиталним уређајима. Низ фактора ће неку децу која желе да нашкоде другоме усмеравати да пре буду класични насилници или пре буду дигитални насилници, а исто важи и за жртве насиља.

С друге стране, очигледно је да дигитални уређаји деци пружају могућност да постојеће образце комуникације лицем-у-лице пренесу и у област дигиталне комуникације, да постојеће социјалне односе одржавају и у сајбер простору. У том смислу, дигитално насилништво је изведено из истих мотивација и социјалних релација из којих и класично насилништво, с тим што оно додаје неке своје специфичности. Из тога следи да смањивање дигиталног насилништва захтева рад на побољшању комуникације међу децом, што би довело до смањења класичних, па самим тим и дигиталних облика насиља.

Повезаност насилништва и виктимизације. Ранија истраживања класичних облика вршњачког насиља, код нас и у свету, показују да су деца насилници чешће и жртве насиља (Bizumic et al, 2009; Schwartz et al, 1997; Veenstra et al, 2005). Значајна повезаност насилништва и виктимизације редовно је добијана и у испитивањима дигиталног насиља, по правилу и виша него у случају класичног насиља. У једној студији (Perren et al, 2010) корелација између насилништва и виктимизације у области дигиталног насиља износила је

0,35, а у области класичног насиља 0,16. У другој студији (Vonnano & Hymel, 2013), корелација између изложености дигиталном насиљу и дигиталног насилништва била је 0,39.

У нашем истраживању, као што се види из наредне табеле, повезаност између угрожености и угрожавања је на свим узрастима била јака, и чак израженија него у споменутим иностраним истраживањима. На свим узрастима, постоји висока вероватноћа да ученици који угрожавају друге дигиталним насиљем и сами буду они који су угрожени дигиталним насиљем. Такође, деца која су склона класичном угрожавању других склонија су и дигиталном угрожавању и деца која су чешће жртве класичног насиља чешће су и жртве дигиталног насиља.

Табела 48: Повезаност различитих облика трљења и вршења насиља

КОРЕЛАЦИЈЕ:	1. разред ОШ	6. и 8. разред ОШ	2-4. разред СШ	ШБН
дигитална угроженост – дигитално угрожавање	0,42	0,51	0,46	0,27
класична угроженост - класично угрожавање	0,35	0,47	0,50	0,34

Напомена: све корелације су значајне на нивоу 0,000.

Деца склонија дигиталном насиљу чешће су и изложена дигиталном насиљу.

„Дигитална компетентност“ и укљученост у дигитално насиље Израчунат је за млађе ученике скор на основу тога колико знају разне ствари на интернету. Изражено преко линеарних корелација, ученици са више знања били су и нешто више угрожени (0,16) и склонији угрожавању (0,15).

И за старије ученике израчунат је сличан скор, на основу тога колико знају да предузму различите мере заштите на интернету. Они који имају више знања чешће су угрожавали друге (0,17) и чешће су били угрожени (0,22). Знање мање корелира са појединачним облицима угрожавања, највише са узнемиравањем на социјалним мрежама (0,08) па телефонским позивима (0,07) и СМС порукама (0,06). Величина корелације остаје иста и кад се контролише узраст ученика. Није постојала веза са класичном виктимизацијом (0,02) и била је слаба позитивна веза са класичним насиљем (0,10). Везе између дигиталне компетентности и укључености у дигитално насиље јесу биле статистички значајне, али и ниског интензитета.

Деца са већом дигиталном компетентношћу била су нешто склонија дигиталном насиљу и нешто чешће изложена дигиталном насиљу.

Предиктори дигиталне угрожености и дигиталног угрожавања

Угроженост дигиталним насиљем као и угрожавање дигиталним насиљем могу бити повезани с низом других фактора обухваћених нашим испитивањем, и, као што је у резултатима спомињано, негде је веза потврђена а негде не. С обзиром на број ових фактора

и чињеницу да су неки од њих у мањој или већој међусобној вези, настојали смо да јаснију слику о њиховом утицају на дигитално насиље добијемо поступком линеарне регресије. Анализа је вршена на узорку ученика старијих разреда основне школе и средњошколаца.

Предиктори дигиталне угрожености. Најпре смо испитивали истовремени утицај већег броја варијабли на угроженост дигиталним насиљем, помоћу регресионе анализе. Предикторска варијабла је била скор угрожености (рачунат преко броја испитиваних облика дигиталног насиља које је ученик бар једном доживео (скор се кретао од 0 до 10). Независне варијабле су биле: пол ученика, узраст (број година), величина места, образовање оца, образовање мајке, школски успех (изражен просечном оценом), родитељско коришћење интернета, процена родитељске дигиталне компетентности, учесталост коришћења интернета, дигитална компетентност ученика, опажена брига родитеља о дететовој безбедности на интернету и угроженост класичним насиљем.

Набројане независне варијабле су објашњавале око 20% варијансе у степену угрожености ($R=0,44$, $R^2=0,19$). образовање родитеља, величина места и опажена дигитална компетентност родитеља нису били значајни предиктори дететове виктимизације. Најзначајнији предиктор је била дететова угроженост класичним насиљем, што говори да је дигитална комуникација у великој мери одсликава односе који су успостављени у директној комуникацији. Значајно је и да већој угрожености води не само дуже бављење на интернету, већ и већа дигитална компетентност. Угроженији су били старији ученици, као и ученици слабијег школског успеха, дечаци више него девојчице. Деца која су изјављивала да њихови родитељи више брину о дететовој сигурности и више надзиру време проведено на интернету била су мање угрожена.

Табела 49: Предиктори угрожености дигиталним насиљем

	β коеф.	t	стат. знач.
(константа)		-,814	,416
пол	,043	1,963	,050
узраст	,110	3,743	,000
школски успех	-,060	-2,591	,010
образовање мајке	-,010	-,400	,689
образовање оца	,016	,635	,525
величина места	,018	,671	,502
Да ли неко од твојих родитеља користи интернет?	-,047	-2,060	,040
Колико твоји родитељи знају да користе рачунар и интернет?	-,041	-1,720	,086
Колико често користиш интернет?	,069	2,970	,003
дигитална компетентност	,151	6,362	,000
опажена брига родитеља	-,057	-2,399	,017
класична виктимизација	,357	16,671	,000

Предиктори дигиталног угрожавања. Помоћу регресионе анализе испитали смо и утицај већег броја варијабли на степен угрожавања других дигиталним насиљем. Предикторска варијабла је била скор угрожавања (рачунат преко броја испитиваних облика дигиталног насиља које је ученик бар једном учинио - скор се кретао од 0 до 10). Независне варијабле су овде биле: пол ученика, узраст (број година), величина места, образовање оца, образовање мајке, школски успех (изражен просечном оценом), родитељско коришћење интернета, процена родитељске дигиталне компетентности, учесталост коришћења интернета, дигитална компетентност ученика, опажена брига родитеља о дететовој безбедности на интернету и вршење класичног насиља.

Набројане независне варијабле су објашњавале око 16% варијансе у степену угрожености ($R=0,40$, $R^2=0,16$). образовање родитеља и њихова опажена дигитална компетентност нису били значајни предиктори дететовог дигиталног насилништва. Значајан предиктор овог пута није био ни узраст ученика ни учесталост коришћења интернета. Најзначајнији предиктор је била дететова склоност класичном насилништву, што још убедљивије говори о повезаности класичне и дигиталне комуникације. Деца која су изјављивала да њихови родитељи више брину о дететовој сигурности и више надзиру време проведено на интернету била су мање угрожена. Значајни предиктори дечјег насилништва били су пол детета (дечаци су чешће насилници), школски успех (слабији ученици су чешће насилници), и, у мањој мери, величина места. Учесталост коришћења интернета и дигитална компетентност такође су били предиктори израженијег дигиталног насилништва.

Табела 50: Предиктори угрожавања дигиталним насиљем

	β коеф.	t	стат. знач.
(константа)		1,469	,142
пол	-,088	-3,934	,000
узраст	,043	1,428	,153
школски успех	-,095	-4,020	,000
образовање мајке	,045	1,721	,086
образовање оца	,021	,806	,420
величина места	,060	2,242	,025
Да ли неко од твојих родитеља користи интернет?	-,044	-1,903	,057
Колико твоји родитељи знају да користе рачунар и интернет?	-,003	-,132	,895
Колико често користиш интернет?	,032	1,362	,173
дигитална компетентност	,082	3,390	,001
опажена брига родитеља	-,099	-4,058	,000
класично насилништво	,306	14,037	,000

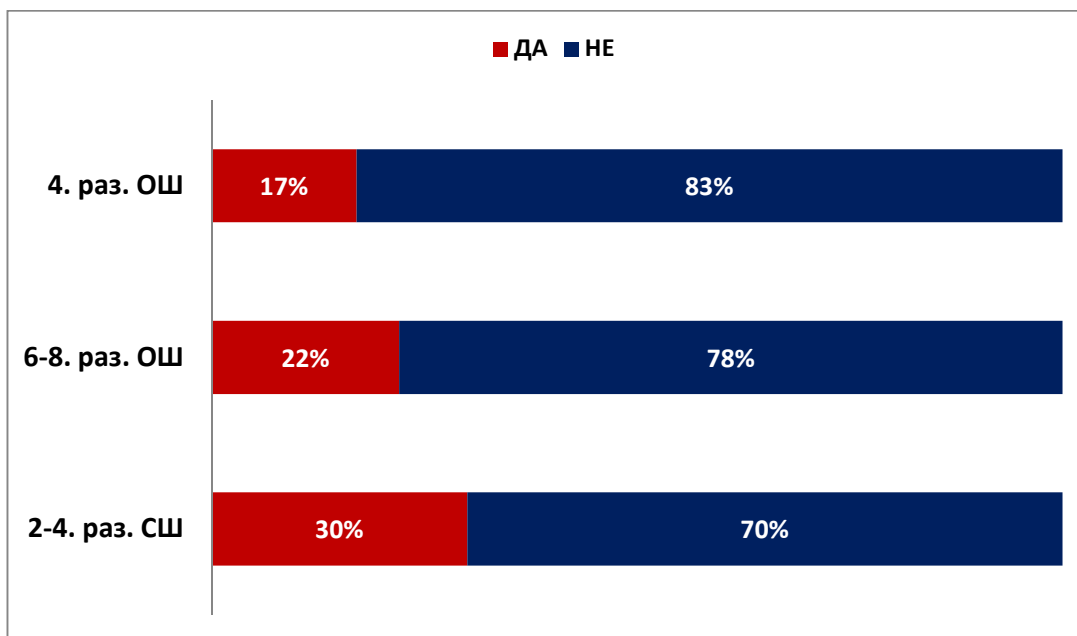

УЧЕНИЦИ КАО СВЕДОЦИ ДИГИТАЛНОГ НАСИЉА

У претходним анализама смо изнели податке о томе колико су се пута у последњих годину дана ученици нашли у улози жртве дигиталног насиља и у улози насилника. Осим у ове две улоге, ученици су се могли наћи и у улози сведока дигиталног насиља.

Ученицима из свих узрачних група поставили смо исто питање: да ли су чули, или видели на интернету, да је неко од њихових другова или другарица трпео неке од облика дигиталног узнемиравања (доживео неку непријатност од стране других путем телефона или рачунара)?

Графикон 36: Ученици као сведоци дигиталног насиља

Што су ученици старији, то је у њиховом окружењу више присутно дигитално насиље. Међу осамнаестогодишњацима је број оних који су сведоци дигиталног насиља скоро дупло већи него међу десетогодишњацима, и достиже ниво од 30%.

Приказаћемо детаљније одговоре сваке узрачне категорије понаособ.

► УЧЕНИЦИ ОСНОВНЕ ШКОЛЕ: ЧЕТВРТИ РАЗРЕД

Већина (83%) ученика четвртог разреда основне школе нису видели нити чули да је неко од њихових вршњака узнемираван путем телефона или рачунара. Ипак, 14% или 54 девојчице и 19% или 70 дечака је искусило овако нешто, односно били су сведоци дигиталног насиља.

Ученици су најчешће били сведоци прављења лажних профила на Фејсбуку и узнемиравања њихових вршњака телефонским позивима и СМС порукама.

Ево дословно наведених одговора ученика:

- Мојој другарици је неко направио лажан профил на Фејсбуку • наш друг је ставио полни орган наше другарице на интернет • мојој другарици је нека девојка написала да је сељанка, ја сам је заблокирала • неко је увређивао мог друга намерно и претио да ће да га туче • неке особе су звале моје пријатеље а ја сам по том питању рекао учитељици шта се десило • они су узели телефон и звали неке људе и свашта им причали • мојој сестри су слали узнемирујуће поруке • мој друг је добио поруку у којој је био вређан, и одмах сам рекла родитељима • претили су мојој другарици, нисам ником рекла

У оваквим ситуацијама неки ученици пријаве насиље родитељима или учитељици, неки стану у заштиту тако што се обрете самом насилнику, или теше своје другове/другарице, али, има и оних који ништа не раде.

► УЧЕНИЦИ ОСНОВНЕ ШКОЛЕ: СТАРИЈИ РАЗРЕДИ (ШЕСТИ И ОСМИ)

Ученици старијих разреда основне школе чешће су били сведоци дигиталног насиља него ученици 4. разреда основне школе. Скоро четвртина девојчица (23%) и нешто мање дечака (21%) видели су или чули да су њихови другови и другарице доживели непријатности у комуникацији с другима путем телефона или рачунара.

Табела 51: Ученици старијих разреда основне школе као сведоци дигиталног насиља (разлике међу половима и разредима)

		да		не		укупно	
		N	%	N	%	N	%
6. разред	дечаци	59	16%	319	84%	378	100%
	девојчице	56	17%	281	83%	337	100%
	сви	115	16%	600	84%	715	100%
8. разред	дечаци	92	26%	256	74%	348	100%
	девојчице	102	29%	254	71%	356	100%
	сви	194	28%	510	72%	704	100%

Ученици 8. разреда су чешће били сведоци дигиталног узнемиравања него ученици 6. разреда (28% према 16%). Ова разлика је статистички значајна ($\chi^2=26.5$; $p=0.000$).

Девојчице су нешто чешће од дечака биле виновници узнемиравања њихових вршњака, међутим, разлика није статистички значајна.

► УЧЕНИЦИ СРЕДЊЕ ШКОЛЕ (ДРУГИ, ТРЕЋИ И ЧЕТВРТИ)

Ученици средње школе још су чешће били сведоци дигиталног узнемиравања него ученици основне школе.

Табела 52: Ученици средње школе као сведоци дигиталног насиља (разлике међу половима и разредима)

		да		не		укупно	
		N	%	N	%	N	%
2. разред	дечаџи	88	26%	253	74%	341	100%
	девојџице	135	32%	281	68%	416	100%
	сви	223	30%	534	70%	757	100%
3. разред	дечаџи	31	41%	44	59%	75	100%
	девојџице	14	39%	22	61%	36	100%
	сви	45	40%	36	60%	81	100%
4. разред	дечаџи	77	30%	181	70%	258	100%
	девојџице	102	29%	248	71%	350	100%
	сви	179	29%	429	71%	608	100%

И овде смо, као и у претходне две анализе (изложеност насиљу и вршење насиља) добили податак да су ученици 3. разреда највише погођени дигиталним насиљем.

Ако поредимо ученике основне и средње школе можемо да закључимо да постоје разлике у учесталости сведочења насилног понашања, али не и у начину манифестовања насиља.

Зато ћемо одговоре на питање шта се тачно десило и шта су они урадили по том питању приказати обједињено за обе групе ученика.

О каквим се облицима узнемиравања радило?

У највећем броју случајева радило се о **узнемиравању на социјалним мрежама**:

- *Хаковање профила • неко јој је открио шифру и са њеног профила вређао све њене пријатеље • друг из одељења је стављао увредљиве слике на Фејс • на Фејсбуку су исмевали особу • особа се правила да је славан уметник и стављала је туђе слике без дозволе, јавили смо администраторима сајта да уклоне профил и блокирају ту особу • ширио неистине на профилу мог друга на социјалној мрежи • анонимна особа је писала непријатне ствари о мојој другарици • отварање новог профила без другаричине дозволе • мој друг је снимао другог друга и убацио га је на YouTube • поставили су слику девојџице која је била гола • популарније, умишљене особе исмевају изглед других, а ја поред тих коментара исмејаној особи напишем да је лепа • мог друга су вређали, псовали, претили да ће га избости ножем, а ја сам сведочио за њега • једној мојој другарици која је носила протезу су стављали слике козе са протезом • провалили су јој шифру и написали да је бела коза • на другарицином профилу потписивали се погрдним именима • ништа нисам урадио, али дечко је позвао мију другарицу да изађу иако га она никада није видела • преко Фејсбука убацију слике те особе и прераде преко Фотошопа • вређање на Формспринг-у • слање захтева за пријатељство на социјалној мрежи од стране особа које су доста старије и немају никакве валидне податке о свом постојању, а и покушавају да ступе у контакт са децом • причала ми другарица да је неку девојку из њене школе силовао неки дечко из њене школе кога је упознала преко интернета*

• мојој другарици су коментарисали фотографије, а коментари су били ужасно непријатни • стављали су слике на Вукајлију са увредљивим текстом, обавестио сам ту особу • неко је користио слике друга за профил, пријавили смо га и профил је угашен • против воље појединаца поставили су клип на интернет на којем се јасно види како је та особа малтретира • па неки човек јој је слао свашта, а она му је одговарала и то дописивање с њим ју је доста слудело, али сад је све ОК • вређање по националној основи, нисам ништа урадио.

Како су се ученици понашали у тим ситуацијама?

Неки ученици показују другарску солидарност и то на различите начине (подучавају их како да се технички заштите, саветују им да пријаве родитељима, саосећају са њима, пружају им подршку и разумевање), други су пасивни посматрачи (зато што не желе или не знају на који начин да помогну) а трећи се супротстављају нападачима и штите жртву, али на неконструктиван начин (узвраћају силом, претњама и сл.).

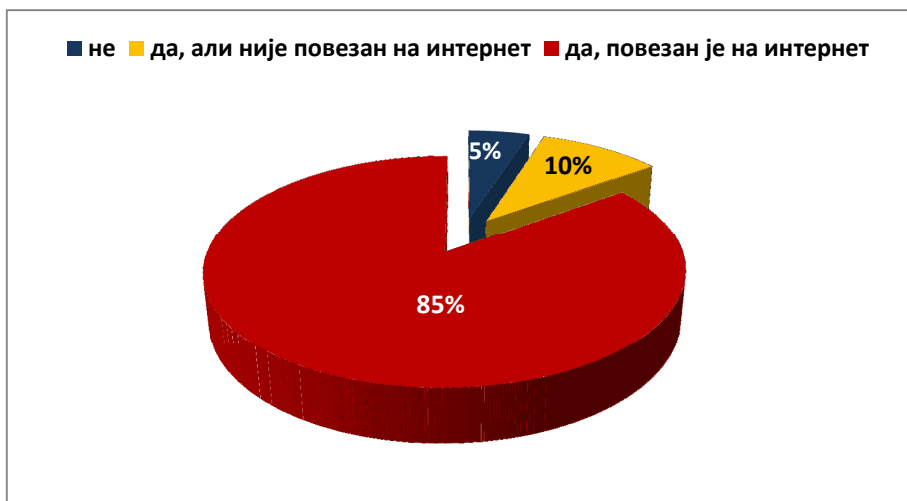
- Покушао сам да помогнем • одбранио сам га • причали смо са њеним родитељима, рекли су да не брине, а отац јој је радник МУП-а • покушао сам да им помогнем да откријемо ко је та особа • помогао сам им да те особе блокирају • показао сам му како се блокирају позиви • обавестио сам друге пријатеље да припазе • рекла сам старијим особама • обратила се другу и рекла да каже родитељима • покушавала сам да смирим другарицу и убеђивала је да то није велика ствар, није прави живот • рекла сам особи која је узнемиравана да пита за помоћ неког старијег • бранила сам свог друга и другарицу
- Ништа нисам урадила • чуо сам, али нисам се удубљивао • ништа, нећу да се мешам у такве ствари • ништа нисам предузео, само смо познаници на мрежи
- Шта да урадим, немоћна сам по том питању!?
- не знам како бих помогла
- Опсовао сам им све по списку • тукли смо их • претили смо им батинама

РОДИТЕЉИ

Коришћење дигиталних технологија

Већина родитеља из узорка (95%) изјављују да имају рачунар код куће (96% средње школе, 94% основне), док рачунар са интернет везом поседује 89% родитеља средњошколаца и нешто мање, 82%, родитеља основаца. Слично су одговорили и ученици: 97% ученика средње и 95% ученика основне школе имају рачунар код куће.

Графикон 37: Поседовање рачунара код куће

Сви родитељи који имају могућност да приступе интернету са кућног рачунара, то и чине. Међутим, постоје разлике у учесталости коришћења интернета. У последњих годину дана половина родитеља користи интернет свакодневно (26%) или скоро свакодневно (25%). Једна петина родитеља (22%) интернету приступа једном до два пута недељно. Врло ретко (једном до два пута месечно или још ређе) интернет користи 14% а никада 13% родитеља.

Интернету се најчешће приступа са кућног рачунара (78% испитаника), али, постоји и мањи број родитеља који интернету приступају са рачунара на послу (24%) или са свог мобилног телефона (15%). И родитељи и наставници знатно ређе приступају интернету са мобилног телефона него што то чине ученици.

Да млади знају више о електронској технологији него њихови родитељи, и да су зато често у могућности да је користе без страха да ће их родитељи контролисати или открити у случају да је злоупотребљавају, потврђују и резултати овог истраживања (како одговори родитеља, тако и одговори ученика).

Половина родитеља из узорка (49%) процењује своје вештине коришћења рачунара и интернета као одличне или сасвим солидне. Ипак, 410 испитаника (14% мајки и 12% очева из узорка) не користи ни рачунар ни интернет, а више од трећине родитеља (37%) поседују само најосновније вештине и нису самостални у коришћењу рачунара и интернета.

Графикон 38: Родитељске вештине коришћења рачунара и интернета

За 2 897 породица могли смо да видимо ко у њима користи интернет.

Табела 53: Коришћење интернета у породицама

	нико	само родитељ	само дете	обоје
4. разред ОШ	4%	9%	7%	80%
6.и 8. разред ОШ	3%	4%	9%	84%
СШ	2%	1%	15%	82%

Ако истовремено узмемо у обзир два податка - да, са узрастом детета, има све више породица у којима интернет користи само дете, и да проценат домаћинастава које у нашем узорку има рачунар знатно премаша проценат домаћинастава са рачунаром у општој популацији (а разлика је у томе што су у нашем узорку сва домаћинства са децом а у популацији нису), намеће се закључак да родитељи великим делом набављају рачунар да би служио деци.

Шта деца по мишљењу родитеља раде на интернету

А колико родитељи познају своју децу, да ли су упућени у то колико често и у које сврхе њихова деца користе интернет?

Родитељи сматрају да су добро упућени у то шта њихова деца раде на интернету (само 1% родитеља из узорка, 30 испитаника, не мисли овако). Међутим, када смо их питали колико често настоје да сазнају шта им деца раде на интернету они одговарају овако: скоро никада 10%, само када дете много времена проводи на интернету 19%, у већини случајева 26% и скоро увек 45%.

Више од две трећине родитеља (71%) мисли да њихова деца користе интернет свакодневно или скоро свакодневно (и то 87% родитеља средњошколаца и 62% родитеља основаца). Када је реч о средњошколцима, процене родитеља углавном се слажу са одговорима ученика, али, основци, према сопственим изјавама, чешће користе интернет него што то

њихови родитељи мисле (90% средњошколаца и 80% основаца изјавило је да користи интернет свакодневно или скоро свакодневно).

Ево како су родитељи одговорили на питање: *По вашем мишљењу, шта Ваше дете најчешће ради када је на интернету?*

Табела 54: Шта деца раде када су на интернету – родитељска перспектива

		никада	више пута месечно или ређе	више пута недељно	свакодневно или скоро свакодневно
Уче и сазнају нешто ново, уче за школу	основне	13%	44%	35%	8%
	средње	8%	35%	39%	18%
Размењују поруке преко електронске поште (e-mail)	основне	58%	18%	13%	11%
	средње	32%	23%	18%	27%
Снимају музику, серије, филмове са интернета на рачунар	основне	47%	30%	16%	6%
	средње	18%	37%	27%	18%
Гледају спотове, серије, филмове на интернету	основне	22%	35%	27%	16%
	средње	10%	29%	33%	28%
Играју игрице	основне	14%	26%	30%	29%
	средње	30%	27%	21%	22%
Претражују веб странице и траже занимљивости	основне	32%	35%	22%	11%
	средње	10%	32%	35%	23%
Траже готове задатке (нпр. лектуру, семинарске радове и сл.)	основне	60%	31%	7%	2%
	средње	31%	48%	14%	6%
Посећују форуме	основне	81%	14%	3%	1%
	средње	53%	31%	10%	6%
Читају и пишу блогове	основне	86%	9%	3%	2%
	средње	69%	19%	6%	6%
Посећују социјалне мреже (Facebook, Мусрасе и др.)	основне	27%	18%	23%	31%
	средње	11%	10%	17%	61%
Причају преко четова (Google chat, Yahoo, MSN, Skype и др.)	основне	51%	20%	16%	13%
	средње	28%	22%	20%	30%
Посећују интернет странице са садржајима непримереним њиховом узрасту	основне	91%	7%	1%	1%
	средње	84%	11%	3%	2%

Судећи према добијеним подацима, а имајући у виду одговоре деце, родитељи константно потцењују учесталост свих наведених активности деце на интернету (сем писања мејлова), било да им је сврха образовање, забава или комуникација. Наставници су прецењивали релативну учесталост играња игрица (1. место по учесталости на њиховој а 5. место на ученичкој листи), а потцењивали релативну учесталост сурфовања (7. место на њиховој а 3. на ученичкој листи) и учења (9. место на њиховој а 4. на ученичкој листи).

Рангови учесталости појединих активности, добијени на основу одговора старијих ученика, високо корелирају са ранг-листом добијеном на основу процена родитеља (Спирманов $\rho=0,92$), што показује да родитељи одлично познају шта деца чешће а шта ређе раде на интернету. Процене наставника су биле мање тачне ($\rho=0,64$), и зависиле су од компјутерског знања наставника. Процене наставника који се слабо разумеју у рачунаре

корелирале су са понашањем ученика $r=0,36$, а процене оних који се одлично разумеју $r=0,71$. Слагање између процена родитеља и наставника износило је $r=0,73$.

Треба напоменути да висока корелација између збирно добијених ранг-листа не значи нужно да родитељи одлично процењују колико често њихово дете упражњава појединачне активности на интернету. Корелације између одговора деце и процене њихових родитеља за сваку активност понаособ кретале су се у интервалу од 0,30 до 0,54. Најмање слагање је било у проценама комуникације мејловима и читању блогова, а највеће слагање је било у процени играња игрица, посећивања социјалних мрежа и четовања.

Табела 55: Ранг листе реалне и процењене учесталости појединих активности ученика на интернету

	млађи ученици 4. и 6. ОШ	старији ученици 2-3. СШ	родитељи млађих	родитељи старијих	наставници
Посећује социјалне мреже (Facebook, Myspace и др.)	1	1	4	1	2
Гледа спотове, серије, филмове на интернету	2	2	3	2	3
Претражује веб странице и тражи занимљивости	4	3	5	5	7
Учи и сазнаје нешто ново, учи за школу	5	4	2	3	9
Игра игрице	3	7	1	4	1
Прича преко четова	6	6	6	6	5
Снима музику, серије, филмове са интернета на рачунар	7	5	7	7	4
Размењује поруке преко електронске поште	8	8	8	8	6
Тражи готове задатке (лектиру, семинарске радове и сл.)	9	9	9	9	8
Посећује форуме	10	10	10-11	10	10
Чита и пише блокове	11	11	10-11	11	11

Напомена: активности су поређане према учесталости на узорку свих ученика.

Скоро сви родитељи за себе мисле да знају да ли њихово дете има или не профил на социјалној мрежи (само је 1% оних који то не знају). По мишљењу родитеља, 11% средњошколаца и 29% основаца нема свој профил на социјалној мрежи (из перспективе ученика још је мање оних који немају профил на социјалној мрежи). Скоро половина родитеља ученика средње школе (45%) и још мање родитеља ученика основне школе (14%) не приступа профилима свог детета, већ питају дете оно што их занима. Али, има и оних који повремено (15%) или често (8%) траже од детета да им покаже свој профил, или чак имају корисничко име и шифру па сами приступају дететовом профилима (9% средње школе, 29% основне). Само 13% родитеља основаца и исто толико родитеља средњошколаца пријатељи су својој деци на социјалној мрежи (деца су дала другачије податке, и, по њиховим одговорима, више је родитеља (27%) који имају статус пријатеља на мрежи: 20%

средњошколаца и 34% старијих основаца је рекло да су им родитељи пријатељи на социјалној мрежи). Ако спаримо одговоре деце и њихових родитеља, добија се прилично непоклапање: сваком петом детету које је рекло да му је родитељ пријатељ, родитељ је рекао да му није пријатељ, а сваком петом детету које је рекло да му родитељ није пријатељ родитељ је рекао да му јесте пријатељ. (Размимоилажење можда једним делом настаје из формулације питања. Родитељи су, мада у контексту питања о дететовом профилу, питани да ли им је дете пријатељ на социјалној мрежи, па су могли да имају у виду свој а не дететов профил.)

Значајно питање је да ли је родитељева контрола социјалне мреже повезана са степеном дететове виктимизације или насилништва на социјалној мрежи. Одговор на то питање могуће је потражити на подзорку деце и родитеља где имамо спарене упитнике деце и једног од родитеља. На питању 13Р родитељи су могли да се изјасне о различитим начинима увида шта дете ради на социјалној мрежи: да ли повремено или често тражи од детета да му покаже профил, или зна његово корисничко име и шифру, да ли су он и дете пријатељи на социјалној мрежи, да ли пита дете о детаљима кји га интересују. Међутим, ниједан одговор, тј. ниједан начин увида у то шта дете ради на социјалној мрежи) није био повезан ни са ученичким скором насилништва ни са скором виктимизације на социјалној мрежи, ни на једном узрасту (највеће корелације су биле око 0,06).

Изложеност деце ризицима на интернету

Родитељи су свесни ризика које са собом носи коришћење савремених средстава за комуникацију. Чак 92% родитеља мисли да су деца на интернету изложена бројним ризицима (само 7% родитеља не слаже се са овом тврдњом). Ипак, по мишљењу већине испитаних родитеља (85%), опасности са којима се деца сусрећу на улици могу озбиљније да их угрозе него опасности које их вребају на интернету. Родитељи имају поверења у своју децу, чак 83% родитеља верује да је њихово дете довољно опрезно и способно да избегне могуће опасности на интернету, а само једна трећина родитеља (35%) се плаши да њихово дете неће бити у стању да препозна опасности на интернету и да се адекватно заштити од њих. Притом, пол родитеља не игра битну улогу, а старији родитељи имају више поверења у своју децу ($r=0,15$). Корелације са образовањем родитеља и степеном коришћења рачунара су негде статистички значајне, али практично неважне (крећу се око 0,05). Родитељи се разилазе са наставницима и по овом питању.

Информисаност родитеља о трпљењу дигиталног насиља од стране деце

У анализама о изложености ученика различитим облицима дигиталног насиља видели смо да има деце која су трпела узнемиравање али о томе нису обавестила своје родитеље.

Сада ћемо видети и шта родитељи кажу, колико често су им се, у последњих годину дана, деца обраћала због узнемиравања путем телефона или рачунара.

У следећој табели приказаћемо одговоре родитеља на питање: *Колико Вас је пута у последњих годину дана дете информисало о следећим ситуацијама?*

Табела 56: Изложеност деце узнемиравању путем телефона и интернета – информисање родитеља

		никад	1-2 пута	3-5 пута	више од 5 пута
Добило је узнемирујућу или увредљиву СМС поруку преко мобилног телефона	основне	94%	5%	0%	0%
	средње	94%	5%	1%	1%
Неко га је снимао мобилним телефоном и камером против њихове воље и тај снимак слао другима	основне	99%	1%	0%	0%
	средње	99%	1%	0%	0%
Неко га је узнемиравао телефонским позивима	основне	93%	5%	1%	1%
	средње	93%	5%	1%	1%
Неко га је узнемиравао путем мејла	основне	98%	2%	0%	0%
	средње	98%	2%	0%	0%
Неко се у комуникацији с њим (на интернету) претварао да је друга особа (другог узраста, интересовања итд.)	основне	95%	4%	0%	0%
	средње	96%	3%	1%	0%
Неко је на интернет страницама (на блогу, свом профилу и сл.) постављао неистине и увреде на његов рачун	основне	95%	4%	1%	0%
	средње	97%	2%	0%	1%
Неко је постављао његове снимке или фотографије против његове воље	основне	97%	3%	0%	0%
	средње	97%	3%	0%	0%
Неко се на интернету лажно представљао као оно	основне	96%	3%	0%	0%
	средње	96%	3%	0%	0%

Број родитеља који су изјавили да су их деца информисала о дигиталном узнемиравању прилично је мањи од броја деце која су изјавила да су доживела узнемиравање. Потребно је охрабрити децу да пријављују насиље родитељима, као и наставницима, чак и када се оно не понавља.

Информисаност родитеља није реалан показатељ изложености деце наведеним облицима дигиталног насиља. Врло је вероватно да нека деца, из страха да ће им родитељи забранити коришћење телефона, рачунара и интернета, не информишу родитеље о ономе што им се дешава, нити им се обраћају за помоћ. Забрана употребе ових средстава за комуникацију може да осујети децу исто, ако не и више, него трпљење узнемиравања.

Спарени упитници родитеља и детета омогућују нам да одговоре родитеља да ли су их деца информисала о појединим облицима насиља упоредимо не само са распрострањеношћу појединих облика насиља већ и директније, са одговорима деце да ли су информисала своје родитеље. За сваки појединачан облик насиља издвојили смо децу која су тај облик насиља доживела, а онда укрстили дечје договоре на питање да ли су то саопштили родитељима и родитељске одговоре на питање да ли су их деца о томе информисала.

Показује се да је далеко већи број деце која каже да су се жалила родитељима него број родитеља који то потврђује. Ова разлика је врло упадљива и постоји за све облике насиља. Грешка постоји и у другом смеру - да родитељи кажу да су их деца информисала а деца - која су тај облик насиља доживела - кажу да их нису информисала, али тек за око 15-так процената деце која су наводно ћутала родитељи саопштавају да су информисана. Супротан

смер разлике је много упадљивији. Међу децом која кажу да су известили родитеље о узнемиравању СМС-ом 61% каже да им деца никада то нису рекла, међу 24 детета који кажу да су известили родитеље о снимању камером само један родитељ то потврђује, код узнемиравања телефоном проценат таквог неподударана је 62% а код узнемиравања мејлом 77%. Међу децом која су доживела узнемиравање на интернету и рекла да су о томе обавестили родитеље чак 83% не наводи да их је дете информисало о било ком облику насиља на интернету. Разлика може да настане зато што родитељи заборављају да су им деца о томе говорила, или се деца у ствари нису у тој мери поверавала родитељима или су њихове поруке те природе биле слабе и непримећене и родитељи их нису озбиљно схватили.

Сагласност информација коју дају деца и родитељи

На неколико питања, на којима о истоме информишу и деца и њихови родитељи, могли смо да утврдимо колика је сагласност између њихових одговора. Показује се да сагласност није савршена. За децу која кажу да имају профил на социјалној мрежи то потврђује 94% њихових родитеља, али за децу која кажу да немају профил 32% њихових родитеља каже да имају профил. Њих 7% (укупно 19) чак каже да зна корисничко име и шифру.

И у групи деце која каже да родитељи не знају да имају профил (има их само 57), и у групи која каже да родитељи знају, подједнак број родитеља (11% одн. 13%) погрешно каже да њихово дете нема профил.

У 17% случајева постоји несагласност око тога знају ли родитељи корисничко име. у 10% случајева родитељи кажу да знају а деца поричу, у 7% случајева деца кажу да родитељи знају а родитељи кажу да не знају.

Да ли родитељи примењују техничке мере заштите? То тврди 16% родитеља., а то мисли 31% деце. Поклапање у 71% случајева. У 22% случајева деца потврђују а родитељи поричу, а у 7% случајева родитељи потврђују а деца поричу (дакле, деца приказују родитеље компетентнијим него што су). Корелација на ОШ узрасту је 0,19 а на старијем узрасту 0,32.

Дететова процена да ли се родитељи труде да сазнају шта дете ради на интернету (п21.1) и родитељева процена (п12Р). 52% деце каже да се родитељи не труде да сазнају, док само 12% родитеља каже да се скоро никад не труди да сазна. Родитељски одговори указују на већи труд него дечји.

Мере које родитељи предузимају у случају узнемиравања детета

Шта родитељи раде и како се понашају у ситуацијама када их деца обавесте да су узнемиравана путем телефона и путем интернета?

Графикон 39: Реакција родитеља у ситуацијама када их деца информишу да су узнемиравана путем телефона

Графикон 40: Реакција родитеља у ситуацијама када их деца информишу да су узнемиравана путем интернета

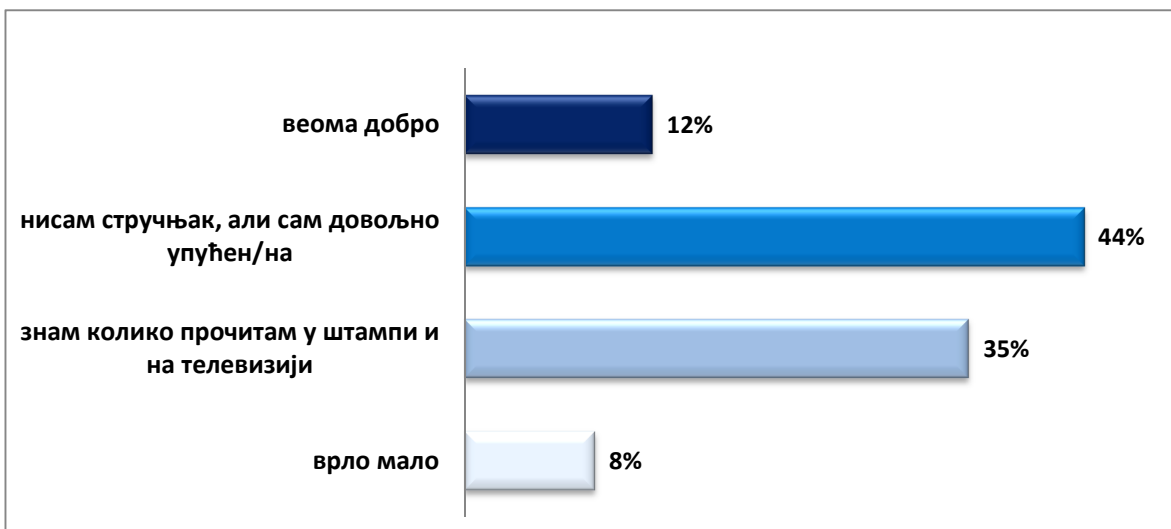
Добра вест је да је мало (1%) пасивних родитеља, оних који ништа не предузимају у ситуацији када их деца информишу да трпе узнемиравање путем дигиталних уређаја. Добро је и то што родитељи не предузимају рестриктивне мере (1% родитеља у средњим и 2% у основним школама је детету забранило коришћење интернета). Забрана коришћења интернета, као што смо већ рекли, није адекватна мера у ситуацијама изложености деце узнемиравању на интернету. Ова мера, осим што осујећује децу, штетна је за њихов развој. Није мали број родитеља који саветују својој деци да не обраћају пажњу на узнемиравање. Игнорисање дигиталног насиља не можемо уврстити у безбедно понашање. Постоји низ конструктивнијих начина на које родитељи могу и треба да реагују у оваквим ситуацијама.

Родитељи би требало да предузму низ превентивних мера пре него што се дигитално насиље уопште догоди. Као што показују резултати неких страних истраживања, позитивна родитељска укљученост повезана је са мањим присуством дигиталног насиља међу децом и адолесцентима.

Нема сумње да је веома важно правовремено обучити децу безбедном коришћењу мобилних телефона и рачунара и преузимању одговорности за сопствено понашање. Али, да би могли да информишу и обуче своју децу, сами родитељи морају бити информисани и обучени.

Видели смо како родитељи процењују своје вештине коришћења рачунара и интернета, а сада ћемо видети и како процењују своју информисаност о дигиталном насиљу.

Графикон 41: Информисаност родитеља о дигиталном насиљу

Чак 104 родитеља (3%) није одговорило на питање колико су информисани о дигиталном насиљу, док је 21 испитаник (1%) дао невалидан одговор. Нешто више од половине родитеља (56%) сматрају да су добро обавештени о врстама дигиталног насиља и мерама за његову превенцију. Међутим, није мали број оних који су признали да су недовољно упућени у овај проблем (43%).

Видели смо како се родитељи понашају када сазнају да су им деца угрожена дигиталним насиљем. А да ли родитељи нешто предузимају како би заштитили своју децу од узнемиравања на интернету пре него што се оно деси?

Неки родитељи (9%), с обзиром на то да се и сами недовољно разумеју у рачунаре и интернет, признају да не знају како да заштите своје дете од злоупотребе интернета. Други врше надзор над дететом тако што му ограничавају време које проводи на интернету (чешће су то родитељи основаца 45%, него средњошколаца 21%) или остају у дететовој близини док је оно на интернету (24% родитеља основаца и 8% родитеља средњошколаца). Само 16% родитеља прибегава примени техничких мера заштите: онемогућавају деци да приступе сајтовима који нису примерени њиховом узрасту, инсталирају антивирус и антиспам програме и сл.

Изгледа да родитељи, када је реч о заштити деце од злоупотребе интернета, чешће имају васпитну него едукативну улогу. Само једна петина родитеља (22%) подучава своје дете како да претражује интернет и упућује га у могућности које интернет пружа. У заједничким активностима на интернету учествује још мање родитеља (19% родитеља основаца и 11% родитеља средњошколаца). Судаћи према добијеним подацима, највећи број родитеља (60%) начелно упозорава своју децу на могуће ризике на интернету, али је мало оних који им дају конкретне смернице (само 38% родитеља разговара са дететом шта да ради када га неко узнемирава на интернету).

Када ученици саопштавају колико њихови родитељи предузимају различите превентивне мере (види Табелу 16), учесталост заштитних мера изгледа већа него када о томе говоре сами родитељи. Могуће је да је у многим случајевима родитељске упитнике попуњавао она од родитеља који је мање компетентан и не пружа подршку детету, док је дете приликом свог одговарања тада имало на уму оног другог родитеља.

Улога школе у решавању проблема дигиталног насиља

Школа има неоспорну улогу у превенцији и решавању проблема дигиталног насиља. Није мали број испитаних родитеља (447 особа или 16%) који сматрају да је школа коју похађа њихово дете потпуно немоћна да се суочи са проблемом дигиталног насиља. Ипак, више од половине родитеља (54%) не дели овакво мишљење.

Охрабрујуће је то што три четвртине родитеља (74%) има свест о томе да сама школа не може много да учини на превенцији и смањењу проблема дигиталног насиља и што схватају значај сопствене улоге у том процесу (са оваквим схватањем сложило се 63% наставника). Нешто више од трећине родитеља има пуно поверење у своју школу и у њене капацитете за решавање проблема дигиталног насиља.

Графикон 42: Капацитети школе за превенцију и решавање проблема дигиталног насиља

Родитељска очекивања од школе су велика. Погледајмо податке у табели која следи.

Табела 57: Улога школе у превенцији и решавању проблема дигиталног насиља

	не слажем се	нисам сигуран/на	слажем се	просечан скор ⁷
Школа би требало да уведе јаснија правила коришћења интернета и мобилног телефона у школској средини.	6%	10%	84%	4,19
Школа недовољно информише ученике о ризицима и мерама заштите од дигиталног насиља.	17%	32%	51%	3,61
Школа мора да осигура подршку ученицима који су угрожени дигиталним насиљем, чак и ако се оно деси ван школе.	8%	16%	76%	4,09
Школа не треба да се меша у то о чему и како ученици комуницирају преко мобилних телефона и рачунара када су ван школе.	50%	26%	24%	2,63
Школа би требало да упозна родитеље са степеном присуства дигиталног насиља, као и са мерама заштите.	4%	6%	90%	4,29

Скоро три четвртине родитеља (71%) желе да их школа више него до сада информише о дигиталном насиљу, ризицима и заштити.

⁷ Родитељи су на петостепеној скали означавали у којој мери се слажу са наведеним тврдњама (1- уопште се не слажем а 5 - потпуно се слажем); виши просечан скор указује на виши степен слагања са датом тврдњом

НАСТАВНИЦИ

Коришћење дигиталних уређаја

Већина наставника (95%) има рачунар код куће. Рачунар и интернет не користи 70 наставника из узорка (5%). Скоро половина наставника (45%) поседује само основне вештине рада на рачунару и интернету или се добро служи, али ипак повремено тражи помоћ искусније особе (у овој групи има више наставница - 48%, него наставника - 35%). Скоро трећина испитаних наставника (30%) самостално се користи рачунаром и интернетом, односно знају онолико колико им је потребно, док петина наставника (20%) одлично процењује своје вештине служења рачунаром и интернетом (у овој групи више је наставника - 32%, него наставница - 16%).

Да ли су и на који начин повезани дужина наставничког стажа и процена властитих компетенција коришћења рачунара и интернета? Према подацима, постоји негативна и статистички значајна корелација између ове две варијабле ($r=-0.368$; $p=.000$). Као што смо могли да претпоставимо, што наставници дуже раде у настави, тј. што су старији, то слабије процењују своје рачунарске вештине.

Графикон 43: Наставничке вештине коришћења рачунара и интернета

Дакле, када је реч о самопроцени рачунарских вештина, наставници су у предности у односу на наставнице (просечна оцена на скали од 1 до 5 за наставнике је 3,55, за наставнице 3,22). Утврђена је негативна, слаба, али статистички значајна корелација између пола и вештина коришћења рачунара ($r=-0.086$; $p=.001$).

Приступ интернету са кућног рачунара има 88% наставника. Више од трећине наставника (36%) приступа интернету са школског рачунара, а петина (20%) са свог мобилног телефона. Наставници знатно ређе приступају интернету са мобилног телефона него што то чине њихови ученици (78% средњошколаца и 65% основаца).

Свакодневно или скоро свакодневно интернету приступа 69% наставника (исто толико средњошколаца), једном до два пута недељно 16%, једном до два пута месечно 6%, а ређе од једном месечно 4% наставника.

Шта деца по мишљењу наставника раде на интернету

Шта, по мишљењу наставника, већина ученика раде када су на интернету? Погледајмо податке у табели која следи:

Табела 58: Начини коришћења интернета од стране ученика – наставничка перспектива

		никад	понекад	често
Уче и сазнају нешто ново, уче за школу	основне	9%	83%	8%
	средње	14%	79%	7%
Размењују поруке преко електронске поште (e-mail)	основне	16%	37%	47%
	средње	5%	35%	60%
Снимају музику, серије, филмове са интернета на рачунар	основне	8%	38%	54%
	средње	1%	25%	73%
Гледају спотове, серије, филмове на интернету	основне	3%	35%	62%
	средње	2%	22%	76%
Играју игре	основне	1%	7%	92%
	средње	1%	15%	84%
Претражују веб странице и траже занимљивости	основне	12%	67%	21%
	средње	5%	64%	31%
Траже готове задатке (нпр. лектуру, семинарске радове и сл.)	основне	20%	55%	25%
	средње	5%	59%	35%
Посећују форуме	основне	46%	40%	14%
	средње	15%	66%	19%
Читају и пишу блогове	основне	54%	35%	11%
	средње	32%	55%	13%
Посећују социјалне мреже (Facebook, Myspace и др.)	основне	7%	19%	74%
	средње	1%	7%	92%
Причају преко четова (Google chat, Yahoo, MSN, Skype и др.)	основне	11%	37%	52%
	средње	1%	28%	70%
Посећују интернет странице са садржајима непримереним њиховом узрасту	основне	13%	62%	25%
	средње	4%	60%	36%

По мишљењу наставника основне школе, већина њихових ученика када су на интернету играју игре (99% наставника се са овим сложило), гледају спотове, филмове (97% наставника), посећују социјалне мреже (93% наставника), снимају музику, серије, филмове (92%), причају преко четова (89%). Ученици основне школе најређе читају и пишу блогове и посећују форуме, мада, приближно половина ученика, по мишљењу наставника, повремено или често, користи интернет и у ове сврхе.

Ученици средње школе чешће него основци користе интернет за скоро све овде наведене активности (изузетак су играње игрица и учење за школу, у чему, по процени наставника, предњаче основци).

Чак 99% средњошколских наставника мисли да интернет већини њихових ученика служи како би посећивали социјалне мреже, снимали музику, филмове и серије на рачунар и играли игрице. Ученици се, по мишљењу наставника, на интернету углавном забављају, а и када га користе као помоћ у школском учењу углавном се то своди на трагање за готовим задацима. Само 8% наставника основне и 7% средње школе мисле да ученици често на интернету уче и сазнају нешто ново а што је везано за школу.

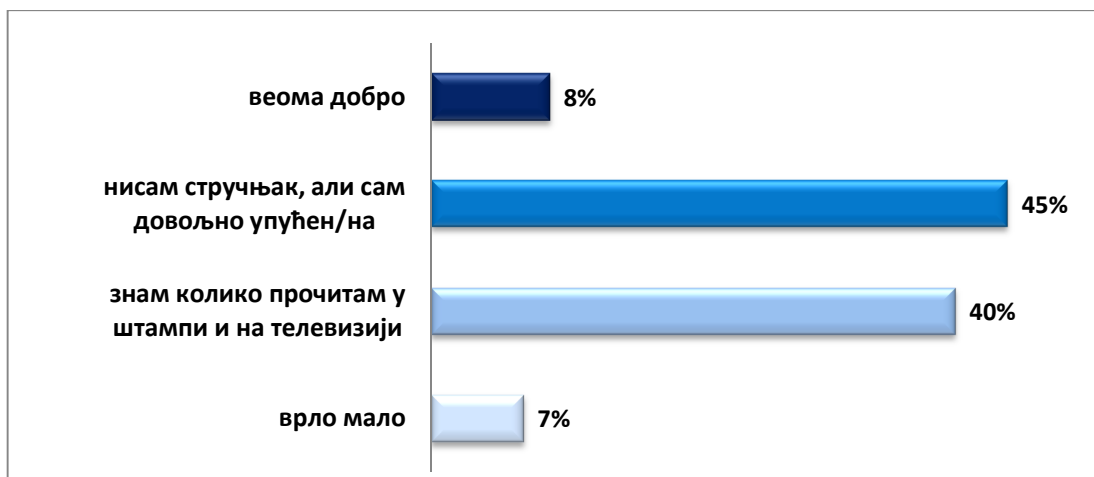
Изложеност деце ризицима на интернету

Колико су деца безбедна на интернету и да ли умеју да се заштите од ризика који их тамо вребају? По мишљењу наставника, деца су на интернету изложена бројним ризицима. Са овом тврдњом сложило се 93% наставника (и то 69% потпуно, а 24% делимично). Обратимо пажњу на податак да 87% наставника у основним и 96% у средњим школама сматра да њихови ученици повремено или често посећују интернет странице које нису примерене њиховом узрасту. Ипак, више од три четвртине наставника мисли да је интернет безбеднији за децу него што је то улица.

Наставници су више од родитеља забринуте да ли ће деца моћи да се носе са ризицима интернета. Тек половина испитаних наставника верује да су ученици довољно опрезни да избегну опасности интернета (у поређењу са 82% родитеља која то мисле о својој деци), а 75% наставника (у поређењу са 51% родитеља) мисли да ученици не препознају опасности које постоје на интернету и да не умеју адекватно да се заштите од њих.

А како наставници процењују сопствену упућеност у проблем дигиталног насиља? Наставници сматрају да су боље упућени у овај проблем од својих ученика. О проблему дигиталног насиља врло мало је информисано 7% наставника (6% из основних и 9% из средњих школа), 40% наставника зна само онолико колико прочита у штампи или на телевизији (37% основне а 42% средње школе), 45% је довољно упућено (47% основне, 42% средње школе) и 8% добро (9% основне, 7% средње).

Графикон 44: Информисаност наставника о дигиталном насиљу (сви наставници заједно)

Генерално гледано, наставни кадар у основним школама боље процењује своју упућеност у проблем дигиталног насиља и мере за његову превенцију и сузбијање у односу на

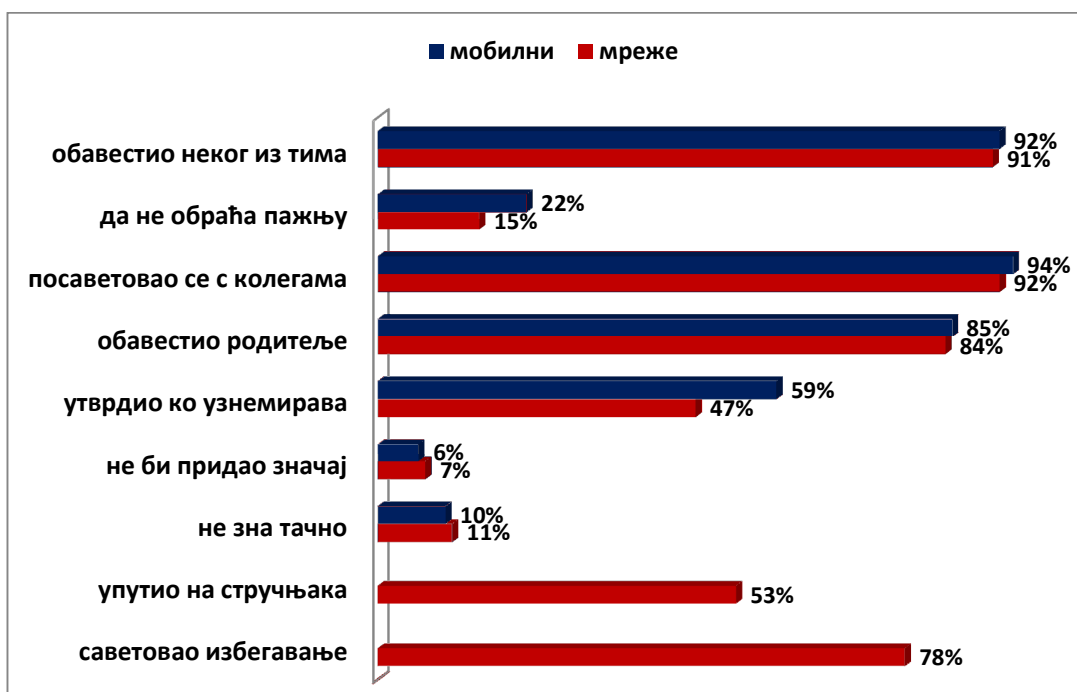
наставнике средњих школа. Исто тако, наставници (и основних и средњих школа) предњаче у односу на наставнице.

Могло би се очекивати да информисаност буде у позитивној вези са вештинама коришћења дигиталних технологија, међутим, према добијеним подацима, повезаност је слаба и није статистички значајна ($r=0.034$; $p=.208$)

Реаговање наставника у случају узнемиравања ученика

Интересовало нас је шта би наставници предузели ако би им се неки ученик пожалио да је изложен дигиталном насиљу. Разликовали смо две ситуације: угроженост преко мобилног телефона, и угроженост на социјалним мрежама. Наставницима смо понудили могуће начине реаговања, а они су на скали од „уопште се не слажем“ до „потпуно се слажем“ изражавали колико су те реакције блиске њиховим поступцима у тој ситуацији. На графику је приказан проценат оних који се делимично или потпуно слажу да би реаговали на одређени начин.

Графикон 45: Реаговања наставника у случају узнемиравања ученика

Сваки десети признаје да не зна шта би тачно требало радити када се ученици жале да их неко узнемирава или вређа телефоном или на интернету. Неких 6% ишли би „линијом мањег отпора“ и не би придавали нарочиту важност томе. Убедљиво је највише оних наставника који би обавестили родитеље да су им деца узнемиравана (95%), посаветовали се са колегама из школе или стручним сарадницима (94%) и информисали о овоме некога из школског тима за заштиту од насиља (92%).

Судећи према подацима, наставници би приближно исто реаговали на оба вида узнемиравања, сем што би у случају узнемиравања на социјалним мрежама ређе саветовали ученицима да не обраћају пажњу на то.

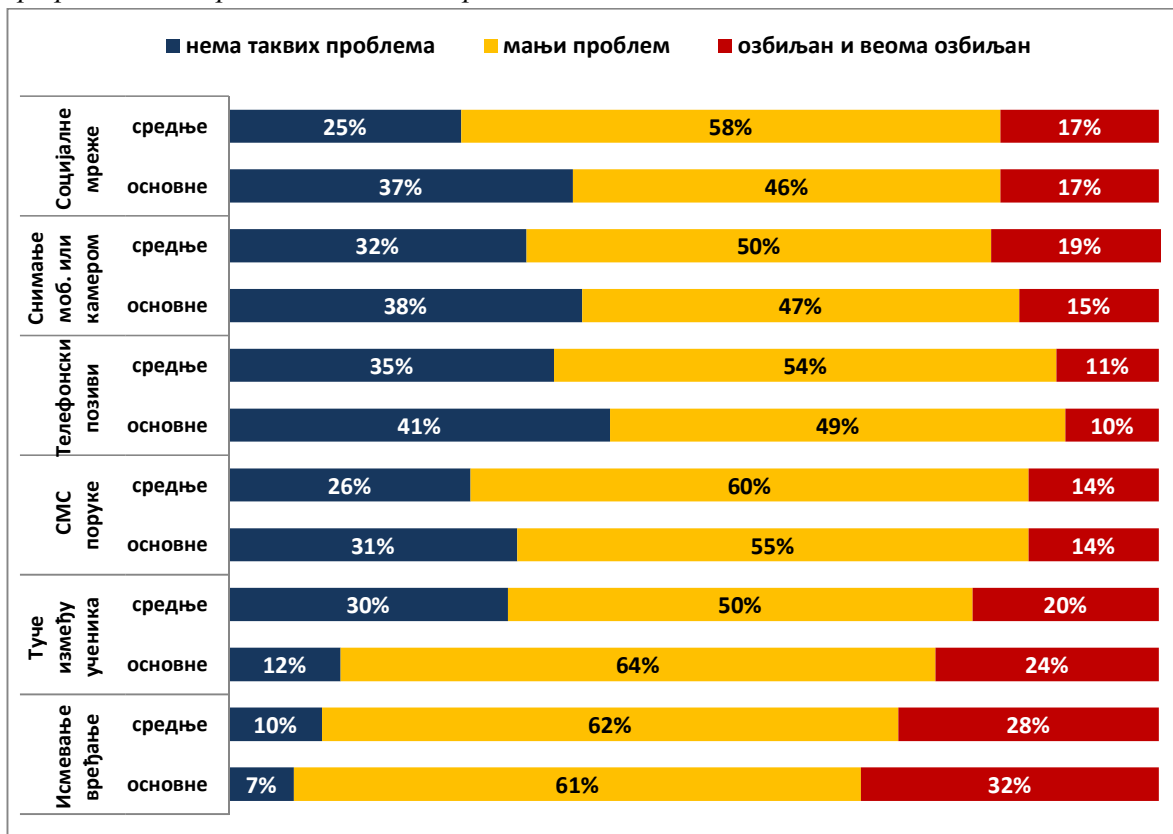
Које карактеристике наставника утичу на избор понуђених реакција? Пол има извесног утицаја, у смислу да су наставници нешто склонији од наставница да мање озбиљно схвате ова узнемиравања, да саветују необраћање пажње, и да се ређе посаветују са колегама и обавесте родитеље (корелације се крећу од 0,07 до 0,10). Наставници са дужим радним стажом су нешто склонији да у таквим ситуацијама обавесте родитеље ученика, али и да придају томе мањи значај и да саветују ученику да не обраћа пажњу на то (корелације од 0,06 до 0,10). Што наставник чешће користи интернет, то је склонији да ова узнемиравања озбиљније схвати, и мање склон да саветује ученика да не обраћа на то пажњу (корелације од 0,13 до 0,16).

Наставничке процене озбиљности проблема дигиталног насиља у њиховим школама

Како наставници процењују озбиљност проблема дигиталног насиља у својим школама, у којој мери оно узнемирава ученике и наставнике, да ли ремети нормалне активности и изазива забринутост? И да ли их више брине насиље у директној комуникацији, тзв. традиционални облици насиља (вербална и физичка агресивност) или поједини облици дигиталног насиља?

Ево шта нам говоре подаци:

Графикон 46: Угроженост школа проблемом дигиталног насиља

Приближно трећина наставника из основних (32%) и нешто мање наставника (28%) из средњих школа сматрају да је исмевање, вређање и називање погрдним именима озбиљан или веома озбиљан проблем за њихову школу. Туче између ученика забрињавају мањи број наставника (24% у основним и 20% у средњим школама). Ова два облика насиља која се дешавају у директним контактима између ученика више брину наставнике (поготову у основним школама) него што их брине узнемиравање путем електронских уређаја (СМС поруке, телефонски позиви, снимање мобилним и узнемиравање на социјалним мрежама). Занимљиво је да наставници проблем узнемиравања ученика телефонским позивима сматрају најмање озбиљним (у односу на друге облике дигиталног насиља), а управо је ово облик дигиталног насиља који поновљено угрожава највећи број ученика, како у основним, тако и у средњим школама.

Треба уочити да за сваки од наведених облика дигиталног насиља, и у основним и у средњим школама, већина наставника мисли да то јесте проблем, а бар сваки десети мисли да је то озбиљан или веома озбиљан проблем.

Ако за се сваког наставника израчуна скор забринутости дигиталним насиљем (сума 4 одговора која се на то односе) и тај скор корелира са карактеристикама наставника, не добија се значајна корелација ни с полом, ни с радним стажом, нити са компјутерским искуством. Ове корелације и јесу непоуздане јер наставници не процењују исту, већ свако своју школску средину. Зато смо наставничке скорове забринутости агрегирани на нивоу школе. Ако просечну забринутост наставника из школе узмемо као показатељ присутности проблема, онда се показује да је класично насиље присутније у основним школама (статистички значајно на 0,02) а дигитално насиље у средњим школама (статистички значајно на 0,000). Корелације између школског скорa на класичном насиљу (просек наставничке забринутости на два индикатора) и школског скорa на дигиталном насиљу је висока $r=-0,52$, што још једном говори о повезаности ова два вида насиља.

Ево како су наставници одговорили на питање колико им често обраћају за помоћ ученици који су изложени дигиталном насиљу:

Табела 59: Информисање наставника о дигиталном насиљу

		никад	1-2 пута	3-5 пута	више од 5 пута
Добили су узнемирујућу или увредљиву СМС поруку преко мобилног телефона	основне	80%	18%	2%	1%
	средње	87%	11%	1%	1%
Неко их је снимао мобилним телефоном и камером против њихове воље и тај снимак слао другима	основне	80%	17%	2%	1%
	средње	89%	9%	1%	1%
Неко их је узнемиравао телефонским позивима (претио им, вређао их, није хтео да им се представи, лажно се представљао и сл.)	основне	83%	15%	2%	0%
	средње	89%	9%	2%	0%
Неко их је узнемиравао преко интернета (претио им и вређао их, ширио лажи и увреде на њихов рачун, лажно се представљао и сл.)	основне	75%	19%	3%	3%
	средње	85%	11%	2%	2%

Као што можемо да видимо из података приказаних у горњој табели, у претходној школској години највећи број ученика није се обраћао својим наставницима због проблема с дигиталним насиљем. Међу ученицима који су се обратили за помоћ, највише је оних који су то учинили само једном или два пута.

Наставницима у основним школама ученици се чешће обраћају за помоћ него наставницима у средњим школама (али, када процене дају ученици онда нема разлика).

Улога школе у решавању проблема дигиталног насиља

Иако дигитално насиље није искључиво везано за школско окружење, већ се може дешавати са било ког места и у било које време, улога школе у његовој превенцији и решавању од великог је значаја.

Табела 60: Улога школе у превенцији и решавању проблема дигиталног насиља

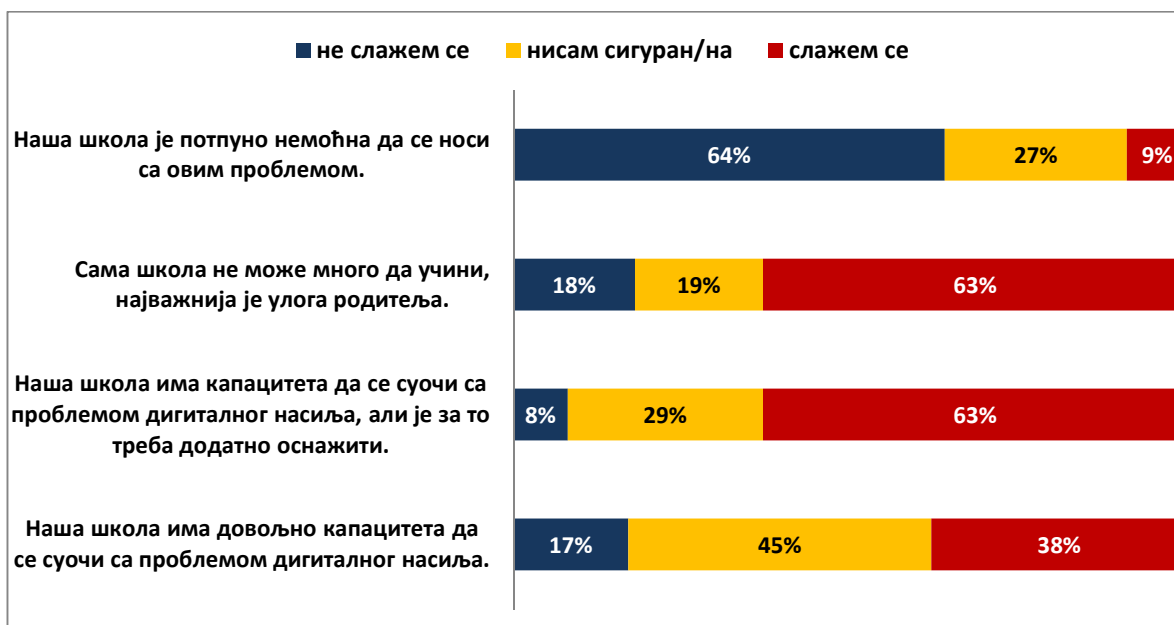
	не слажем се	нисам сигуран/на	слажем се	просечан скор ⁸
Школа би требало да уведе јаснија правила коришћења интернета и мобилног телефона у школској средини.	5%	7%	88%	4,23
Школа би требало да обезбеди техничку заштиту од диг. насиља (нпр. антивирусни и антиспам програми, уређаји за ометање сигнала и сл.).	7%	13%	80%	4,10
Школа би требало да евидентира случајеве дигиталног насиља над ученицима.	4%	9%	87%	4,26
Школа би требало да информише ученике о могућностима пријављивања дигиталног насиља.	1%	3%	96%	4,51
Дужност школе је да подучава ученике о начинима заштите од различитих облика дигиталног насиља.	5%	9%	96%	4,22
Школа не би требало да се меша у то о чему и како ученици комуницирају преко мобилних телефона и рачунара када су ван школе.	49%	27%	24%	2,65
Школа би требало да утврди последице за ученике и наставнике који некога изложе дигиталном насиљу.	4%	12%	84%	4,10
Школа би требало да пружи подршку ученицима који су угрожени дигиталним насиљем, чак и ако се оно деси ван школе.	5%	12%	83%	4,11
Дужност школе је да упозна родитеље са степеном присуства дигиталног насиља, као и са мерама заштите.	3%	7%	89%	4,25
Школа може и треба да се бави само дигиталним насиљем које се дешава у школи.	39%	20%	41%	3,05
Школа би требало да забрани употребу мобилних телефона у школској средини.	21%	19%	60%	3,72

⁸ Наставници су на петостепеној скали означавали у којој мери се слажу са наведеним тврдњама (1- уопште се не слажем а 5 - потпуно се слажем); виши просечан скор указује на виши степен слагања

Из одговора на 10 тврдњи израчунат је скор који указује на став о потреби активног ангажовања школе (тврдња о забрани употребе мобилних показала се као недискриминативна; поузданост скале износила је Алфа=0,76). Овај став није био повезан са полом и врстом школе, али је био нешто израженији код наставника са краћим радним стажом ($r=-0,06$) и оних који чешће користе пачунар и интернет ($r=0,15$).

Осим што смо тражили од наставника да процене личне капацитете за борбу са дигиталним насиљем, питали смо их и за капацитете школа у којима су запослени.

Графикон 47: Капацитети школе за превенцију и решавање проблема дигиталног насиља

Ако се мишљења наставника упореде са мишљењима родитеља о истим овим питањима (Графикон 40), види се да су њихова гледишта у основи слична. Родитељи у нешто већем проценту (74% у односу на 63%) наглашавају улогу родитеља, а наставници у нешто мањем проценту (9% у односу на 16%) сматрају да је школа немоћна по овом питању.

Да ли школа информише ученике о томе шта се све сматра дигиталним насиљем?

Табела 61: Да ли школа информише ученике о томе шта је дигитално насиље

		основне	средње	сви
Није ми познато да ли ученици добијају такве информације или не.	N	278	332	610
	%	38%	52%	45%
Да, такве информације се ученицима јасно саопштавају.	N	255	138	393
	%	35%	22%	29%
Да, мада такве информације нису видљиве нити доступне свим ученицима.	N	177	129	306
	%	24%	20%	22%
Не, такве информације се ученицима не дају.	N	15	36	51
	%	2%	6%	4%

Напомена: у табелама је приказан број (процент) наставника који су одговорили са ДА

Табела 62: Да ли школа подучава ученике о начинима заштите од дигиталног насиља

		основне	средње	сви
Није ми познато да ли се ученици подучавају о томе или не.	N	318	358	676
	%	44%	57%	50%
Да, такве информације се ученицима јасно саопштавају.	N	87	34	121
	%	12%	5%	9%
Да, ради се на томе, али недовољно.	N	255	145	400
	%	36%	23%	30%
Не, таква обука се не спроводи.	N	57	93	150
	%	8%	15%	11%

Највећи број испитаних наставника, како у основним, тако и у средњим школама, није информисан о томе да ли се у њиховој школи ученици подучавају о проблему дигиталног насиља и начинима заштите од њега. И сами наставници сматрају да се у школи не ради довољно на превенцији дигиталног насиља.

ЗАКЉУЧЦИ

► Коришћење дигиталних уређаја

- Већина испитаних ученика основних школа и скоро сви ученици средњих школа користе мобилни телефон (84% ученика 4. разреда ОШ, 94% ученика старијих разреда ОШ и 99% ученика средње школе), рачунар (преко 90% користи рачунар, преко 60% има свој рачунар) и интернет (87% ученика 4. разреда ОШ и 95% старијих основаца и средњошколаца).
- Са узрастом ученика повећава се учесталост коришћења интернета (свакодневно или скоро свакодневно интернету приступа: 60% ученика 4. разреда ОШ, 80% ученика старијих разреда ОШ и 90% ученика средње школе), као и број оних који могу да приступе интернету без надзора одраслих.
- Млађе генерације на све ранијем узрасту приступају интернету (просечан ученик 4. разреда ОШ је први пут приступио интернету у 7. години живота, старији основношколац у 11. години, а средњошколац у 13. години).
- Са повећањем величине места живљења линеарно се повећава број деце која су укључена у интернет комуникацију, али разлике нису велике, и између контрастних група (места са мање од 20 000 становника и места преко 100 000 становника) не прелазе 5-10%.
- Ученици приступају интернету са различитих места, али, највише је оних који за приступ интернету користе заједнички кућни рачунар; са узрастом се повећава број ученика који интернету могу да приступе са свог рачунара и са мобилног телефона; у европским земљама знатно је већи број ученика који интернету приступају из школе.
- Највећи број ученика интернет користи за забаву и комуникацију с другима (посећивање социјалних мрежа, гледање филмова, спотова, слушање музике, играње игрица, разговоре путем чета). Око четири петине ученика узраста од 10 до 18 година има профил на социјалној мрежи (најчешће је реч о Фејсбуку).
- Половина ученика, бар што се тиче родитеља, има неограничен временски приступ интернету и нису саветовани како да користе интернет. Родитељи углавном одустају од надзора, поготову што су деца старија.
- Подаци о поседовању рачунара које износе родитељи углавном се поклапају са подацима које износе ученици. Половина испитаних родитеља веома добро процењује своје вештине коришћења рачунара и интернета а исто толико их користи интернет свакодневно или скоро свакодневно (13% њих никада не користи интернет).
- Наставници боље него родитељи процењују своје рачунарске вештине (5% не користи рачунар и интернет) а скоро три четвртине их свакодневно или скоро свакодневно приступа интернету.
- И родитељи и наставници ређе приступају интернету него деца.
- Налази показују да сваки пети ученик има родитеље који не користе интернет а да је већ и међу основцима највише оних који процењују да оба родитеља имају мање рачунарског знања од њих (у истраживању EU Kids Online 36% деце је рекло да знају о интернету више од родитеља).

► Излагање ученика ризицима на интернету

- Скоро две трећине старијих основаца и 84% средњошколаца бар једном се током последњих годину дана изложило неком ризику на интернету. Само трећина деце није себе изложила ниједном од испитиваних облика ризичног понашања.
- Деца која су склонија ризичном понашању на интернету чешће су изложена дигиталном насиљу, али су и склонија да угрозе друге.
- Најчешће ризично понашање међу ученицима је прихватање позива за пријатељство од стране непознатих особа (скоро половина основаца и три четвртине средњошколаца). Присутни су и други облици ризичног понашања: остављање личних података на профилима и блоговима, одговарање на поруке непознатих особа, комуницирање путем чета са непознатим особама, прихватање састанака са особама које су упознали преко интернета и сл.
- Више од петине основаца и нешто мање средњошколаца који имају профил на социјалној мрежи приватне податке деле са непознатима или пак немају увид у то ко има приступ њиховим приватним подацима. Средњошколци се, према овом критеријуму, безбедније понашају на интернету од основаца, девојчице су опрезније од дечака.
- Трећина ученика се не информише о ризицима и начинима заштите на интернету, јер их то не занима. Незаинтересованих је више међу млађим ученицима, и међу дечацима.
- Трећина родитеља десетогодишњака нема добар увид у то шта им деца раде на социјалним мрежама, односно, знају само оно што им деца кажу. Дупло већи број средњошколаца (60%) каже да родитељи знају само онолико колико им они кажу.
- Четири петине основаца каже да их родитељи, а и наставници, упозоравају на могуће опасности, и то је најчешћа врста помоћи. Давање конкретних савета како избећи опасности је за десетак процената ређе.
- Родитељи су свесни ризика које са собом носи коришћење савремених средстава за комуникацију, али с друге стране, они верују да су њихова деца довољно опрезна и способна да избегну могуће опасности на интернету. Иако родитељи сматрају да су добро упућени у то шта њихова деца раде на интернету, они доследно потцењују учесталост скоро свих активности деце на интернету.
- Наставници прецењују учесталост коришћења интернета од стране ученика. Они су више од родитеља забринути за безбедност деце на интернету. Међутим, насиље у реалном контексту више их брине него дигитално насиље.
- Ни родитељи, ни наставници немају добар увид у то шта њихова деца раде када су на интернету, не надзиру их и не контролишу у довољној мери.
- Једна трећина родитеља примењује неке техничке мере заштите, док у истраживању EU Kids Online 75% родитеља примењује техничке мере.

► Заступљеност дигиталног насиља

- Највећи број испитаних ученика у последњих годину дана није био изложен узнемиравању путем дигиталних медија. Ипак, нема ниједног облика дигиталног насиља коме нико од испитаних ученика није био изложен.
- Са узрастом расте број ученика који су изложени дигиталном насиљу. Скоро сви облици дигиталног насиља заступљенији су међу средњошколцима него међу основцима.
- Четвртина ученика 4. разреда ОШ је у протеклих годину дана бар једном била изложена дигиталном насиљу (19% је доживело насиље преко мобилног телефона а 12% насиље преко интернета).
- Трећина старијих основаца је у последњих годину дана бар једном доживела неки облик дигиталног насиља (32% је било узнемиравано мобилним телефоном а 39% путем интернета).
- Две трећине средњошколаца је у протеклих годину дана бар једном доживело неки облик дигиталног насиља (њих 42% је било узнемиравано путем мобилних а 56% путем интернета).
- Збирно посматрано, од укупног броја испитане деце, њих 66% је доживело бар један од 11 наведених облика дигиталног насиља, при чему је 23% деце доживело само један од тих облика насиља, 16% је доживело два, а 27% три или више облика насиља.
- Ученици су спремнији да признају да су били жртве дигиталног узнемиравања него да су они узнемиравали друге. Сваки десети ученик 4. разреда ОШ, скоро трећина старијих основаца и трећина средњошколаца испољили су бар један облик дигиталног насиља у последњих годину дана.
- Број насилних ученика такође се повећава са узрастом.
- Дигитално компетентнија деца су чешће склона, али и чешће изложена, дигиталном насиљу.
- Међу осамнаестогодишњацима је број оних који су били сведоци дигиталног насиља дуго већи него међу десетогодишњацима, и достиже ниво од 30%.
- Број родитеља који су изјавили да су их деца информисала о дигиталном узнемиравању доста је мањи од броја деце која су изјавила да су доживела узнемиравање. Осим тога, број деце која кажу да су се жалила родитељима далеко је већи него број родитеља који то потврђује. Ова разлика је врло упадљива и постоји за све облике насиља.
- Деца која верују да се њихови родитељи брину о томе како она проведе време на интернету и колико су безбедна мање су изложена дигиталном насиљу и ређе су насилна.
- Ученици ретко обавештавају одрасле (наставнике у школи и родитеље) о дигиталном насиљу јер не верују да им могу помоћу у таквим ситуацијама.
- Број наставника који су изјавили да су им се деца обратила за помоћ због дигиталног насиља већи је од броја деце која су изјавила да су се обратила наставницима за помоћ.
- Постоји значајна повезаност између изложености класичном и дигиталном насиљу, као и између класичног и дигиталног насилништва.

- Постоји значајна повезаност између дигиталне виктимизације и дигиталног насилништва: ученици који су жртве дигиталног насиља чешће су и сами насилници.

ПРЕПОРУКЕ

На основу резултата овог истраживања формулисане су препоруке за превенцију и сузбијање дигиталног насиља које су усмерене на све циљне групе које су учествовале у истраживању, као и на образовне власти, компаније, локалну заједницу.

► Препоруке за ученике

- Пријавити одраслима све случајеве дигиталног узнемиравања: информисати родитеље, наставнике, стручне сараднике о ризичним понашањима и дигиталном насиљу, без обзира да ли су директно укључени (као жртве/насилници) или индиректно (као сведоци)
- Тражити помоћ и заштиту од искуснијих вршњака (другови, другарице, браћа, сестре...) и одраслих
- Информисати се о томе како би требало правилно реаговати у случају дигиталног насиља
- Понашати се безбедно, не излагати ризицима на интернету ни себе ни друге (не остављати личне податке, не посећивати сајтове непримереног садржаја, не успостављати контакте са непознатим особама); правила комуникације која важе у реалним околностима, односно комуникацији лицем-у-лице важе и на интернету
- На насиље не одговарати насиљем, већ на друге конструктивне начине
- Селектовати информације, критички промишљати о информацијама које се могу пронаћи на интернету
- Упознати се са техничким мерама заштите приликом коришћења дигиталних уређаја и интернета, као и са услугама које пружају мобилни оператери

► Препоруке за родитеље

- Побољшати сопствене вештине коришћења рачунара и интернета, како би се смањио тзв. „дигитални јаз“ између генерација
- Што боље се информисати о облицима дигиталног насиља, начинима и мерама заштите
- Упознати се са симптомима које испољавају деца која су изложена дигиталном насиљу и мерама које је потребно предузети у таквим ситуацијама
- У што већем степену се укључити у „онлајн живот“ деце, заједничке активности на интернету, родитељи као примери позитивних модела понашања

- Радити на превенцији насиља, реаговати пре него што се насиље деси; питати дете да ли је неко од његових вршњака био узнемираван (деци је лакше да говоре о туђим искуствима него о сопственим)
- Информисати се о томе колико често и на које начине деца користе дигиталне уређаје и интернет, као и о степену изложености ризима и дигиталном насиљу ученика школе коју похађа дете
- Тражити стручну подршку од школе (едукације за родитеље и сл.), сарађивати са школом у процесу успостављања правила коришћења мобилних уређаја током трајања наставе
- Примењивати мере техничке заштите на интернету, али не као основну меру, на првом месту разговарати с дететом и едуковати га за безбедно коришћење интернета
- Појачан надзор, у смислу да рачунар буде смештен у дневном боравку како би родитељи могли да прате шта деца раде, које сајтове посећују и колико времена проводе на интернету није адекватна мера заштите, између осталог и због тога што већина деце може да приступи интернету и са свог мобилног телефона
- Кажњавање деце забраном коришћења дигиталних уређаја може да произведе контраефекат, јер, ускраћивање коришћења ових уређаја може бити оштра казна за децу, а да би је избегли могу да прибегну прикривању дигиталног насиља од родитеља и одраслих

► Препоруке за школе/наставнике

- Информисати ученике, наставнике и родитеље шта све спада у дигитално насиље.
- Јасно истицати да ће се према дигиталном насиљу поступати исто као и према другим облицима школског насиља
- Код наставника развијати свест о улози школе у превенцији и решавању проблема дигиталног насиља (иако дигитално насиље није искључиво везано за школско окружење)
- Организовати обуке за ученике, наставнике и родитеље о дигиталном насиљу, његовим облицима и начинима заштите
- Дигитално насиље увести као наставну јединицу у оквиру обавезног школског програма (нпр. у оквиру предмета: информатика, психологија, грађанско васпитање, социологија, филозофија итд.)
- Информације о позитивним и негативним аспектима коришћења интернета, потенцијалним ризицима и начинима безбедног коришћења интернета учинити видљивим и доступним свим ученицима, наставницима и осталим запосленима
- Упућивати ученике на „добра места“ на интернету и на садржаје који су примерени њиховим развојно-психолошким потребама; подстицати децу да у већој мери користе интернет за стицање знања, обављање школских задатака и учење за школу
- Систематски радити на сензибилисању ученика и развијању свести о негативним последицама дигиталног насиља

- Радити на промени норми и веровања ученика, односно развијати свест о озбиљности последица дигиталног насиља и о томе да ниједан облик дигиталног насиља није легитиман нити прихватљив.
- Упознати ученике са законским оквиром (правима и одговорностима корисника социјалних мрежа)
- Информисати ученике о механизмима и начинима за пријављивање дигиталног насиља
- Подстицати и охрабривати ученике да не буду пасивни посматрачи насиља, већ да пријављују и разговарају о дигиталном насиљу, како са одраслима (родитељима, наставницима и осталим запосленима у школи), тако и са вршњацима
- С обзиром на чињеницу да жртве насиља најчешће обраћају за помоћ својим вршњацима, оформити Вршњачке тимове који ће спроводити едукације вршњака о дигиталном насиљу
- Обучити ученике како да реагују у ситуацијама када су сведоци дигиталног насиља (резултати истраживања показују да један број ученика узвраћа насиљем и да има доста пасивних посматрача)
- Радити на успостављају позитивне школске климе
- Увести јаснија правила за коришћење мобилних телефона и интернета у школској средини
- Обезбедити техничку заштиту од дигиталног насиља (програми за заштиту од вируса...)
- Побољшати сарадњу између школе и родитеља у решавању проблема дигиталног насиља: информисати родитеље о дигиталном насиљу (степену присуства, мерама за превенцију и сузбијање)
- Успоставити сарадњу између школе и локалне заједнице (Центар за безбедни интернет, мобилни оператери, МУП)
- Предузимати систематске превентивне мере за смањивање класичних облика насиља међу ученицима.

► Препоруке за доносиоце одлука о образовању

- Радити на систематском оснаживању школа и повећању њихових капацитета за суочавање с проблемом дигиталног насиља (обуке запослених у школама, обезбеђивање ресурса/материјала за превенцију дигиталног насиља)
- Дигитална писменост и вештине безбедног коришћења интернета сврставају се међу најважније компетенције које ученик треба да стекне током процеса формалног образовања, стога је неопходно инкорпорирати их у обавезан наставни план и програм
- Спроводити истраживања која ће дати смернице за предузимање конкретних мера за превенцију и сузбијање дигиталног насиља (укључити се у међународна истраживања, нпр. ЕУ Кидс Онлајн)
- Искористити примере добре праксе других земаља

ЛИТЕРАТУРА

- Belsey, B. (2006). Cyber bullying: An emerging threat to the “always on” generation., <http://www.cyberbullying.ca>
- Bizumic, B., Reynolds, K. J., Turner, J. C., Bromhead, D., & Subasic, E. (2009). The role of the group in individual functioning: School identification and the psychological well-being of staff and students. *Applied Psychology: An International Review*, 58(1), 171–192.
- Bonanno, R.A., & Hymel, S. (2013). Cyber bullying and internalizing difficulties: Above and beyond the impact of traditional forms of bullying. *Journal of Youth Adolescence*, 42:685–697
- Golčevski, N. & Milovanović, G. (urednici), (2004). *Globalni građani – Empirijska studija korisnika Interneta u Srbiji 2003*. Beograd: Beogradska otvorena škola.
- Gutnick, A.L., Robb, M., Takeuchi, L., & Kotler, J. (2010). *Always connected: The new digital media habits of young children*. New York: The Joan Ganz Cooney Center at Sesame Workshop.
- Hasebrink, U., Livingstone, S., Haddon, L. (2009). *Comparing children's online opportunities and risks across Europe: Cross-national comparisons for EU Kids Online. EU Kids Online Deliverable D3.2 for the EC Safer Internet plus Programme* (2nd edn(. LSE, London> EU Kids Online.
- Juvonen, J., & Gross, E. F. (2008). Extending the school grounds? Bullying Experiences in cyberspace. *Journal of School Health*, 78, 496–505.
- Kowalski, R. M., Limber, S. P., & Agatston, P. W. (2008). *Cyber bullying: Bullying in the digital age*. Malden, MA: Blackwell
- Lenhart, A., Ling, R., Campbell, S., & Purcell, K. (2010). *Teens and mobile phones*. <http://www.pewinternet.org/Reports/2010/Teens-and-Mobile-Phones.aspx> pristupljeno 13.12.2013.
- Lindfors PL, Kaltiala-Heino R, *et al.* (2012). Cyberbullying among Finnish adolescents -- a population-based study. *BMC Public Health* 12 (1): 1027.
- Livingstone, S. *Children and the Internet: Great Expectations, Challenging Realities*. Cambridge: Polity Press.
- Livingstone, S., Haddon, L., Görzig, A., and Ólafsson, K. (2011). *Risks and safety on the internet: The perspective of European children. Full Findings*. LSE, London: EU Kids Online.
- Menesini, E. & Nocentini, A. (2009). Cyberbullying definition and measurement - some critical considerations. *Journal of Psychology*, 217(4):230-232. DOI: 10.1027/0044-3409.217.4.230
- Olweus, D. (2012). Cyberbullying: An overrated phenomenon?. *European Journal of Developmental Psychology*, 9(5), 520-538.
- Patchin, J. W. & Hinduja, S. (2012). *Cyberbullying Prevention And Response - Expert Perspectives*. New York and London: Routledge Taylor & Francis.

- Perren, S., Dooley, J., Shaw, T., & Cross, D. (2010). Bullying in school and cyberspace: Associations with depressive symptoms in Swiss and Australian adolescents. *Child and Adolescent Psychiatry and Mental Health*, 4:28.
- Pregrad, J.; Tomić Latinac, M.; Mikulić, M.; Šeparović, N. (2010). Iskustva i stavovi djece, roditelja i učitelja prema elektroničkim medijima. Zagreb: UNICEF, Ured za Hrvatsku
- Prensky, M. (2001). Digital Natives, Digital Immigrants, *On the Horizon*, Vol. 9, No. 5.
- Riebel, J., Jager, R. S., & Fischer, U. C. (2009). Cyberbullying in Germany: An exploration of prevalence, overlapping with real life bullying and coping strategies. *Psychology Science Quarterly*, 51(3), 298–314.
- Schwartz D, Dodge, K. A, Pettit, G. S., & Bates, J. E. (1997). The early socialization of aggressive victims of bullying. *Child Development*, 68, 665–675.
- Shariff, S. (2008). *Cyberbullying: Issues and solutions for the school, the classroom and the home*. New York, NY: Routledge.
- Smith, P.K, & Slonje, R. (2008). Cyberbullying: The nature and extent of a new kind of bullying, in and out of school. U Jimerson, S. R., Swearer, S. M., & Espelage, D. L. (Eds) (2010). *The Handbook of Bullying in Schools: An International Perspective* (pp. 249-262). New York: Routledge.
- Terkl, Š. (2010/2011). *Sami zajedno*. Beograd: Clio.
- Veenstra, R., Lindenberg, S., Oldehinkel, A. J., De Winter, A. F., Verhulst, F. C. i Ormel, J. (2005). Bullying and victimization in elementary schools: A comparison of bullies, victims, bully/victims, and uninvolved preadolescents. *Developmental Psychology*, 41(4), 672-682.
- Willard, N. E. (2006). *Cyberbullying and cyberthreats*. Eugene, OR: Center for Safe and Responsible Internet Use.

ПРИЛОЗИ

Прилог 1. Упитник за млађе ученике

Прилог 2. Упитник за старије ученике

Прилог 3. Упитник за родитеље

Прилог 4. Упитник за наставнике

ШКОЛА
БЕЗ НАСИЉА

Назив школе и место:

Разред и одељење:

Датум:

УПИТНИК ЗА МЛАЂЕ УЧЕНИЦЕ И УЧЕНИКЕ

Шифра

Овим упитником желимо да испитамо како ти и твоји вршњаци користите мобилне телефоне и рачунаре.

Упитник је део истраживања које се спроводи у оквиру програма „Школа без насиља“, а реализују га Министарство просвете, науке и технолошког развоја и УНИЦЕФ, уз подршку Теленор фондације.

Молимо те да се што тачније присетиш догађаја о којима те питамо и да одговориш на сва питања. Није потребно да упишеш своје име на упитник, јер нам је важно твоје мишљење, а не твоје име.

На већину питања ћеш одговарати тако што ћеш унети знак X у кућицу испред понуђеног одговора који најбоље изражава твоје мишљење. Молимо те да одговараш искрено.

1. Ког си пола? М Ж
2. Колико година имаш? _____
3. Какав успех си имао/ла на крају прошлог разреда? (Ако знаш, упиши и просечну оцену.) _____
4. Да ли имаш свој мобилни телефон и какве могућности он има? (Можеш да означиш и више одговора.)
  - Немам мобилни
  - Имам мобилни којим могу да телефонирам и шаљем СМС поруке
  - Мој мобилни има камеру
  - Мој мобилни има приступ интернету
5. Ако имаш мобилни телефон, колико отприлике СМС порука размениш дневно? (Упиши приближан број.)
  - Немам мобилни телефон
  - Не шаљем СМС поруке телефоном
  - Дневно пошаљем и примим око _____ порука

6. Да ли користиш рачунар? (Можеш да означиш и више одговора.)

- Не користим рачунар
- Користим рачунар у школи
- Имам свој рачунар
- Користим заједнички рачунар код куће
- Користим рачунар друга/другарице

7. Да ли код куће можеш да приступаш интернету са рачунара?

- Немам рачунар код куће
- Имам рачунар који нема приступ интернету
- Имам свој рачунар са приступом интернету
- Могу да приступим интернету само са рачунара који делим са још неким укућанима

8. Заокружи одговоре на следеће тврдње (ако не користиш рачунар, пређи на следеће питање):

Родитељи ми говоре колико времена могу да проводим за рачунаром.   ДА   НЕ
Родитељи ми говоре шта могу да радим на рачунару.   ДА   НЕ

9. Да ли неко од твојих родитеља користи интернет?   Да   Не

10. Да ли си до сада ишао/ла на интернет?   Да   Не

На следећа питања одговарај само ако користиш интернет. Ако не користиш интернет, пређи на питање бр. 20.

11. Од које године живота користиш интернет?

Од своје _____ године

12. Колико често користиш интернет?

- Свакодневно
- Скоро свакодневно
- Једном до два пута недељно
- Једном до два пута месечно
- Ређе од једном месечно

13. Одакле све приступаш интернету? (Можеш да означиш и више одговора.)

- Са свог рачунара
- Са заједничког кућног рачунара
- Са рачунара у школи
- Са рачунара у интернет кафеу
- Са рачунара мог друга/другарице
- Са мобилног телефона

14. Да ли знаш да урадиш следеће ствари на интернету? (Уколико не разумеш нешто од наведеног одговори са НЕ.)

Да размењујеш поруке електронском поштом (e-mail)	ДА	НЕ
Да гледаш спотове, серије, филмове на интернету	ДА	НЕ
Да играш игрице	ДА	НЕ
Да уђеш на веб страницу чију адресу си нашао/ла у часопису	ДА	НЕ
Да посећујеш неке од социјалних мрежа (нпр. Facebook, Myspace, Google plus и др.)	ДА	НЕ
Да причаш са другима (нпр. Google chat, Yahoo, MSN, Skype и др.)	ДА	НЕ

15. Да ли си укључен/а у неку социјалну мрежу (нпр. Facebook, Twitter и сл.)? Да Не

16. Ако јеси, наведи коју: _____

17. Заокружи одговоре на следеће тврдње:

Моји родитељи се труде да сазнају шта радим на интернету.	ДА	НЕ
Моји родитељи ме упозоравају на могуће опасности приликом коришћења интернета.	ДА	НЕ
Моји родитељи ми дају савете како да се заштитим приликом коришћења интернета.	ДА	НЕ
Наставници у школи нас упозоравају на могуће опасности приликом коришћења интернета.	ДА	НЕ
Наставници у школи нам дају савете како да се заштитимо приликом коришћења интернета.	ДА	НЕ

18. Да ли ти се у последњих годину дана десило да те је неко узнемиравао или вређао на интернету?

није се десило ниједном десило се једном десило се два-три пута дешавало се више пута

18А. Ако те је неко узнемиравао на интернету, опиши укратко како је то било.

---

19. Да ли си ти у последњих годину дана узнемиравао/ла или вређао/ла некога на интернету?

није се десило ниједном десило се једном десило се два-три пута дешавало се више пута

20. Да ли се у последњих годину дана десило да ти неко пошаље узнемирујућу или увредљиву СМС поруку преко мобилног телефона?

није се десило ниједном десило се једном десило се два-три пута дешавало се више пута

20А. Ако си добијао/ла узнемирујуће СМС поруке, шта је у њима писало?

---

21. Да ли си ти у последњих годину дана некоме слао/ла узнемирујућу или увредљиву СМС поруку преко мобилног телефона?

није се десило ниједном десило се једном десило се два-три пута дешавало се више пута

22. Да ли се у последњих годину дана десило да те је неко снимао мобилним телефоном или камером када ти то ниси желео/ла и да је тај снимак слао другима?

- није се десило ниједном   десило се једном   десило се два-три пута   дешавало се више пута

23. Да ли си ти у последњих годину дана снимао/ла мобилним телефоном или камером некога ко то није желео?

- није се десило ниједном   десило се једном   десило се два-три пута   дешавало се више пута

24. Да ли се у последњих годину дана десило да те је неко звао и узнемиравао преко телефона (претио ти, вређао те, није хтео да се представи, лажно се представљао, ћутао и слично)?

- није се десило ниједном   десило се једном   десило се два-три пута   дешавало се више пута

24А. Ако те је неко узнемиравао телефонским позивима, опиши укратко како је то било.

---

25. Да ли се у последњих годину дана десило да ти позовеш некога телефоном и да га узнемираваш (претиш му, увредиш га, лажно се представиш, ћутиш и слично)?

- није се десило ниједном   десило се једном   десило се два-три пута   дешавало се више пута

26. Да ли си чуо/ла или видео/ла да је неко од твојих другова или другарица доживео неке непријатности од стране других путем рачунара или телефона?

- Да   Не

26А. Ако си чуо/ла или видео/ла тако нешто, шта се тачно десило и шта си ти урадио/ла по том питању?

Следећа два питања не односе се само на комуникацију телефоном и преко рачунара, већ уопште на комуникацију с другим ученицима и ученицама из школе. Молимо те да искрено одговориш на њих.

27. Колико пута се током последња три месеца десило да тебе неко од ученика/ца вређа, удара, прети ти, искључује те из друштва и слично?

- није се десило ниједном   десило се једном   десило се два-три пута   дешавало се више пута

28. Колико пута се током последња три месеца десило да ти некога од ученика/ца увредиш, удариш, претиш му/јој, искључујеш га/је из друштва и слично?

- није се десило ниједном   десило се једном   десило се два-три пута   дешавало се више пута

ХВАЛА ТИ НА САРАДЊИ!

ШКОЛА
БЕЗ НАСИЉА

Назив школе и место:

Разред и одељење:

Датум:

УПИТНИК ЗА СТАРИЈЕ УЧЕНИЦЕ И УЧЕНИКЕ

Шифра

У овом упитнику налазе се питања која се углавном тичу твојих контаката са вршњацима из школе и ван ње, и то путем мобилних телефона или рачунара. Циљ истраживања је да сазнамо како млади користе дигиталну технологију, којим ризицима су притом изложени и како их можемо заштитити од ризика дигиталног насиља (узнемиравања).

Под дигиталним насиљем (узнемиравањем) подразумевамо све оне случајеве када неко користи мобилни телефон, рачунар, видео камеру и сличне електронске уређаје да би некога намерно уплашио, увредио, понизио или на неки други начин повредио. Дигиталним насиљем не сматрамо пријатељска задиркивања и препирке преко телефона или интернета нити случајно, односно ненамерно наношење штете и повређивање.

Упитник је део истраживања које се спроводи у оквиру програма „Школа без насиља”, а реализују га Министарство просвете, науке и технолошког развоја и УНИЦЕФ, уз подршку Теленор фондације.

Молимо те да одговориш на сва питања и да што тачније опишеш догађаје о којима те питамо. Није потребно да упишеш своје име на упитник, јер нам је важно твоје мишљење, а не твоје име.

На већину питања ћеш одговарати тако што ћеш унети знак X у кућицу испред понуђеног одговора који најбоље изражава твоје мишљење. Молимо те да одговараш искрено.

1. Ког си пола? М Ж

2. Колико година имаш? _____

3. Какав успех си имао/ла на крају прошлог разреда? (Ако знаш, упиши и просечну оцену.) _____

4. Коју школу су завршили твоји родитељи? (Означи само највишу школу.)

Мајка

- Основна школа
 Средња школа
 Виша школа
 Факултет, магистратура, докторат

Отац

- Основна школа
 Средња школа
 Виша школа
 Факултет, магистратура, докторат

5. Да ли имаш свој мобилни телефон и какве могућности он има? (Можеш да означиш и више одговора.)

- Немам мобилни
- Имам мобилни којим могу да телефонирам и шаљем СМС поруке
- Мој мобилни има камеру
- Мој мобилни има приступ интернету

6. Ако имаш мобилни телефон, колико укупно СМС порука пошаљеш и примиш у току једног дана (у просеку)?
(Упиши приближан број.)

- Немам мобилни телефон
- Не шаљем СМС поруке телефоном
- Дневно пошаљем и примим око _____ порука

7. Да ли код куће можеш да приступаш интернету са рачунара?

- Немам рачунар код куће
- Имам рачунар који нема приступ интернету
- Имам свој рачунар са приступом интернету
- Могу да приступим интернету само са рачунара који делим са још неким укућанима

8. Да ли неко од твојих родитеља користи интернет? Да Не

9. Колико твоји родитељи знају да користе рачунар и интернет? (Ако не знају једнако, одговори за оног ко боље зна.)

- Мање од мене
- Отприлике колико и ја
- Више од мене

10. Од које године живота користиш интернет?

- Не користим интернет
- Од своје _____ године

Ако не приступаш интернету, пређи на питање бр. 22.

11. Колико често користиш интернет?

- Свакодневно
- Скоро свакодневно
- Једном до два пута недељно
- Једном до два пута месечно
- Ређе од једном месечно

12. Одакле све приступаш интернету? (Можеш да означиш и више одговора.)

- Са свог рачунара
- Са заједничког кућног рачунара
- Са рачунара у школи
- Са рачунара у интернет кафеу
- Са рачунара друга/другарице
- Са мобилног телефона

13. Колико често користиш интернет за следеће активности (у сваком реду заокружи по један број):

	Свакодневно или скоро свакодневно	1–2 пута недељно	1–2 пута месечно	Ређе од једном месечно	Не користим интернет на овакав начин
Учиш и сазнајеш нешто ново, учиш за школу	1	2	3	4	5
Размењујеш поруке преко електронске поште (e-mail)	1	2	3	4	5
Снимаш музику, серије, филмове са интернета на рачунар	1	2	3	4	5
Гледаш спотове, серије, филмове на интернету	1	2	3	4	5
Играш игрице	1	2	3	4	5
Претражујеш веб странице и тражиш занимљивости	1	2	3	4	5
Тражиш готове задатке (нпр. лектуру, семинарске радове и сл.)	1	2	3	4	5
Посећујеш форуме	1	2	3	4	5
Читаш и пишеш блогове	1	2	3	4	5
Посећујеш социјалне мреже (Facebook, Myspace, Twitter, Google plus и др.)	1	2	3	4	5
Причаш преко четова (Google Chat, Yahoo, MSN, Skype и др.)	1	2	3	4	5

14. Да ли си укључен/на у неку социјалну мрежу (нпр. Facebook, Twitter и сл.)?

- Да, редовно
- Имам профил, али га ретко користим
- Не

15. Ако јеси, наведи коју: _____

16. Да ли си и колико често у протеклих годину дана на интернету радио/ла следеће ствари:

	Никада	1–2 пута	3–5 пута	Више од 5 пута
Давао/ла личне податке (име и презиме, број телефона, адресу, мејл, своју фотографију и сл.) особама које не познајеш лично и које ниси уживо срео/ла	1	2	3	4
Остављао/ла личне податке (име и презиме, број телефона, адресу, мејл, своју фотографију и сл.) на профилима или блоговима	1	2	3	4
Одговарао/ла на поруке непознатих особа које хоће да успоставе контакт с тобом	1	2	3	4
На социјалним мрежама прихватао/ла позив за пријатељства од особа које не познајеш лично и које ниси уживо срео/ла	1	2	3	4
Комуницирао/ла путем чета са особама које не познајеш	1	2	3	4
Прихватао/ла састанке са особама које си упознао/ла преко интернета	1	2	3	4
Претварао/ла се да си нека друга особа (другог узраста, пола, интересовања и сл.)	1	2	3	4
Стављао/ла нечије слике или снимке без пристанка те особе	1	2	3	4
Користио/ла нечији налог без пристанка те особе	1	2	3	4
Јавно (на социјалној мрежи, форуму, блогу и сл.) коментаришао/ла неког познаника/познаницу на начин који га/је може повредити	1	2	3	4
Отварао/ла профил на социјалној мрежи на име неке друге особе без њеног знања	1	2	3	4

17. Да ли си посећивао/ла сајтове за које мислиш да би ти твоји родитељи бранили да их посећујеш?

- Нисам никада   Јесам, 1–2 пута   Понекад то радим   Често то радим

18. Да ли знаш да урадиш следеће ствари (уколико не разумеш неко питање, одговори са НЕ):

Да блокираш особу са којом не желиш да причаш на чету (нпр. Skype, MSN, Yahoo и др.)	ДА	НЕ
Да блокираш особу са којом не желиш да причаш на социјалној мрежи (нпр. Facebook)	ДА	НЕ
Да блокираш особу од које не желиш да примаш електронску пошту (e-mail)	ДА	НЕ
Да промениш подешавања приватности профила на социјалним мрежама	ДА	НЕ
Да обришеш податке о томе које си сајтове посећивао/ла	ДА	НЕ
Да обришеш информацију о шифри и корисничком имену из историје претраживача	ДА	НЕ
Да пронађеш информације на интернету како да безбедно користиш интернет или решиш неки проблем који тренутно имаш на интернету	ДА	НЕ

19. Ако имаш свој профил на некој социјалној мрежи, ко све може да види податке које тамо износиш?

- Немам свој профил на социјалној мрежи
 Информације о мени могу да виде само моји пријатељи
 Информације могу да виде и пријатељи мојих пријатеља
 Информације о мени може да види свако
 Не знам ко све може да види те податке

20. Ако имаш свој профил на некој социјалној мрежи, на које се све начине твоји родитељи информишу о томе шта радиш на социјалним мрежама? (Можеш да означиш и више одговора.)

- Немам свој профил на социјалној мрежи
 Моји родитељи не знају да имам профил на социјалној мрежи
 Родитељи знају само оно што им ја кажем о томе
 Родитељи повремено траже да им покажем свој профил
 Родитељи су ми пријатељи на социјалној мрежи
 Родитељи имају моје корисничко име и шифру, па могу да приступе мом профилу

21. Одговори на следеће тврдње:

Моји родитељи се труде да сазнају шта радим на интернету	ДА	НЕ
Моји родитељи умеју да утврде које сајтове сам посећивао/ла	ДА	НЕ
Моји родитељи примењују техничке мере заштите на интернету (инсталирају антивирусне и антиспам програме, блокирају приступ одређеним сајтовима и сл.)	ДА	НЕ
Родитељи ми говоре колико времена могу да проводим на рачунару	ДА	НЕ
Родитељи ми говоре шта могу да радим на рачунару	ДА	НЕ
Родитељи ме упозоравају на могуће опасности приликом коришћења интернета	ДА	НЕ
Родитељи ми дају савете како да се заштитим приликом коришћења интернета	ДА	НЕ
Наставници у школи нас упозоравају на могуће опасности приликом коришћења интернета	ДА	НЕ
Наставници у школи нам дају савете како да се заштитимо приликом коришћења интернета	ДА	НЕ

Узнемиравање СМС порукама

22. Колико ти се често у последњих годину дана дешавало да ти неко пошаље узнемирујућу или увредљиву СМС поруку преко мобилног телефона?

- није се десило ниједном   десило се једном   десило се два-три пута   дешавало се више пута

22А. Ако си добијао/ла узнемирујуће СМС поруке, шта је у њима писало и знаш ли зашто се то десило?

---

23. Ко ти је углавном слао такве поруке? (Ако је било више таквих случајева који су различити, можеш да означиш више одговора.)

- Нико ми није слао такве поруке
 Неко од ученика из моје школе
 Неко од ученика, али не из моје школе
 Неко од одраслих
 Не знам ко ми је слао такве поруке

24. Ког су пола они који су ти слали такве поруке?

- Нико ми није слао такве поруке
 Истог пола као ја
 Супротног пола
 И истог и супротног пола
 Не знам ко ми је слао те поруке

25. Ако мислиш да ти је некада иста особа више пута слала узнемирујуће поруке, колико дуго је трајало то узнемиравање?

- Нико ми није слао такве поруке
 Дан-два
 Око недељу дана
 Око месец дана
 Дуже од месец дана

26. Ако те је неко узнемиравао СМС порукама, шта си ти урадио/ла? (Можеш да означиш и више одговора.)

- Нико ми није слао такве поруке
 Рекао/ла сам родитељима
 Рекао/ла сам другу/другарици или брату/сестри
 Рекао/ла сам неком одраслом (наставнику, психологу из школе и сл.)
 Покушао/ла сам да са оним ко је то урадио разговарам о томе
 Покушао/ла сам да вратим истом мером
 Нисам ништа урадио/ла
 Нешто друго: _____

27. Колико су те ове поруке узнемириле?

- Нико ми није слао такве поруке
- Нису ме уопште узнемириле
- Узнемириле су ме, али не много
- Неке су ме веома узнемириле

28. Да ли се у последњих годину дана десило да ти некоме пошаљеш узнемирујућу или увредљиву СМС поруку преко мобилног телефона?

- није се десило ниједном
- десило се једном
- десило се два-три пута
- дешавало се више пута

28А. Ако си некоме слао/ла такве поруке, шта је у њима писало и зашто си то радио/ла?

Снимање мобилним телефоном или камером

29. Колико ти се често у последњих годину дана дешавало да те је неко снимао мобилним телефоном или камером када ти то ниси желео/ла и да је тај снимак слао другима?

- није се десило ниједном
- десило се једном
- десило се два-три пута
- дешавало се више пута

29А. Ако ти се тако нешто десило, у којој ситуацији је то било?

---

30. Да ли знаш ко те је тако снимао? (Ако је било више таквих случајева који су различити, можеш да означиш више одговора.)

- Нико ме није тако снимао
- Неко од ученика из моје школе
- Неко од ученика, али не из моје школе
- Неко од одраслих
- Не знам ко ме је тако снимао

31. Ког су пола они који су те тако снимали?

- Нико ме није тако снимао
- Истог пола као ја
- Супротног пола
- И истог и супротног пола
- Не знам ко ме је тако снимао

32. Ако те је неко снимао мобилним телефоном или камером, шта си ти урадио/ла? (Можеш да означиш и више одговора.)

- Нико ме није тако снимао
- Рекао/ла сам родитељима
- Рекао/ла сам другу/другарици или брату/сестри
- Рекао/ла сам неком одраслом (наставнику, психологу из школе и сл.)
- Покушао/ла сам да са оним ко је то урадио разговарам о томе
- Покушао/ла сам да вратим истом мером
- Нисам ништа урадио/ла
- Нешто друго: _____

33. Колико су те такви снимци узнемирили?

- Нико ме није тако снимао
- Нису ме уопште узнемирили
- Узнемирили су ме, али не много
- Неки су ме веома узнемирили

34. Да ли ти се у последњих годину дана десило да мобилним телефоном или камером снимаш некога ко то не жели и да снимак проследиш другима?

- није се десило ниједном
- десило се једном
- десило се два-три пута
- дешавало се више пута

34A. Ако си некада то радио/ла, када је то било и зашто си то радио/ла?

Узнемиравање телефонским позивима

35. Колико ти се често у последњих годину дана дешавало да те је неко звао и узнемиравао телефоном (претио ти, вређао те, није хтео да се представи, лажно се представљао, ћутао и сл.)?

- није се десило ниједном
- десило се једном
- десило се два-три пута
- дешавало се више пута

35A. Ако те је неко узнемиравао телефонским позивима, опиши укратко како је то било.

---

36. Да ли знаш ко те је узнемиравао на тај начин? (Ако је било више таквих случајева који су различити, можеш да означиш више одговора.)

- Нико ме није узнемиравао на тај начин
- Неко од ученика из моје школе
- Неко од ученика, али не из моје школе
- Неко од одраслих
- Не знам ко ме је тако узнемиравао

37. Ког су пола они који су те тако узнемиравали?

- Нико ме није узнемиравао на тај начин
- Истог пола као ја
- Супротног пола
- И истог и супротног пола
- Не знам ко ме је тако узнемиравао

38. Ако мислиш да те је некад иста особа више пута узнемиравала преко телефона, колико дуго је трајало то узнемиравање?

- Нико ме није тако узнемиравао
- Дан-два
- Око недељу дана
- Око месец дана
- Дуже од месец дана

39. Ако те је неко узнемиравао телефоном, шта си ти урадио/ла? (Можеш да означиш и више одговора.)

- Нико ме није узнемиравао на тај начин
- Рекао/ла сам родитељима
- Рекао/ла сам другу/другарици или брату/сестри
- Рекао/ла сам неком одраслом (наставнику, психологу из школе и сл.)
- Покушао/ла сам да са оним ко је то урадио разговарам о томе
- Покушао/ла сам да вратим истом мером
- Нисам ништа урадио/ла
- Нешто друго: _____

40. Колико су те такви позиви узнемирили?

- Нико ме није узнемиравао на тај начин
- Нису ме уопште узнемирили
- Узнемирили су ме, али не много
- Неки су ме веома узнемирили

41. Да ли се у последњих годину дана десило да ти некога позовеш телефоном и узнемираваш га (претиш му, увредиш га, лажно се представиш, ћутиш и слично)?

- није се десило ниједном
- десило се једном
- десило се два-три пута
- дешавало се више пута

41А. Ако си то радио/ла, када је то било, шта си тачно радио и зашто?

---

42. Да ли знаш да блокираш бројеве телефона са којих те неко узнемирава?

- Знам
- Не знам

На следећа питања одговарај само ако користиш интернет.

Узнемиравање мејловима

43. Да ли ти се у последњих годину дана десило да те је неко узнемиравао путем мејла (претио ти, вређао те, није хтео да ти се представи и сл.)?

- не користим мејл   није се ниједном десило   десило се једном   десило се два-три пута   дешавало се више пута

43А. Ако си добио/ла такве мејлове, шта је у њима писало?

---

44. Да ли знаш ко ти је слао такве мејлове? (Ако је било више таквих случајева који су различити, можеш да означиш више одговора.)

- Нико ми није слао такве мејлове
 Неко од ученика из моје школе
 Неко од ученика, али не из моје школе
 Неко од одраслих
 Не знам ко ми је слао те мејлове

45. Да ли знаш ког су пола они који су ти слали такве мејлове?

- Нико ми није слао такве мејлове
 Истог пола као ја
 Супротног пола
 И истог и супротног пола
 Не знам ко ми је слао те мејлове

46. Ако мислиш да те је некад иста особа више пута узнемиривала путем мејла, колико дуго је трајало то узнемиравање?

- Нико ми није слао такве мејлове
 Дан-два
 Око недељу дана
 Око месец дана
 Дуже од месец дана

47. Ако те је неко узнемиравао путем мејла, шта си ти урадио/ла? (Можеш да означиш и више одговора.)

- Нико ми није слао такве мејлове
 Рекао/ла сам родитељима
 Рекао/ла сам другу/другарици или брату/сестри
 Рекао/ла сам неком одраслом (наставнику, психологу из школе и сл.)
 Покушао/ла сам да са оним ко је то урадио разговарам о томе
 Покушао/ла сам да вратим истом мером
 Нисам ништа урадио/ла
 Нешто друго: _____

48. Колико су те ти мејлови узнемирили?

- Нико ми није слао такве мејлове
- Нису ме уопште узнемирили
- Узнемирили су ме, али не много
- Неки су ме веома узнемирили

49. Да ли се у последњих годину дана десило да ти некоме пошаљеш узнемирујући или увредљиви мејл?

- није се десило ниједном
- десило се једном
- десило се два-три пута
- дешавало се више пута

49А. Ако си неком послао/ла такав мејл, зашто си то урадио/ла и шта је у њему писало?

Узнемиравање на социјалним мрежама

50. Колико ти се често у последњих годину дана дешавало да те је неко узнемиравао и вређао на социјалној мрежи (Facebook, Twitter и сл.)?

- није се десило ниједном
- десило се једном
- десило се два-три пута
- дешавало се више пута

50А. Ако ти се то десило, опиши нам како је то било.

---

51. Да ли знаш ко те је узнемиравао на социјалној мрежи? (Ако је било више таквих случајева који су различити, можеш да означиш више одговора.)

- Нико ме није узнемиравао на социјалној мрежи
- Неко од ученика из моје школе
- Неко од ученика, али не из моје школе
- Неко од одраслих
- Не знам ко ме је узнемиравао на социјалној мрежи

52. Ког су пола они који су те узнемиравали на социјалној мрежи?

- Нико ме није узнемиравао на социјалној мрежи
- Истог пола као ја
- Супротног пола
- И истог и супротног пола
- Не знам ко ме је узнемиравао на социјалној мрежи

53. Ако те је неко узнемиравао на социјалној мрежи, шта си урадио/ла? (Можеш да означиш и више одговора.)

- Нико ме није узнемиравао на социјалној мрежи
- Нисам ништа урадио/ла
- Настојао/ла сам да са оним ко је то урадио разговарам о томе
- Покушао/ла сам да вратим истом мером
- Рекао/ла сам родитељима
- Рекао/ла сам неком другом одраслом (наставнику, психологу из школе и сл.)
- Рекао/ла сам другу/другарици или брату/сестри
- Нешто друго: _____

54. Колико су те такви садржаји узнемирили?

- Нико ме није узнемиравао на социјалној мрежи
- Нису ме уопште узнемирили
- Узнемирили су ме, али не много
- Неки су ме веома узнемирили

55. Да ли се у протеклих годину дана десило да ти некога узнемираваш на социјалној мрежи?

- није се десило ниједном
- десило се једном
- десило се два-три пута
- дешавало се више пута

55A. Ако се то десило, када је то било, шта си тачно урадио и зашто?

Други облици дигиталног насиља (узнемиравања)

56. Колико ти се често у последњих годину дана дешавало да те је неко узнемиравао и вређао на следеће начине:

	Никада	Једном	2–3 пута	Више пута
Користио твој налог без твог пристанка	1	2	3	4
Претварао се у комуникацији с тобом (на интернету) да је нека друга особа (другог узраста, пола, интересовања и сл.)	1	2	3	4
Слао ти вирусе	1	2	3	4
Постављао на интернет страницама (на блогу, свом профили и сл.) неистине и увреде на твој рачун	1	2	3	4
Поставио твоје снимке или фотографије против твоје воље	1	2	3	4
Представљао се као да је ти	1	2	3	4

57. Ако ти се нешто од горе наведеног десило, колико те је то узнемирило?

- Ништа од наведеног ми се није десило
- То ме уопште није узнемирило
- Узнемирило ме је, али не много
- Веома ме је узнемирило

58. Ако ти се нешто од горе наведеног десило, шта си урадио/ла? (Можеш да означиш и више одговора.)

- Ништа од наведеног ми се није десило
- Нисам ништа урадио/ла
- Покушао/ла сам да са оним ко је то урадио разговарам о томе
- Покушао/ла сам да вратим истом мером
- Рекао/ла сам родитељима
- Рекао/ла сам неком другом одраслом
- Рекао/ла сам другу/другарици или брату/сестри
- Нешто друго, шта? _____

59. Има ли још неки облик дигиталног узнемиравања за који те нисмо питали, а на који желиш да нам скренеш пажњу?

_____

60. Да ли си чуо/ла или видео/ла на интернету да је неко од твојих другова или другарица трпео неке од облика дигиталног узнемиравања (доживео неке непријатности од стране других путем телефона или рачунара)?

- Да   Не

60А. Ако си чуо/ла или видео/ла тако нешто, шта се тачно десило и шта си ти урадио/ла по том питању?

_____

61. Одакле се информиреш о ризицима на интернету и начинима заштите? (Можеш да означиш и више одговора.)

- Не информишем се о томе, то ме не занима
- Разговарам о томе са пријатељима или браћом/сестрама
- Разговарам о томе са родитељима
- О томе су нам говорили у школи
- Тражио/ла сам о томе информације на интернету
- Нешто друго: _____

62. Да ли би волео/ла да сазнаш више о дигиталној комуникацији, ризицима и заштити?

- Не, знам онолико колико ми је потребно
- Да, волео/ла бих да се више обавестим о томе

Следећа два питања не односе се само на комуникацију телефоном и преко рачунара, већ уопште на комуникацију с другим ученицима и ученицама из школе. Молимо те да искрено одговориш на њих.

63. Колико пута се током последња три месеца десило да тебе неко од ученика/ца вређа, удара, прети ти, искључује те из друштва и слично?

- није се десило ниједном   десило се једном   десило се два-три пута   дешавало се више пута

64. Колико пута се током последња три месеца десило да ти некога од ученика/ца увредиш, удариш, претиш му/јој, искључујеш га/је из друштва и слично?

- није се десило ниједном   десило се једном   десило се два-три пута   дешавало се више пута

Република Србија
МИНИСТАРСТВО ПРОСВЕТЕ,
НАУКЕ И ТЕХНОЛОШКОГ РАЗВОЈА

telenor fondacija

unicef

ШКОЛА
БЕЗ НАСИЉА

Назив школе и место:

Разред и одељење:

Датум:

УПИТНИК ЗА РОДИТЕЉЕ

Шифра

Поштована/поштовани,

Молимо Вас да попуњавањем овог упитника учествујете у истраживању којим желимо да утврдимо на који начин деца користе дигиталне технологије (рачунаре, мобилне телефоне и сл.), којим ризицима су притом изложена и како их можемо заштитити од ризика дигиталног насиља (узнемиравања).

Под дигиталним насиљем (узнемиравањем) подразумевамо све оне случајеве када неко користи мобилни телефон, рачунар, видео камеру и сличне електронске уређаје да би некога намерно уплашио, увредио, понизио или на неки други начин повредио. Дигиталним насиљем не сматрамо пријатељска задиркивања и препирке преко телефона или интернета нити случајно, односно ненамерно наношење штете и повређивање.

Истраживање се спроводи у оквиру програма „Школа без насиља“, а реализују га Министарство просвете, науке и технолошког развоја и УНИЦЕФ, уз подршку Теленор фондације.

Подаци које прикупимо уз помоћ овог упитника послужиће, пре свега, школи коју похађа Ваше дете да поузданије сагледа сопствену ситуацију и да у сарадњи са родитељима предузме праве мере како би деца што безбедније користила дигиталне технологије.

Није потребно да напишете своје име на упитнику. Молимо Вас да на сва питања одговорите пажљиво и искрено.

Унапред Вам се захваљујемо на сарадњи!

1. Ког сте пола? М Ж

2. Колико година имате? _____

3. Коју школу сте завршили?

Основна школа

Средња школа

Виша школа

Факултет, магистратура, докторат

4. Колико Вас је пута дете, у последњих годину дана, информисало о следећим ситуацијама:

	Никада	1–2 пута	3–5 пута	Више од 5 пута
Да је добило узнемирујућу или увредљиву СМС поруку преко мобилног телефона	1	2	3	4
Да га је неко снимао мобилним телефоном и камером против његове воље и тај снимак слао другима	1	2	3	4
Да га је неко узнемиравао телефоном (претио му, вређао га, није хтео да му се представи, лажно се представљао и сл.)	1	2	3	4

5. Ако Вас је дете информисало о наведеним врстама узнемиравања, шта сте предузели?

- Није ми рекло ништа од тога.
- Нисам ништа предузео/ла, не разумем се у то.
- Настојао/ла сам да утврдим ко је то урадио и да разговарам с њим/њом или његовим/њеним родитељима.
- Саветовао/ла сам му да не обраћа пажњу на то.
- Саветовао/ла сам му да пријави овај облик дигиталног насиља.
- Друго: _____

6. Да ли имате рачунар код куће?

- Немамо рачунар код куће.
- Имамо рачунар који није повезан на интернет.
- Имамо рачунар који је повезан на интернет.

7. Како процењујете своје вештине коришћења рачунара и интернета? (Означите само један одговор.)

- Не користим ни рачунар ни интернет.
- Поседујем основне вештине рада на рачунару и интернету.
- Добро се служим рачунаром и интернетом, али повремено тражим помоћ искусније особе.
- Самостално користим рачунар и интернет, знам онолико колико ми је потребно.
- Одлично се служим рачунаром и интернетом.

8. Колико сте често користили интернет у протеклих годину дана?

- Свакодневно
- Скоро свакодневно
- Једном до два пута недељно
- Једном до два пута месечно
- Ређе од једном месечно
- Никада

9. Одакле све приступате интернету? (Можете означити и више одговора.)

- Не користим интернет
- Са кућног рачунара
- Са рачунара на послу
- Са свог мобилног телефона
- Друго: _____

10. Колико често, по Вашем мишљењу, Ваше дете користи интернет?

- Моје дете нема приступ интернету
- Ређе од једном месечно
- Једном до два пута месечно
- Једном до два пута недељно
- Скоро свакодневно
- Свакодневно
- Немам баш добар увид у то

11. По Вашем мишљењу, шта Ваше дете најчешће ради када је на интернету? (Заокружите један број у сваком реду.)

	Никада	Више пута месечно или ређе	Више пута недељно	Свакодневно или скоро свакодневно
Учи и сазнаје нешто ново, учи за школу	1	2	3	4
Размењује поруке преко електронске поште (email)	1	2	3	4
Снима музику, серије, филмове са интернета на рачунар	1	2	3	4
Гледа спотове, серије, филмове на интернету	1	2	3	4
Игра игрице	1	2	3	4
Претражује веб странице и тражи занимљивости	1	2	3	4
Тражи готове задатке (нпр. лектуру, семинарске радове и сл.)	1	2	3	4
Посећује форуме	1	2	3	4
Чита и пише блогове	1	2	3	4
Посећује социјалне мреже (Facebook, Мусрасе и др.)	1	2	3	4
Прича преко четова (Google chat, Yahoo, MSN, Skype и др.)	1	2	3	4
Посећује интернет странице са садржајима који нису примерени његовом узрасту	1	2	3	4
Нешто друго, шта?	1	2	3	4

12. Да ли настојите, и колико често, да сазнате шта Ваше дете ради када је на интернету?

- Скоро никада
- Само када приметим да много времена проводи на интернету
- У већини случајева
- Скоро увек ме занима шта моје дете ради на интернету

13. Ако Ваше дете има профил на некој социјалној мрежи, да ли Ви пристапате његовом профилу?

- Моје дете нема профил на социјалној мрежи.
- Повремено тражим од детета да ми покаже свој профил.
- Не пристапам његовом профилу; ако ме нешто о томе интересује, питам га и оно ми одговори.
- Често тражим од детета да ми покаже свој профил.
- Дете ми је пријатељ на социјалној мрежи.
- Знам његово корисничко име и шифру и могу да пристапам његовом профилу.
- Не знам да ли моје дете има профил на социјалној мрежи.

14. Колико Вас је пута дете, у последњих годину дана, информисало о следећим ситуацијама:

	Никада	1–2 пута	3–5 пута	Више од 5 пута
Неко га је узнемиравао путем мејла (претио му, вређао га, није хтео да му се представи и сл.)	1	2	3	4
Неко се у комуникацији с њим (на интернету) претварао да је нека друга особа (другог узраста, интересовања итд.)	1	2	3	4
Неко је на интернет страницима (на блогу, свом профилу и сл.) постављао неистине и увреде на његов рачун	1	2	3	4
Неко је постављао његове снимке или фотографии против његове воље	1	2	3	4
Неко се на интернету лажно представљао као оно	1	2	3	4

15. Ако Вас је дете информисало о наведеним ситуацијама, шта сте предузели?

- Није ми рекло ништа од тога.
- Нисам ништа предузео/ла, не разумем се у то.
- Настојао/ла сам да му ограничим или забраним одлазак на интернет.
- Саветовао/ла сам му да пријави овај случај дигиталног насиља.
- Саветовао/ла сам му да не обраћа пажњу на то.
- Настојао/ла сам да нађем начине заштите против таквог узнемиравања.
- Друго: _____

16. Колико се слажете или не слажете са следећим тврдњама:

	Уопште се не слажем	Углавном се не слажем	Делимично се слажем	Потпуно се слажем
На интернету су деца изложена бројним ризицима.	1	2	3	4
На улици су веће опасности по дете него на интернету.	1	2	3	4
Верујем да је моје дете доволно опрезно и способно да избегне могуће опасности на интернету (остављање личних података, контакти са непознатим особама и сл.).	1	2	3	4
Плашим се да моје дете не би умело да препозна опасности на интернету и да се заштити од њих.	1	2	3	4

17. Шта Ви лично радите да заштитите своје дете од злоупотребе интернета? (Означите све одговоре са којима се слажете.)

- Моје дете нема приступ интернету.
- Пошто се слабо разумем у рачунаре и интернет, не знам ни како бих заштитио/ла дете од злоупотребе интернета.
- Надзирам коришћење интернета и ограничавам детету време које проводи на интернету.
- Остајем у близини детета док је на интернету, настојим да имам увид у то што ради.
- Разговарам са дететом о правилној употреби интернета и могућим ризицима.
- Примењујем техничке мере заштите (инсталирам антивирусне и антиспам програме, блокирам приступ одређеним сајтовима и сл.).
- Подучавам дете како да претражује интернет, упућујем га у могућности које интернет пружа.
- Учествујем у заједничким активностима на интернету (пишем мејлове, играм игрице, размењујем садржаје на Facebook-у итд.).
- Разговарам с дететом о томе шта да ради ако га неко узнемирава на интернету.
- Ништа од наведеног.

18. По Вашем мишљењу, какву би улогу школа требало да има у превенцији и решавању проблема дигиталног насиља? (Заокружите један број у сваком реду.)

	Уопште се не слажем	Не слажем се	Нисам сигуран/на	Слажем се	Потпуно се слажем
Школа би требало да уведе јаснија правила коришћења интернета и мобилног телефона у школској средини.	1	2	3	4	5
Школа недовољно информисе ученике о ризицима и мерама заштите од дигиталног насиља.	1	2	3	4	5
Школа мора да осигура подршку ученицима који су угрожени дигиталним насиљем, чак и ако се оно деси ван школе.	1	2	3	4	5
Школа не треба да се меша у то о чему и како ученици комуницирају преко мобилних телефона и рачунара када су ван школе.	1	2	3	4	5
Школа би требало да упозна родитеље са степеном присуства дигиталног насиља, као и са мерама заштите.	1	2	3	4	5

19. По Вашем мишљењу, какви су капацитети школе коју похађа Ваше дете за превенцију и решавање проблема дигиталног насиља?

	Уопште се не слажем	Не слажем се	Нисам сигуран/на	Слажем се	Потпуно се слажем
Школа има довољно капацитета да се суочи са проблемом дигиталног насиља.	1	2	3	4	5
Школа има капацитета да се суочи са проблемом дигиталног насиља, али је за то треба додатно оснажити.	1	2	3	4	5
Сама школа не може много да учини, најважнија је улога родитеља.	1	2	3	4	5
Школа је потпуно немоћна да се носи са овим проблемом.	1	2	3	4	5

20. Колико сте Ви лично информисани о дигиталном насиљу, тј. о његовим облицима и начинима заштите?

- Врло мало знам о томе.
- Знам онолико колико о томе прочитам у штампи или на телевизији.
- Нисам стручњак, али сам довољно упућен/а.
- Веома добро сам упознат/а са врстама дигиталног насиља и мерама за његову превенцију и сузбијање.

21. Да ли бисте волели да се преко школе више информишете о дигиталном насиљу, ризицима и заштити?

- Не, знам онолико колико ми је потребно.
- Да, волео/ла бих да ме школа више информише о овом проблему.

ХВАЛА ВАМ НА САРАДЊИ!

Република Србија
МИНИСТАРСТВО ПРОСВЕТЕ,
НАУКЕ И ТЕХНОЛОШКОГ РАЗВОЈА

telenor fondacija

unicef

ШКОЛА
БЕЗ НАСИЉА

Назив школе и место:

Датум:

УПИТНИК ЗА НАСТАВНИЦЕ И НАСТАВНИКЕ

Шифра

Поштована колегинице/поштовани колега,

Молимо Вас да попуњавањем овог упитника учествујете у истраживању којим желимо да утврдимо на који начин деца користе дигиталне технологије (рачунаре, мобилне телефоне и сл.), којим ризицима су притом изложена и како их можемо заштитити од ризика дигиталног насиља (узнемиравања).

Под дигиталним насиљем (узнемиравањем) подразумевамо све оне случајеве када неко користи мобилни телефон, рачунар, видео камеру и сличне електронске уређаје да би некога намерно уплашио, увредио, понизио или на неки други начин повредио. Дигиталним насиљем не сматрамо пријатељска задирикавања и препирке преко телефона или интернета нити случајно, односно ненамерно наношење штете и повређивање.

Упитник је део истраживања које се спроводи у оквиру програма „Школа без насиља“, а реализују га Министарство просвете, науке и технолошког развоја и УНИЦЕФ, уз подршку Теленор фондације.

Подаци које прикупимо уз помоћ овог упитника послужиће, пре свега, самој школи да поузданије сагледа сопствену ситуацију и да предузме одговарајуће мере како би деца што безбедније користила дигиталне технологије.

Није потребно да напишете своје име на упитнику. Молимо Вас да на сва питања одговорите пажљиво и искрено.

Унапред Вам се захваљујемо на сарадњи!

1. Ког сте пола? М Ж

2. Којим разредима држите наставу?

Основна школа: I II III IV VI VII VIII

Средња школа: I II III IV

3. Да ли сте разредни старшина неком одељењу?

Да Не

4. Колико година радите у настави?

- 1   2–4   5–8   9–15   15 и више

5. Да ли имате рачунар код куће?

- Не
 Имам рачунар који није повезан на интернет
 Имам рачунар који је повезан на интернет

6. Како процењујете своје вештине коришћења рачунара и интернета?

- Не користим ни рачунар ни интернет.
 Поседујем основне вештине рада на рачунару и интернету.
 Добро се служим рачунаром и интернетом, али повремено тражим помоћ искусније особе.
 Самостално користим рачунар и интернет, знам онолико колико ми је потребно.
 Одлично се служим рачунаром и интернетом.

7. Колико често користите интернет?

- Свакодневно
 Скоро свакодневно
 Једном до два пута недељно
 Једном до два пута месечно
 Ређе од једном месечно
 Никада

8. Одакле све приступате интернету? (Можете означити и више одговора.)

- Не користим интернет
 Са кућног рачунара
 Са рачунара у школи
 Са свог мобилног телефона
 Друго: _____

9. Шта мислите да већина Ваших ученика ради када је на интернету? (Заокружите један број у сваком реду.)

	Никад	Понекад	Често
Уче и сазнају нешто ново, уче за школу	1	2	3
Размењују поруке преко електронске поште (e-mail)	1	2	3
Снимају музику, серије, филмове са интернета на рачунар	1	2	3
Гледају спотове, серије, филмове на интернету	1	2	3
Играју игрице	1	2	3
Претражују веб странице и траже занимљивости	1	2	3
Траже готове задатке (нпр. лектиру, семинарске радове и сл.)	1	2	3
Посећују форуме	1	2	3
Читају и пишу блогове	1	2	3
Посећују социјалне мреже (Facebook, Myspace и др.)	1	2	3
Причају преко четова (Google chat, Yahoo, MSN, Skype и др.)	1	2	3
Посећују интернет странице са садржајима који нису примерени њиховом узрасту	1	2	3
Нешто друго, шта?	1	2	3

10. Наведено је неколико облика насилног понашања ученика. Молимо Вас да за сваки процените у којој мери он представља проблем за ученике и школу у којој радите. Другим речима, да ли такво понашање узнемирава ученике и наставнике у тој мери да ремети нормалне активности, изазива забринутост, захтева време да се бавите тиме и слично?

	Нема таквих проблема у овој школи	То је мањи проблем за ову школу	То је озбиљан проблем за ову школу	То је веома озбиљан проблем за ову школу
Исмевање, вређање, називање погрдним именима	1	2	3	4
Туче између ученика	1	2	3	4
Узнемиравање СМС порукама	1	2	3	4
Узнемиравање телефонским позивима	1	2	3	4
Узнемиравање снимањем мобилним телефоном или камером	1	2	3	4
Узнемиравање на социјалним мрежама	1	2	3	4

11. Шта бисте урадили да Вам се ученик или ученица пожале да их је неко вређао или узнемиравао телефоном?

	Уопште се не слажем	Не слажем се	Неодлучан/на сам	Слажем се	Потпуно се слажем
Обавестио/ла бих о тиме некога из школског тима за заштиту од насиља.	1	2	3	4	5
Саветовао/ла бих ученику/ци да не обраћа пажњу на то.	1	2	3	4	5
Посаветовао/ла бих се с колегама или стручним сарадницима.	1	2	3	4	5
Обавестио/ла бих родитеље ученика.	1	2	3	4	5
Покушао/ла бих да утврдим ко их је узнемиравао.	1	2	3	4	5
Не бих придавао/ла нарочиту важност томе, деца свашта пишу.	1	2	3	4	5
Не знам тачно шта треба радити у таквим ситуацијама.	1	2	3	4	5

12. Шта бисте урадили да Вам се ученик или ученица пожале да их је неко вређао или узнемиравао на социјалној мрежи (Facebook, YouTube и сл.)?

	Уопште се не слажем	Не слажем се	Неодлучан/на сам	Слажем се	Потпуно се слажем
Упутио/ла бих га на некога у школи ко се разуме у рачунаре више од мене.	1	2	3	4	5
Упознао/ла бих с тиме некога из школског тима за заштиту од насиља.	1	2	3	4	5
Саветовао/ла бих ученицима да не обрађају пажњу на то.	1	2	3	4	5
Саветовао/ла бих ученицима да не посеђују ту страницу на интернету или да блокирају особу која их је узнемирила.	1	2	3	4	5
Проверио/ла бих шта пише на тој страници.	1	2	3	4	5
Посаветовао/ла бих се с колегама или стручним сарадницима.	1	2	3	4	5
Обавестио/ла бих родитеље ученика.	1	2	3	4	5
Покушао/ла бих да утврдим ко је аутор.	1	2	3	4	5
Не бих придавао/ла нарочиту важност томе, деца свашта пишу.	1	2	3	4	5
Не знам тачно шта треба радити у таквим ситуацијама.	1	2	3	4	5

13. Колико су Вам се пута, у протеклој школској години, за помоћ обратили ученици који су били изложени неком од следећих облика дигиталног насиља:

	Ниједном	1–2 пута	3–5 пута	Више од 5 пута
Добили су узнемирујућу или увредљиву СМС поруку преко мобилног телефона	1	2	3	4
Неко их је снимао мобилним телефоном и камером против њихове воље и тај снимак слао другима	1	2	3	4
Неко их је узнемиравао телефонским позивима (претио им, вређао их, није хтео да им се представи, лажно се представљао и сл.)	1	2	3	4
Неко их је узнемиравао преко интернета (претио им и вређао их, ширио лаж и увреде на њихов рачун, лажно се представљао и сл.)	1	2	3	4

14. Колико се слажете или не слажете са следећим тврдњама:

	Уопште се не слажем	Углавном се не слажем	Делимично се слажем	Потпуно се слажем
На интернету су деца изложена бројним ризицима.	1	2	3	4
На улици су веће опасности по дете него на интернету.	1	2	3	4
Верујем да су наши ученици довољно опрезни и способни да избегну могуће опасности на интернету (остављање личних података, контакти с непознатим особама и сл.).	1	2	3	4
Плашим се да наши ученици не би умели да препознају опасности на интернету и да се заштите од њих.	1	2	3	4

15. Колико сте Ви лично информисани о дигиталном насиљу, тј. о његовим облицима и начинима заштите?

- Врло мало знам о томе.
- Знам онолико колико о томе прочитам у штампи или на телевизији.
- Нисам стручњак, али сам довољно упућен/а.
- Веома добро сам упознат/а са врстама дигиталног насиља и мерама за његову превенцију и сузбијање.

16. По Вашем мишљењу, какву би улогу школа требало да има у превенцији и решавању проблема дигиталног насиља?

	Уопште се не слажем	Не слажем се	Неодлучан/на сам	Слажем се	Потпуно се слажем
Школа би требало да уведе јаснија правила коришћења интернета и мобилног телефона у школској средини.	1	2	3	4	5
Школа би требало да обезбеди техничку заштиту од дигиталног насиља (нпр. антивирусни и антиспам програми, уређаји за ометање сигнала и сл.).	1	2	3	4	5
Школа би требало да евидентира случајеве дигиталног насиља над ученицима.	1	2	3	4	5
Школа би требало да информише ученике о могућностима пријављивања дигиталног насиља.	1	2	3	4	5
Дужност школе је да подучава ученике о начинима заштите од различитих облика дигиталног насиља.	1	2	3	4	5
Школа не би требало да се меша у то о чему и како ученици комуницирају преко мобилних телефона и рачунара када су ван школе.	1	2	3	4	5
Школа би требало да утврди последице за ученике и наставнике који некога изложе дигиталном насиљу.	1	2	3	4	5
Школа би требало да пружи подршку ученицима који су угрожени дигиталним насиљем, чак и ако се оно деси ван школе.	1	2	3	4	5
Дужност школе је да упозна родитеље са степеном присуства дигиталног насиља, као и са мерама заштите.	1	2	3	4	5
Школа може и треба да се бави само дигиталним насиљем које се дешава у школи.	1	2	3	4	5
Школа би требало да забрани употребу мобилних телефона у школској средини.	1	2	3	4	5

17. По Вашем мишљењу, какви су капацитети Ваше школе за превенцију и решавање проблема дигиталног насиља?

	Уопште се не слажем	Не слажем се	Нисам сигуран/на	Слажем се	Потпуно се слажем
Наша школа има довољно капацитета да се суочи са проблемом дигиталног насиља.	1	2	3	4	5
Наша школа има капацитета да се суочи са проблемом дигиталног насиља, али је за то треба додатно оснажити.	1	2	3	4	5
Сама школа не може много да учини, најважнија је улога родитеља.	1	2	3	4	5
Наша школа је потпуно немоћна да се носи са овим проблемом.	1	2	3	4	5

18. Да ли су ученици у Вашој школи информисани о томе шта се све сматра дигиталним насиљем, односно који се облици коришћења телефона, камера и рачунара сматрају насиљем и стога нису дозвољени?

- Није ми познато да ли ученици добијају такве информације или не.
- Да, такве информације се ученицима јасно саопштавају.
- Да, мада такве информације нису видљиве нити доступне свим ученицима.
- Не, такве информације се ученицима не дају.

19. Да ли се ученици у Вашој школи подучавају о начинима заштите од различитих облика дигиталног насиља?

- Није ми познато да ли се ученици подучавају о томе или не.
- Да, таква обука се спроводи организовано.
- Да, ради се на томе, али недовољно.
- Не, таква обука се не спроводи.

20. Да ли желите да додате нешто што сматрате да треба да знамо у вези са дигиталним насиљем, а нисмо Вас питали?

ХВАЛА ВАМ НА САРАДЊИ!